

MEĐUNARODNI PROBLEMI INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXXIII

Beograd

No. 2/2021.

Dragan R. SIMIĆ, Dragan ŽIVOJINOVIĆ

*Prvih sto dana Bajdenove administracije
i spoljna i bezbednosna politika Sjedinjenih Američkih Država*

Ivana RADIĆ MILOSAVLJEVIĆ

*Theorising the impact of the Covid-19 crisis
on European Health integration:
Crisis-induced reforms*

Dejan VULETIĆ, Branislav ĐORĐEVIĆ

Problemi i izazovi upravljanja internetom na međunarodnom nivou

Nebojša VUKOVIĆ

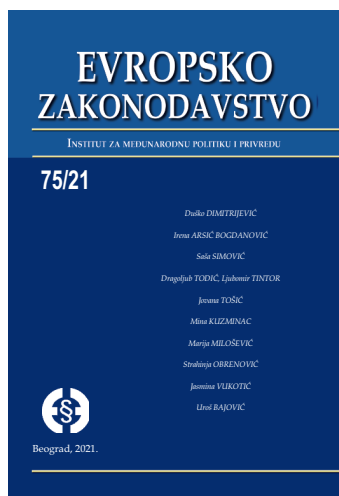
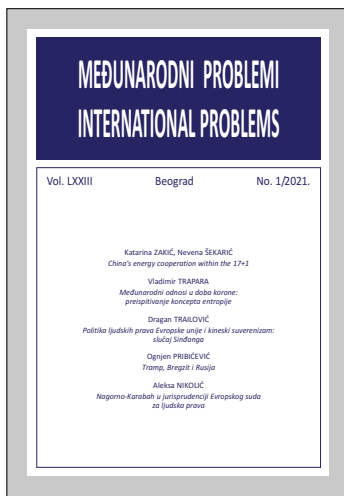
*Konceptualizacija fenomena rata u savremenoj ruskoj vojnoj misli
– doprinos generala Gerasimova*

Miloš VUKELIĆ

*Relacionizam i promena u međunarodnim odnosima:
primer uticaja algoritamske moći na strukturu svakodnevice
i pojavu nacionalnog populizma*

Igor PEJIĆ

*Modernizacija oružanih snaga i promene
u percepciji kineske pretnje*

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 3373 633, fax: 3373 835, E- mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 73, (2021), br. 2, str. 181–390

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25

Za izdavača

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ
direktor

Glavni i odgovorni urednik

Dr Srđan KORAC

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

Dr Ivona LAĐEVAC

Sekretar

Dr Marina KOSTIĆ

IZDAVAČKI SAVET

Prof. dr Dragan SIMIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Dejan JOVIĆ, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

Prof. dr Demetrius Andreas FLOUDAS, Hjuž Hol koledž, Univerzitet u Kembridžu

Dr Robert HEJDEN, Centar za ruske i istočnoevropske studije, Pitsburg

Prof. dr Irena KIKERKOVA, Ekonomski fakultet Univerziteta Sv. Ćirilo i Metodije, Skoplje

Dr Natalia VLADIMIROVNA KULIKOVA, Ekonomski institut Ruske akademije nauka, Moskva

Dr Aleksandar LUKIN, Moskovski državni institut za međunarodne odnose, Moskva

Dr Čaran VODVA, Centar za istraživanje politike, Nju Delhi

Prof. dr Dražen DERADO, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu

Dr Sandro KNEZOVIĆ, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb

Prof. dr Vladan JONČIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Vladimir CVETKOVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Zoran JEFTIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Milenko DŽELETOVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Jelena KOZOMARA, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu

Dr Vatroslav VEKARIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Dr Miroslav ANTEVSKI, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

INTERNATIONAL PROBLEMS

UREĐIVAČKI ODBOR

Prof. dr Slobodan MILAČIĆ, Univerzitet za pravo, političke studije i ekonomiju, Bordo
Prof. dr Dejan GUZINA, Univerzitet Vilfrid Lorier, Vaterlo
Prof. dr Biljana VANKOVSKA, Filozofski fakultet, Institut za odbranu, Skoplje
Prof. dr Radmila NAKARADA, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Dr Miša ĐURKOVIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Aleksandar FATIĆ, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd
Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Dragan ĐUKANOVIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Vanja ROKVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Doc. dr Vladimir AJZENHAMER, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Ivana POPOVIĆ-PETROVIĆ, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
Dr Dejana VUKASOVIĆ, Institut za političke studije, Beograd
Dr Milan IGRUTINOVIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Dušan PROROKOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Stevan RAPAIĆ, Institut za političke studije, Beograd

Kompjuterska obrada

Sanja BALOVIĆ

Lektorka za engleski jezik

Maja NIKOLIĆ

Štampa

DonatGraf doo, Mike Alasa 52, Beograd

Internet prezentacija:

<https://www.diplomacy.bg.ac.rs/casopisi/medjunarodni-problemi/>

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:

Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXXIII

BEOGRAD

BROJ 2/2021.

SADRŽAJ

Dragan R. SIMIĆ, Dragan ŽIVOJINOVIĆ <i>Prvih sto dana Bajdenove administracije i spoljna i bezbednosna politika Sjedinjenih Američkih Država</i>	187
Ivana RADIĆ MILOSAVLJEVIĆ <i>Theorising the impact of the Covid-19 crisis on European Health integration: Crisis-induced reforms</i>	214
Dejan VULETIĆ, Branislav ĐORĐEVIĆ <i>Problemi i izazovi upravljanja internetom na međunarodnom nivou</i>	235
Nebojša VUKOVIĆ <i>Konceptualizacija fenomena rata u savremenoj ruskoj vojnoj misli – doprinos generala Gerasimova</i>	259
Miloš VUKELIĆ <i>Relacionizam i promena u međunarodnim odnosima: primer uticaja algoritamske moći na strukturu svakodnevice i pojavu nacionalnog populizma</i>	284
Igor PEJIĆ <i>Modernizacija oružanih snaga i promene u percepciji kineske pretnje</i>	310
PRIKAZI	337

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXXIII

BELGRADE

No. 2/2021

CONTENTS

Dragan R. SIMIĆ, Dragan ŽIVOJINOVIĆ <i>The First Hundred Days of the Biden Administration and the US Foreign and Security Policy</i>	187
Ivana RADIĆ MILOSAVLJEVIĆ <i>Theorising the impact of the Covid-19 crisis on European Health integration: Crisis-induced reforms</i>	214
Dejan VULETIĆ, Branislav ĐORĐEVIĆ <i>Problems and challenges of Internet governance at the international level</i>	235
Nebojša VUKOVIĆ <i>Conceptualisation of the Phenomenon of War in Contemporary Russian Military Thought: General Gerasimov's Contribution</i>	259
Miloš VUKELIĆ <i>Relationalism and changes in international relations: An example of the influence of algorithmic power on the structure of everyday life and the emergence of national populism</i>	284
Igor PEJIĆ <i>Armed forces modernisation and shifts in the perception of the Chinese threat</i>	310
BOOK REVIEWS	337

UDK: 341.238+355.02(73)
Biblid: 0025-8555, 73(2021)
Vol. LXXIII, br. 2, str. 187–213

Originalan naučni rad
Primljen 15. juna 2021.
Odobren 28. juna 2021.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2102187S>

Prvih sto dana Bajdenove administracije i spoljna i bezbednosna politika Sjedinjenih Američkih Država

Dragan R. SIMIĆ, Dragan ŽIVOJINOVIĆ¹

Apstrakt: Predmet rada je spoljna i bezbednosna politika SAD u prvih sto dana Bajdenove administracije. Još od vremena prvog mandata Frenklina Delano Ruzvelta, predsednički učinci se na početku administracije mere po prvih sto dana na tom mestu. Najvažnije namere o tome šta se želi postići, odabir tima, ključna postavljenja i uspostavljanje Sistema saveta za nacionalnu bezbednost, najvažniji govori i konkretni potezi prema regionalnim i funkcionalnim pitanjima, govore mnogo o tome kako će spoljna i bezbednosna politika jedne administracije uopšte izgledati. Predsednik Džo Bajden tu nije nikakav izuzetak. Štaviše, njegovo insistiranje da su okolnosti u kojima se SAD nalaze jedan istinski „ruzveltoovski trenutak“ (*Rooseveltian Moment*) doprinelo je tome da se na prvih sto dana njegove administracije gleda sa osobenom pažnjom. Autori polaze od hipoteze da je Bajden zahvaljujući iskustvu u Vladi i dobrom čitanju okolnosti u kojima se Amerika i svet nalaze, postavio dobar i funkcionalan sistem nacionalne bezbednosti i napravio jasnu listu spoljnopolitičkih prioriteta. Poput Frenklina Delano Ruzvelta, našao je odgovarajuću ravnotežu između vrednosti i interesa, sredstava i ciljeva, pragmatičnosti i principijelnosti. Zaključak je da, iako prvi koraci obećavaju, ostaje da se vidi da li će Bajden dostići previsoke standarde koje je postavio njegov slavni prethodnik, pogotovo u slučaju nekih nepredviđenih i neočekivanih događaja.

Ključne reči: Sjedinjene Američke Države, spoljna i bezbednosna politika, koncept „prvih sto dana“, Savet za nacionalnu bezbednost SAD, Džo Bajden, Frenklin Delano Ruzvelt.

¹ Oba autora su sa Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

E-pošta: draganrsimic@yahoo.com; zivojinovic75@yahoo.com

Američki predsednički izbori održani 3. novembra 2020. godine bili su u velikoj meri referendumski. Ne samo što je na njima učestvovao tada aktuelni predsednik, pa se takvi izbori po pravilu smatraju referendumom o njegovom učinku a ne izjašnjavanjem o njegovom glavnom suparniku, već i zbog celokupne situacije u vezi sa teškim posledicama virusa korona u Sjedinjenim Američkim Državama te ogromnog stepena polarizacije u društvu. Sve to dovelo je i do nikad većeg broja glasova koje su kandidati osvojili, pa je tako pobednik izbora, Džo Bajden (Joe Biden) osvojio preko 81, a Donald Tramp (Donald Trump) više od 74 miliona glasova. Takve okolnosti izazivale su osećaj vremenske oskudice u pobedničkom timu, pa je proces tranzicije i priprema za preuzimanje vlasti morao biti brz i nadasve delotvoran. Kao iskusen političar i neposredni učesnik u dve predsedničke tranzicije, Bajden je vrlo dobro znao da je dobar start administracije važan koliko i njena celokupna potonja politika. Takođe, teret je bio još i veći imajući u vidu velika očekivanja i visoko postavljene ciljeve tokom predizborne kampanje, u kojoj je obećano dosta toga, što zbog širine same koalicije koja ga je podržala što zbog težine trenutka u kom se zemlja nalazila. Nastao u vreme prvog mandata predsednika Frenklina Delano Ruzvelta (Franklin Delano Roosevelt) i njegovog odgovora na Veliku depresiju, period od prvih 100 dana se najčešće smatra dovoljnim da se vidi da li se „po jutru može poznati dan”, odnosno kako se na osnovu prvih poteza može suditi o kvalitetu nove predsedničke administracije. To se na izvestan način smatra i periodom uhodavanja pa se neretko to koristi i da se „progleda kroz prste” za izvesne propuste koji se naprave. S obzirom na urgentnost zdravstvene i ekonomske krize i poljuljano poverenje građana u glavne institucije sistema, te događaje na Kapitolu od 6. januara kada su pristalice predsednika Trampa upale u zgradu Kongresa, bilo je potrebno brzo i usaglašeno delovanje svih delova administracije. Cilj ovog rada je da opiše i objasni Bajdenovih prvih sto dana u području spoljne i bezbednosne politike. Rad se sastoji iz četiri celine. U prvom delu rada objašnjen je koncept „prvih sto dana” u američkoj politici, u drugom najvažnije odlike Bajdenove ličnosti – a koje po nama ostavljaju posledice po spoljnu i bezbednosnu politiku njegove administracije, u trećem Sistem saveta za nacionalnu bezbednost, a u četvrtom ključni spoljnopolički programi i potezi u prvih sto dana.

Koncept „prvih sto dana” u američkoj politici

Fraza o „prvih sto dana” popularizovana je u vreme prvog predsedničkog mandata Frenklina Delano Ruzvelta i podrazumevala je razdoblje od 9. marta do 16. juna 1933. godine kada je usvojeno 15 velikih zakona, a ukupno čak 76, kojima je započet program ekonomske obnove zemlje odnosno Nju dil (*New Deal*). Sam

Ruzvelt ovu frazu je prvi put upotrebio u jednom od svojih čuvenih „razgovora uz kamin“ (*Fireside Chat*) od 24. jula 1933. godine, pomenuvši „zgusnute događaje tokom sto dana koji su bili posvećeni pokretanju točkova Nju dila“ (Keith 2017).

Njegov mandat započeo je 4. marta 1933. godine i bio je poslednji predsednik koji je imao tzv. produženu tranziciju koja je trajala od predsedničkih izbora u novembru pa do 4. marta, dakle skoro četiri meseca. Pre 1937. godine, inauguracija američkih predsednika obavljena je 4. marta, a ne 20. januara kako se to danas radi. Ipak, prvim odeljkom dvadesetog amandmana na Ustav Sjedinjenih Američkih Država, koji je u Kongresu usvojen 2. marta 1932. a stupio na snagu 23. januara 1933. godine, precizirano je da „mandat predsednika i potpredsednika ističe u podne 20. dana meseca januara“ (Šulcinger 2011, 446). Cilj ovog amandmana je bio da se skрати vremenski rok u kojem će „poraženi predsednik ili član Kongresa nastaviti da obavlja funkciju posle njegovog ili njenog neuspešnog pokušaja da bude reizabran“ (Britannica 2021). Ipak, u prvi mandat Frenklin Delano Ruzvelt je ušao po starim odredbama Ustava te je prvu inauguralnu besedu (od ukupno četiri) održao 4. marta 1933. godine. Taj njegov govor ostaće upamćen po sledećim rečima:

Ovo je pravo vreme da se kaže istina, potpuna istina, otvoreno i odvažno. I nema potrebe da prezamo od poštenog suočavanja sa stanjem u našoj zemlji danas. Ova velika nacija će istrajati kao što je istrajala, obnoviće se i prosperirati. Stoga, dopustite mi da pre svega iskažem svoje čvrsto uverenje da je jedina stvar koje treba da se plašimo sam strah – bezimeni, bezumni, neopravdani strah koji parališe neophodne napore da se povlačenje preokrene u napredovanje (Roosevelt, 1933).

Svest o težini trenutka jasno je uticala i na odabir optimističkih reči, jer kako tvrdi Džonatan Alter (Jonathan Alter) [2006, 213], pisac jedne od boljih knjiga o Ruzveltovih prvih sto dana, Ruzvelt je svoju situaciju poredio sa onom u kojoj je bio Abraham Linkoln (Abraham Lincoln) 1861. godine. Smatrajući govore suštinom politike, „poput Vinstona Čerčila i Ronalda Regana, preferirao je da čita napisane tekstove umesto da govori bez pripreme“ (Alter 2006, 212–213). Po rečima Henrija Bemforda Parksa (Henry Bamford Parks)

(...) nije imao premca da instinktivno oseti narodno raspoloženje i da mu da intonaciju i pravac. Njegovi govori preko radija, izražavani jezikom koji je mogao svako da razume, doprineli su da je on postao blizak većem broju ljudi nego ijedan drugi živi čovek (Parks 1985, 635).

Iako su se i savremenici i istoričari sukobili oko toga koliki je zaista bio učinak u ovih prvih sto dana, činjenica je da su ovi potezi uneli neophodnu injekciju optimizma u klonulo američko društvo i da je posle skoro četiri godine čekanja i „gledanja u nebo“ nešto konačno počelo da se radi i preduzima u praksi. Ove

usvojene zakone moguće je razvrstati u četiri glavne kategorije: 1) finansijske reforme, 2) poslovi i pomoć, 3) ruralne reforme, 4) prohibicija (FDR Library 2008). Kad je u pitanju prva kategorija treba pomenuti Zakon o pomoći bankama, kad govorimo o poslovima i pomoći svakako Savezni zakon za hitnu socijalnu pomoć i Zakon o obnovi nacionalne industrije, dok su kod treće i četvrte kategorije istaknuto mesto zauzimali Uprava za dolinu Tenesi kojim je započeo program javnih radova i ukidanje prohibicije (Dženkins 2002, 180–181). Sve u svemu, „u toku prvih sto dana” postignuto je neverovatno mnogo a sazvano je i vanredno zasedanje Kongresa radi usvajanja sveobuhvatnih reformi koje bi u svakom drugom kontekstu osim postojeće krize bile nezamislive” (Dženkins 2002, 179).

Kako je to precizno izračunao čuveni istoričar Artur Šlezindžer (Arthur Schlesinger Jr.)

(...) u ovom razdoblju Ruzvelt je poslao Kongresu 15 poruka, predvodio usvajanje 15 velikih zakona, održao deset govora, držao konferencije za štampu i sednice kabineta dva puta nedeljno, razgovarao sa stranim šefovima država i Vlada, bio domaćin međunarodnih konferencija, donosio sve velike odluke u unutrašnjoj i spoljnoj politici, i nikad nije pokazivao strah ili paniku i vrlo retko čak i loše raspoloženje (Schlesinger 1958, 21).

Imajući sve ovo u vidu, nije čudo da će neki dobri poznavaoци ličnosti i postignuća američkih predsednika, Frenklina Ruzvelta nazvati „spasiteljem” (Graubard 2010, 211–258). Naravno, Ruzvelt sve ovo nije uradio sam već u saglasnosti i saradnji sa Kongresom, ali je svakako svemu ovome dao svoj pečat te se danas s pravom posmatra kao rodonačelnik modernog načina upravljanja.

Ipak, iako će se posle ovoga svi ostali američki predsednici meriti po učinku ostvarenim u prvih sto dana vlasti, istorija pokazuje da je mali broj njih mogao da se poredi sa svojim slavnim prethodnikom. Tako će njegov naslednik na mestu predsednika Hari Truman (Harry S. Truman) „prvo tromesečje” svog skraćenog prvog mandata (budući da je vlast preuzeo 12. aprila, posle Ruzveltove smrti) provesti baveći se pre svega procesom okončanja Drugog svetskog rata u Evropi i posebno Aziji, te donošenjem odluke o upotrebi atomske bombe (The Conversation 2021). Dvajt Ajzenhauer (Dwight Eisenhower), koji će doći na mesto predsednika posle Trumana, svojih prvih sto dana posvećuje takođe spoljnoj politici budući da su Korejski rat i naročito smrt Josifa Visarionoviča Staljina (Иосиф Виссарионович Сталин) dominirali njegovom agendom. Na sličan način Kenedijevih sto dana ostaje u senci spoljne politike, posebno katastrofe u Zalivu svinja (The Conversation 2021). Sa druge strane, Lindon Džonson (Lyndon Johnson) kao majstor unutrašnje politike pravi u prvih sto dana svoje vlasti osnovu za ono po čemu će ostati upamćeno kao jedno od najvećih dostignuća u američkoj politici u 20. veku, a to je Zakon o

građanskim pravima. Ričard Nikson (Richard Nixon) pak ne uspeva da za prvih sto dana ostvari neki veliki uspeh, premda se jasno mogu videti konture njegovih potonjih spoljnopolitičkih uspeha, posebno pokušaj okončanja Vijetnamskog rata. Budući da se njegov drugi mandat završio ostavkom zbog afere Votergejt, njegov naslednik Džerald Ford (Gerald Ford) se bavi pre svega posledicama te ostavke i oproštajem koji daje bivšem predsedniku. Džimi Karter (Jimmy Carter) ne uspeva da u Kongresu progura u prvih sto dana velike zakone, ali prepoznaje značaj energetske bezbednosti za sveukupnu bezbednost zemlje. Izvukavši pouke iz mandata svog prethodnika, Ronald Regan (Ronald Reagan) shvata značaj snažnog starta svoje administracije, te kreće u smanjenje poreza i sveukupnih troškova države. Njegov potpredsednik Džordž Herbert Voker Buš (George Herbert Walker Bush), koji će ga naslediti u Beloj kući osam godina kasnije, ima vrlo sličnu agendu kao njegov prethodnik, obećavajući takođe da neće biti novih poreza (The Conversation 2021).

Kao predstavnik prve generacije predsednika rođenih posle Drugog svetskog rata, osim drugačijeg pogleda na svet i shvatanja politike, Bil Klinton (William Clinton) obećavao je najdinamičnijih prvih sto dana u istoriji, ali protivljenje Senata njegovom planu za povećanje unutrašnje potrošnje bacilo je senku na ovako ambiciozne planove (The Conversation 2021). Prvi američki predsednik u 21. veku, Džordž Buš mlađi (George W. Bush), imajući u vidu kontroverzni početak svog mandata koji je obeležilo problematično prebrojavanje glasova na Floridi i pobjede kojom je morao da se pozabavi Vrhovni sud presudivši odlukom 5:4, imao je dve velike inicijative – jednu vezanu za smanjenje poreza i drugu za reforme u obrazovanju (The Conversation 2021). Barak Obama (Barack Obama), pritisnut teretom ekonomske krize koja je pogodila zemlju još u vreme izborne kampanje 2008. godine, provodi prvih sto dana pokušavajući da nađe odgovor na krizu a pre svega u naporima da Kongres usvoji Zakon o oporavku i reinvestiranju (The Conversation 2021). Bajdenov prethodnik, Donald Tramp prvih sto dana troši u pokušaju demontiranja prethodnog sistema i tzv. duboke države i u nastojanju da zameni Zakon o zdravstvenoj zaštiti ali u tome ne uspeva (The Conversation 2021).

Uprkos kratkom roku i činjenici da su prvih sto dana samo mali deo ukupnog mandata koji traje skoro 1500 dana, oni mogu dati značajan uvid o tome kako će administracija funkcionisati u razdoblju koje sledi.

Džo Bajden: da li je on stvorio priliku ili je prilika našla njega?

Kada je 20. januara ove godine Džozef Robinet Bajden Mlađi (Joseph Robinette Biden Jr.) i zvanično postao 46. američki predsednik – posle četiri godine mandata

Donalda Trampa, autsajdera bez ikakvog političkog iskustva mada sa jakim političkim instinktom – bio je to u izvesnom smislu povratak u normalu. Pred nama je ponovo čovek koji je deo establišmenta i koji je sa manjim prekidom baš u vreme Trampa, već skoro pola veka u najvišim krugovima američke politike. Predstavljajući američku saveznu državu Delaver, proveo je šest mandata (preciznije 36 godina i 12 dana) u Senatu, a osam godina na mestu potpredsednika u vreme predsednikovanja Baraka Obame. Taj staž je fascinantn, naročito u vreme kad postoji tendencija da se političari brže menjaju i kraće traju. Nekako je život to uređivao da se Bajden uvek vraćao, baš u onom trenutku kad pomislite da mu je politička karijera konačno završena. Otuda Džonatan Alen (Jonathan Allen) i Ejmi Parns (Amie Parnes) (2021), svoju knjigu koja prati Bajdenov put do pobeđe na predsedničkim izborima 2020. godine s pravom nazivaju „Srećković”. Prema Alenu i Parnsovoj

(...) u njegovom trećem pokušaju [prvi je bio na izborima 1988. a drugi 2008, prim. aut.] da se domogne predsedničke pozicije, odigrao je na to da će birači odbaciti trend odabira ausajderskih kandidata u želji da promene sistem i da će se okrenuti insajderu koji može poboljšati njihove živote primenjujući iskustvo i vrednosti u tom sistemu. Bajden je predstavljao sebe kao čoveka od karaktera, saosećajnosti i stručnosti – što su osobine za koje je često govorio da Trampu nedostaju (Allen & Parnes 2021, 8).

To njegovo uspinjanje i propadanje, praćeno poslovnim pobedama i privatnim nesrećama je nešto bez čega se Džo Bajden ne može razumeti. Uvek je verovao da mu je život, još od kad je 12. februara 1988. u vreme izborne kampanje usled možđane aneurizme bez svesti pet sati ležao u hotelskoj sobi u Ročesteru u državi Njujork, dao drugu šansu (Osnos 2020, 2). Njegovo „vjeruju” dao je u govoru – a oduvek je, kao i svi tradicionalni političari govorima pridavao posebnu pažnju – na konvenciji Demokratske stranke u Denveru 2008. godine, kazavši da je „neuspeh u nekom trenutku u životu neizbežna stvar ali je odustajanje neoprostivo” (Osnos 2020, 2).

Bajdenova upornost i trenutak koji je odlično prepoznao, uradivši ono što je Nikolo Makijaveli (Niccolo Machiavelli) smatrao vrhunskim političkim umećem, a to je harmonizacija s vremenom u kome se živi, doneli su mu pobeđe na izborima i već pomenuti rekordan broj glasova.² Ta njegova osobina, koja se u savremenim

² Citirajući kardinala Frančeska Soderinija (Francesco Soderini), brata prvog čoveka Firentinske Republike, Pjera Soderinija (Piero Soderini) i Pandolfa Petrućija (Pandolfo Petrucci), gospodara Sijene, jedan od najboljih Makijavelijevih poznavalaca, Kventin Skinner (Quentin Skinner), piše sledeće:

studijama liderstva zove kontekstualna inteligencija, važna je i za razumevanje njegovih prvih sto dana na mestu predsednika SAD. Osetivši trenutak da su Amerikanci kao nikada ranije spremni na veću ulogu Vlade, pokrenuo je dve velike ekonomske inicijative – jednu vezanu za ekonomsku pomoć a drugu vezanu za izgradnju infrastrukture. Anketa koju su baš u vreme obeležavanja prvih sto dana zajedno sprovedli *The Washington Post* i *ABC News* govori da je čak 45% ispitanih spremno za veću ulogu Vlade, 48% protiv, a sedam nema mišljenje (Baltz, Clement, Guskin 2021). Brojke pokazuju da je to u poslednjih dvadeset godina jedan od najvećih procenata podrške konceptu veće uloge Vlade.

Što se tiče nekih drugih važnih odlika ličnosti, istakli bismo ovom prilikom nešto sa čime Bajden ima veliki problem a to je brzina snalaženja u novim i nepoznatim okolnostima. Bez dobre pripreme, i to klasično, na papiru, on teško funkcioniše i oseća se kao izmešten iz svoje zone komfora. Brzina razmišljanja i snalaženja u iznenadnim okolnostima nije nešto što je svojstveno Džou Bajdenu što znači da je u pogledu situacione inteligencije prilično ograničen. Iako uvek postoji moućnost da „odigra na iskustvo” složenost situacije i „jata crnih labudova” umanjuju njegovu mogućnost kontrole nad situacijom, a samim tim smanjuju i njegovo upravljanje potencijalnom krizom. Drugim rečima, Bajden je više čovek unapred poznate agende i čovek zadatka nego neko ko improvizuje i briljira u nepoznatim okolnostima. U vremenima koja su sve samo ne izvesna, ovo je veliki hendikep.

Kad je u pitanju emocionalna inteligencija, za razliku od svog prethodnika na mestu predsednika, Džo Bajden predstavlja primer emotivno inteligentnog čoveka. Nasuprot Trampu i njegovom „herojskom” shvatanju liderstva, Bajden vrlo dobro zna da je najbolja kombinacija koja uspeva u modernoj politici ona između ogromnog ega i još većeg stepena empatije (Sewchurran 2020). Uprkos tome što je na „nebesima”, predsednik mora da pokaže i da zna šta je „blato” i da ga oni koje vodi osećaju i doživljavaju kao svog. U vremenima krize, kao što je ova sa virusom korona, kad je zemlja približava cifri od 600.000 mrtvih – što je skoro ravno broju žrtava u američkom građanskom ratu – političari su i nacionalno rame za plakanje, bogomdani psihoterapeuti i utešitelji. Kao velika pričalica, njegov talenat da okuplja ljude oko sebe savršeno se uklopio u nešto što je još jedna od odlika vremena u

Kardinal ga je [Makijavelija – prim.aut.] uveravao da dugo godina naš grad [Firenca u vreme izbora Julija Drugog za papu – prim. aut.] nije imao takvu nadu od novog pape kao od sadašnjeg, ali samo (...) ako bude znao da se harmonizuje s vremenom (...) Dve godine kasnije Makijaveli se sreće sa istom ocenom tokom pregovora sa Pandolfom Petrućijem, gospodarom Sijene koji mu kaže sledeće: – Želeći da učinim što je moguće manje grešaka (...) Ja vodim svoju Vladu, iz dana u dan, i uređujem svoje poslove iz sata u sat, zato što je vreme mnogo moćnije od naših mozгова (Skinner 2019, 41–42).

kojem živimo a to je *Storytelling*. Taj „dobri deka iz komšiluka“, uliva sigurnost i donosi iskustvo i znanje iz nekih „starih dobrih vremena“.

Ipak, tu priču treba i „prodati“, pogotovo političkim pritivnicima, a neki predsednički istoričari poput Dagleasa Brinklija (Douglas Brinkley) smatraju da Bajden baš i nije dobar prodavac svojih ideja (Viser 2021). Već pomenuto istraživanje Vašington dobrano govori da duboka politička polarizacija američkog društva uzima svoj danak i da je jako teško biti predsednik svih svojih građana, čak i u jednoj od kolevki demokratije. Tako njegov predsednički rad podržava 90% demokrata i samo 13% Republikanaca (Baltz, Clement, Guskin 2021).

Iako je sebe od samog početka video kao nekog novog Frenklina Ruzvelta okolnosti u kojima se zemlja nalazi kao „ruzveltovski trenutak“ veliko je pitanje da li će i ishod biti ruzveltovski, a Bajden više transformacioni nego transakcioni predsednik.

Rezultat je važan ali je važan i proces: Savet za nacionalnu bezbednost u administraciji predsednika Džozefa Bajdena

Imajući u vidu Trampovo odsustvo i osećaja i interesovanja za proces i pravila, zanimljivo je posmatrati kako funkcioniše Savet za nacionalnu bezbednost kod njegovog naslednika. Za ovih prvih sto dana nama se čini da je Bajdenov Savet za nacionalnu bezbednost osmišljen tako da bude dovoljno širok da obuhvati široku mrežu bezbednosnih izazova, rizika i pretnji sa kojima se Sjedinjene Američke Države suočavaju a istovremeno i dovoljno uzak, precizan i selektivan u pogledu onoga što su prioriteti američke spoljne i bezbednosne politike. Takođe, primetno je nastojanje da se bude što sveobuhvatniji u pogledu shvatanja bezbednosti koja se ne svodi samo na vojnu ili ekonomsku bezbednost (premda za njega ekonomija jeste nacionalna bezbednost) nego i mnogo šire, što je i logično pogotovo u vreme pandemije korona virusa i sveopšte polarizacije u američkom društvu i jačanja stanja koje istraživači socijetalne bezbednosti zovu „snažna sila ali slaba država“ (Buzan 1983, 66–67). U tom smislu ideal kojem se teži je Savet za nacionalnu bezbednost u administraciji Džordža Herberta Vokera Buša koji se smatra „zlatnim standardom“ kada je u pitanju sastav i funkcionisanje ovog važnog tela.

Imajući u vidu njegovo potpredsedničko iskustvo i činjenicu da je bio veoma uključen u dve predsedničke tranzicije (2008. i 2012) mora se priznati da su rani i uspešan start tranzicionog tima, dobro postavljeni prioriteti i vremenski

odgovarajući odabir ključnih ljudi u administraciji doprineli uspešnosti ovog važnog procesa. Ispoštovana su, kako je istaknuto u analizi *Srbija i Amerika u Bajdenovoj eri* sva tri ključna načela kojih se držao u odabiru ljudi: 1) dugo iskustvo saradnje, 2) što širi i raznovrsniji krug najbližih saradnika (tako je u njegovom kabinetu, računajući predsednika i potpredsednicu, prisutno 12 žena, 14 muškaraca, 13 belih i 13 nebelih, šest Afroamerikanaca, četiri Latino/Hispano, tri člana azijskog porekla i prva žena indijanskog porekla kao član kabineta), i 3) iskustvo u upravljanju i u državnim poslovima (CDRI 2021, 8).

Kad je u pitanju organizacija rada samog Saveta za nacionalnu bezbednost, već dve nedelje po dolasku na vlast, predsednik Bajden je 4. februara potpisao Nacionalni bezbednosni memorandum broj 2 (National Security Memorandum 2/NSM2) kojim je ustanovljen Sistem saveta za nacionalnu bezbednost u njegovoj administraciji (Memorandum on Renewing the National Security Council System 2021). Kao i uvek, a u skladu sa odredbama Zakona o nacionalnoj bezbednosti (*The National Security Act*) iz 1947. godine, u memorandumu se ističe da je glavna uloga Saveta za nacionalnu bezbednost da „savetuje i pomaže predsedniku u integrisanju svih aspekata politike nacionalne bezbednosti. Zajedno sa potčinjenim komitetima, Savet za nacionalnu bezbednost treba da bude predsednikov glavni organ za koordinaciju izvršnih departmana i agencija u razvoju i primeni politike nacionalne bezbednosti i u dugoročnom strateškom planiranju” (Memorandum on Renewing the National Security Council System 2021).

Članovi Saveta po zakonu su Predsednik, potpredsednik, državni sekretar, sekretar finansija, sekretar odbrane, i sekretar za energetiku (Memorandum on Renewing the National Security Council System 2021). Tu su takođe i državni tužilac, sekretar unutrašnje bezbednosti, predstavnik SAD u Ujedinjenim nacijama, pomoćnik predsednika i šef kabineta, pomoćnik predsednika za poslove nacionalne bezbednosti (savetnik za nacionalnu bezbednost), pomoćnik predsednika i direktor kancelarije za nauku i tehnologiju i administrator Agencije SAD za međunarodni razvoj (USAID). Kao savetnici po zakonu prisutni su Direktor nacionalne obaveštajne zajednice, Načelnik združenog generalštaba američkih oružanih snaga i direktor Centralne obaveštajne agencije (CIA). Za sekretara Saveta određen je glavni zamenik savetnika za nacionalnu bezbednost (Memorandum on Renewing the National Security Council System 2021).

Kako se tvrdi u memorandumu, „imajući u vidu preklapajuću i ukrštajuću prirodu brojnih kritičnih problema u polju nacionalne bezbednosti – kao što su unutrašnja bezbednost, globalno javno zdravlje, međunarodna ekonomija, klima, nauka i tehnologija, sajber bezbednost, migracije i druga pitanja” (Memorandum on Renewing the National Security Council System 2021) sastav Saveta je prilično širok i uključuje u zavisnosti od pitanja sve relevantne aktere i agencije američke

vlade odnosno ono što se u literaturi označava kao situaciono a ne regularno prisustvo sednicama (Congressional Research Service 2021b). S obzirom na negativne posledice pandemije i odsustvo adekvatnog odgovora u prethodnoj administraciji, ovakav pristup je bio i očekivan.

Sistem je organizovan piramidalno, i kao u svim administracijama od 1989. godine do sada po uzoru na takozvani Skoukroftov model iz vremena predsednika Džordža H. V. Buša i njegovog savetnika za nacionalnu bezbednost Brenta Skoukrofta. Na samom vrhu piramide nalazi se Komitet rukovodilaca (*The Principals Committee*) i on da tako kažemo predstavlja poslednji filter za odluke koje idu ka predsedniku. Sednicama predsedava savetnik za nacionalnu bezbednost a prisustvuju najvažniji članovi predsednikovog kabineta kao što su državni sekretar, sekretar finansija, sekretar odbrane, državni tužilac, sekretar energetike, sekretar unutrašnje bezbednosti, direktor kancelarije za upravljanje i budžet, ambasador pri Ujedinjenim nacijama, administrator USAID-a i predsednikov šef kabineta. Kao savetnici prisutni su direktor nacionalne obaveštajne zajednice, načelnik Združenog generalštaba američkih oružanih snaga i direktor CIA-e (Memorandum on Renewing the National Security Council System 2021). Naravno, ni ovde lista članova nije zatvorena i u zavisnosti od problema koji se razmatra, sednicama može prisustvovati mnogo veći broj ljudi.

Tabela 1: Komitet rukovodilaca Saveta za nacionalnu bezbednost u administraciji predsednika Džozefa Bajdena

KOMITET RUKOVODILACA (NSC/PC)		
Svrha	Članstvo	Način funkcionisanja
<p>„Najviše međuagencijsko telo za razmatranje političkih pitanja koja se tiču nacionalne bezbednosti”</p>	<p>Stalno članstvo: državni sekretar, sekretar finansija, sekretar odbrane, državni tužilac, sekretar za energetiku, Sekretar za unutrašnju bezbednost, direktor kancelarije za upravljanje i budžet, ambasador Sjedinjenih Država u Ujedinjenim nacijama, administrator Agencije za međunarodni razvoj Sjedinjenih Država, šef kabineta u rangu pomoćnika predsednika (šef kabineta predsednika), pomoćnik predsednika za poslove nacionalne bezbednosti (savetnik za nacionalnu bezbednost).</p> <p>Savetnici po zakonu: Direktor nacionalne obaveštajne zajednice, direktor Centralne obaveštajne agencije i šef združenog generalštaba američke vojske.</p> <p>Prisutni po potrebi: Svi oni koji mogu pomoći u razmatranju pitanja koja su na dnevnom redu i koje hitnost situacije zahteva. Predsednik i potpredsednik mogu prisustvovati sednicama ovih komiteta kad god to požele. Glavni zamenik savetnika za nacionalnu bezbednost, savetnik predsednika, pravni savetnik Saveta za nacionalnu bezbednost i savetnik za nacionalnu bezbednost potpredsednika SAD pozvani su da prisustvuju svakoj sednici</p>	<p>Sastaje se redovno i sednice saziva Savetnik za nacionalnu bezbednost.</p> <p>Savetnik za nacionalnu bezbednost predsedava sednicama i određuje dnevni red u saradnji sa drugim članovima komiteta.</p> <p>Prilikom podnošenja izveštaja predsedniku o rezultatima rada ovog Komiteta, Savetnik za nacionalnu bezbednost treba verodostojno da predstavi različita gledišta prisutnih članova.</p> <p>Pri razmatranju pitanja koja se tiču unutrašnje bezbednosti, uz odobrenje savetnika za nacionalnu bezbednost, sednicama može predsedavati Savetnik za unutrašnju bezbednost.</p>

Iako u sredini piramide, Komitet zamenika (*The Deputies Commttee*) predstavlja ključno telo kad je u pitanju donošenje odluka koje se tiču spoljne politike i nacionalne bezbednosti. Tu se obavlja najvažnija trijaža pitanja koja putuju ka najvišim ešelonima vlasti u Sjedinjenim Američkim Državama. Ovde se vodi računa i o donošenju i o primeni odluka, te se razmatraju i ključne spoljnopolitičke inicijative, vrši se njihova procena, revizija i prilagođavanje izmenjenim okolnostima. Takođe, tu se razmatraju i donose ključni strateški dokumenti. Članstvo je isto kao i u Komitetu rukovodilaca samo na nivou njihovih zamenika (*Memorandum on Renewing the National Security Council System 2021*).

Tabela 2: Komitet zamenika Saveta za nacionalnu bezbednost u administraciji Džozefa Bajdena

KOMITET ZAMENIKA (NSC/DC)		
Svrha	Članstvo	Način funkcionisanja
<p>„Uloga ovog Komiteta je da nadgleda i nadzire rad međuagencijskog procesa (uključujući i Međuagencijske političke komitete) i da razmatra, i gde to treba, rešava politička pitanja koja utiču na nacionalnu bezbednost”.</p> <p>Komitet zamenika se stara o tome da pitanja koja dolaze na odlučivanje pred Komitet rukovodilaca ili Savet za nacionalnu bezbednost) budu adekvatno analizirana i pripremljena za odlučivanje.</p> <p>Posebna pažnja usmerena na proces sprovođenja politike i strateško planiranje.</p> <p>Redovno razmatranje uspešnosti sprovedenih politika i njihovo blagovremeno korigovanje ukoliko ne donose rezultat</p>	<p>Isto kao u Komitetu rukovodilaca samo što su ovde u pitanju njihovi zamenici</p>	<p>Glavni zamenik savetnika za nacionalnu bezbednost predsedava sednicama.</p> <p>Sastaje se redovno na zahtev glavnog zamenika savetnika za nacionalnu bezbednost ili u konsultacijama sa drugim članovima Komiteta</p>

Na dnu piramide, nalaze se **Međuagencijski politički komiteti** (*Interagency Policy Committees*) koji se sastaju gotovo svakodnevno i predstavljaju prvi korak na putu odluka ka predsjedniku Sjedinjenih Američkih Država. Cilj je da se postigne što veći stepen koordinacije između ključnih aktera američke spoljne i bezbednosne politike i da se čuje glas svih kako bi ta politika bila sveobuhvatnija, racionalnija i proaktivnija. Ovo telo takođe je zaduženo i za sprovođenje politika u području nacionalne bezbednosti (Memorandum on Renewing the National Security Council System 2021).

Tabela 3: Međuagencijski politički komiteti Saveta za nacionalnu bezbednost u administraciji Džozefa Bajdena

MEĐUAGENCIJSKI POLITIČKI KOMITETI (NSC/IPC _s)		
Svrha	Članstvo	Način funkcionisanja
<p>„Glavni forumi na kojima će se na dnevnom nivou koordinisati međuagencijska politika nacionalne bezbednosti”.</p> <p>Analiza opcija koje će razmatrati viši komiteti u sistemu Saveta za nacionalnu bezbednost kao i predsednik SAD koji se nalazi na vrhu piramide nacionalne bezbednosti.</p>	<p>Isto kao u Komitetu rukovodilaca i Komitetu zamenika samo što su ovde u pitanju operativci i ljudi koji se poslovima spoljne i bezbednosne politike bave na dnevnom nivou</p>	<p>Zasnovani na osnovu usmerenja dobijenih od Savetnika za nacionalnu bezbednost</p> <p>Sednicama predsedavaju osobe koje on odredi.</p> <p>Komitet zamenika ima važnu ulogu u određivanju njihovih zadataka.</p> <p>Otvorenost za promene u sastavu u zavisnosti od situacije koja se razmatra</p>

Što se tiče promena u pogledu rada Saveta u poređenju sa Trampovom administracijom, interesantno je prisustvo administratora USAID-a i direktora Kancelarije za nauku i tehnologiju. Takođe, upada u oči i prisustvo direktora CIA-e na sednicama iako to od reformi 2004. godine kojima je uvedena funkcija direktora nacionalne obaveštajne zajednice, nije bio slučaj. Možda je razlog za to što je sadašnji direktor Vilijam Barns (William Burnes) jedan od najboljih američkih diplomata i čovek velikog znanja i iskustva. Takođe, primetan je i povratak onog dela Kancelarije Saveta za nacionalnu bezbednost koji je Tramp ukinuo a čiji su područje delovanja bile pandemije a takođe i jačanje onih delova koji se naročito bave Rusijom i Kinom.

Na osnovu ovakve strukture Saveta za nacionalnu bezbednost dve stvari upadaju u oči. Prvo, sasvim je jasno da Bajden veliki značaj pridaje adekvatnom procesu

donošenja odluka. Po njemu, suštinska priprema i odgovarajući tajming ključni su za dobro odlučivanje. Iako voli da donese odluku instinktivno pre toga bi ipak želeo da ima različite opcije na stolu a to je bez odgovarajućeg procesa nemoguća misija. Drugo, Savet ima i širinu i dubinu, i u pogledu odabira ljudi koji rade u Kancelariji Saveta za nacionalnu bezbednost i u pogledu širih delova administracije na koje se računa u zavisnosti od prirode pitanja koje je na stolu odnosno dnevnom redu.

Kad su u pitanju ključni ljudi, zasad su reflektori upereni u dvojicu najbližih predsednikovih spoljnopoličkih saradnika: dugogodišnjeg stafera i „konfidantea” državnog sekretara Antonija Blinkena (Antony Blinken) i savetnika za nacionalnu bezbednost Džejka Salivena (Jake Sullivan). I jedan i drugi za sada ispunjavaju predsednikova očekivanja ali su očekivanja nacije prevelika a tamo gde su očekivanja prevelika vrlo lako mogu da uslede i ogromna razočarenja. Cenu za tako nešto platiće sam predsednik ali i njegovi najbliži saradnici. U jednom svetu u kojem, kako kaže sam Saliven, ne izgleda sve kao u prethodnih sedamdeset godina i gde međunarodni poredak ne liči na arhitekturu klasične Grčke gde svako ima svoje mesto i gde postoji red kao na Partenonu, „budućnost će pre izgledati kao neka vrsta džinovskog rada Frenka Gerija (Frank Gehry), sa neočekivanim uglovima, mešavinom materijala i eksperimentisanjem” (Labott 2021).

Loša strana ovako uređenog sistema, vrlo bliskog racionalnom odlučivanju su stvari koje nisu znali pre preuzimanja vlasti jer po onom Ekovom (Umberto Eco) ono što ne znate važnije je od onog što znate. Postoji po mnogima, „čitav svet politika i informacija koje prosto ne vidite spolja” (Ward 2021), dok ne uđete u sistem. Ukoliko se o svakom pitanju dugo i detaljno razgovara a sporo deluje, to će početi da liči na Obamin Savet za nacionalnu bezbednost a Bajden je tu sedeo dovoljno dugo da je mogao da zaključi da beskonačno duge rasprave ponekad ne donose rešenje. Naprotiv.

Ipak, posle četiri godine vođenja spoljne i bezbednosne politike preko Tvitera, postoji barem neki red u donošenju spoljnopoličkih odluka, a Savetu za nacionalnu bezbednost u Bajdenovoj administraciji će pripadati najvažnije mesto u svemu tome.

Bajdenova spoljna i bezbednosna politika u prvih sto dana kroz ključne govore i ključne dokumente

Kao i uvek na početku mandata, kod gotovo svih američkih predsednika, pa čak i onih koji dolaze iz iste stranke, prvo se kreće sa demontiranjem ključnih prethodnikovih tekovina. U ovom slučaju dakle reč je o pristupu *anything but Trump* (ABT) – „sve osim Trampove politike”. Zato je Dejvid Ignejšs (David Ignatius),

spoljnopolitički kolumnista *The Washington Post*-a potpuno u pravu kad u osvrtu na Bajdenovih sto dana tvrdi da kad je u pitanju spoljna politika, prvo bila reč o poništavanju ključnih elemenata Trampove zaostavštine, odnosno da se, po njegovom viđenju, popravi šta se popraviti može (Ignatius 2021). Okretanje saveznicima, podela troškova, povratak američke meke moći i javne diplomatije – ili da parafraziramo strategiju Henrija Kisindžera (Henry Kissinger) iz vremena Niksonove administracije i detanta sa Sovjetskim Savezom „pregovaraj gde god možeš, idi na kontejnment kad god moraš“ (Guzzini 1998, 99). U više navrata ova je administracija izlistavala prioritete spoljne i bezbednosne politike, i od strane njegovog državnog sekretara i sekretarke finansija i naravno samog predsednika. Kemal Derviš (Kemal Derviş) iz Brookings instituta smatra da postoje tri takva govora odnosno obraćanja u kojima treba tražiti neku vrstu manifesta spoljne i bezbednosne politike njegove administracije (Brookings 2021). Po njemu, tu spadaju Bajdenovo obraćanje video linkom na Minhenskoj konferenciji bezbednosti, zatim pismo američke sekretarke finansija Dženet Jelen (Janet Yellen) svojim kolegincima i kolegama ministrima finansija G20 najvećih ekonomija sveta i treći je obraćanje državnog sekretara Antonija Blinkena članovima Komiteta za spoljne poslove Predstavničkog doma američkog Kongresa (Brookings 2021). Mi bismo dodali, još jedan važan govor i jedan noseći dokument. Reč je o govoru koji je 4. februara (istog dana kada je ustanovljen Savet za nacionalnu bezbednost u ovoj administraciji) predsednik Bajden održao prilikom posete Stejt departmentu (The White House 2021a.) kao i objavljivanje Privremenog vodiča kroz nacionalnu bezbednost (*Interim National Security Guidance*), 3. marta (The White House 2021c). Ova četiri obraćanja i Privremeni vodič, čine, u normativnom smislu, potporne stubove spoljne i bezbednosne politike Bajdenove administracije.

U prvom obraćanju, prilikom posete sedištu Stejt departmenta (gde je bio zajedno sa potpredsednicom Haris), predsednik Bajden je izjavio da se „Amerika vratila“ (The White House 2021a). Govor koji je na zvaničnom sajtu Bele kuće imenovan kao „obraćanje predsednika Bajdena o američkom mestu u svetu“ bio je sasvim suprotan Trampovoj krilatici o „Americi na prvom mestu“. Po Bajdenovim rečima „diplomacija se vratila u centar (...) spoljne politike“ (The White House 2021a). Posebno je naglašena uloga saveznika i okrenutost buduće američke politike saradnji sa njima. Istovremeno, treba reći da kao neko ko je proveo mnogo godina u visokoj politici i imao priliku da sreće razne svetske državnike, Bajden sebi nije zatvorio vrata za odnose sa onima koje označava kao neprijatelje i takmace (poput Rusije i Kine), ostavljajući prostor za međusobnu saradnju onda „kada je to u našem interesu i kada to unapređuje bezbednost američkog naroda“ (The White House 2021a). Ta snažna doza realpolitike i pragmatičnosti jedna je od trajnih odlika njegove politike. Da bi ambiciozno postavljene ciljeve (poput odbrane slobode,

demokratije, univerzalnih prava, vladavine prava) i ostvario, Bajden je svestan da mu treba moć i u tom smislu nema iluzija da je jedini način da to i uradi da se

(...) nadmeće sa pozicije snage jačajući kod kuće, radeći sa (...) saveznicima i partnerima, obnavljajući (...) ulogu u međunarodnim ustanovama, i vraćajući (...) kredibilitet i moralni autoritet, koji je u najvećoj meri bio izgubljen (The White House 2021a).

On još jednom ponavlja ono što se već moglo čuti tokom predizborne kampanje pa i pročitati u tekstu u časopisu *Foreign Affairs* (Biden 2020, 67) gde je izložio svoj predizborni program kad je u pitanju spoljna politika, a to je plan da se održi tzv. Samit demokratija u ranoj fazi njegovog mandata, a koji bi okupio najdemokratskije države koje bi se oduprle usponu autoritarizma u svetu (The White House 2021a). Na samom kraju svog obraćanja, Bajden ističe da više ne postoji razlika između unutrašnje i spoljne politike i da spoljna politika mora da bude u interesu američkih građana, osobito srednje klase koja je bila najveći gubitnik globalizacije. Ova, kako je on naziva „spoljna politika za srednju klasu” u praksi znači da „svaka akcija koja se preduzme u našem ponašanju u inostranstvu treba da bude preduzeta sa američkim radničkim porodicama na umu” (The White House 2021a). Drugim rečima, za Džozefa Bajdena je, poput administracije Bila Klintona, ekonomska bezbednost nacionalna bezbednost (JoeBiden.com 2020).

Drugi važan govor u kome su iznete koordinate buduće američke spoljne i bezbednosne politike, predsednik Bajden je održao virtuelnim putem učestvujući na Minhenskoj konferenciji bezbednosti 19. februara 2021. godine (The White House 2021b). U direktnom obraćanju stranim liderima, a posebno onima na čelu najvažnijih transatlantskih saveznika (skupu su prisustvovali i kancelarka Savezne Republike Nemačke, Merkel i francuski predsednik, Makron), Bajden je imao potrebu da uveri saveznike da se na Sjedinjene Američke Države iznova može računati kao na kredibilnog i predvidivog partnera. Ponovljena je fraza da se „Amerika vratila” i ukazano je na to da transatlantski savez ima budućnost, sa posebnim insistiranjem na tome da Amerika i dalje veruje u član 5 Vašingtonskog sporazuma i da napad na jednu članicu saveza vidi kao napad na sve (The White House 2021b). Iznova je istaknuta i čuvena mantra, koju je prvi put još 31. maja 1989. godine u čuvenom govoru u Majncu izgovorio predsednik Džordž H. V. Buš, da je je cilj Amerike da Evropa bude „cela, slobodna i u miru” (The White House 2021b). Bajden je posebno pozdravio napor koji evropske zemlje ulažu u ratu u Avganistanu, te implicitno najavio okončanje ove dvadesetogodišnje intervencije. Radi dodatne sigurnosti evropskih saveznika, Bajden je zaustavio smanjenje broja američkih trupa u Nemačkoj i istakao da su Sjedinjene Države odlučne da povrate poverenje svojih evropskih saveznika (The White House 2021b). Da oseća teret trenutka i da sa povišenom pažnjom doživljava okolnosti u kojima deluje, svedoči

i više puta tokom prvih par meseci njegove vlasti korišćena fraza da je svet na „prelomnoj tački“ (*inflection point*) (The White House 2021b). U ovom govoru Bajden je koristi da bi potcrtao važnost grupisanja država na pravu stranu u situaciji velikih izazova sa kojima se svet suočava, „od četvrte industrijske revolucije do globalne pandemije“ (The White House 2021b). Po njemu, iako neki misle da je okretanje autokratiji najbolji način da se sa tim izborite, demokratija i dalje predstavlja najbolji okvir za delovanje, premda ističe da se mora biti spreman da se demokratija i brani u suočavanju sa svim ovim izazovima. Ni ovog puta ne propušta priliku da izrazi da je Narodna Republika Kina najozbiljniji strateški takmac, a Ruska Federacija, iako predstavlja drugačiju vrstu izazivača američkoj premoći, takođe ozbiljna pretnja. Sa druge strane, i ovde primetno naglašava da „nadmetanje ne mora da isključi saradnju po pitanjima koja nas sve pogađaju“ (The White House 2021b). Obraćanje se završava ponovnim isticanjem vere u demokratiju i ubeđenja da je ona funkcionalan sistem koji može da radi posao (The White House 2021b).

Treći važan dokument je pismo američke sekretarke finansija Dženet Jelen ministrima i ministarkama finansija G20 narazvijenijih država (U.S. Department of the Treasury 2021). Pismo je poslato 25. februara i može se smatrati najavom ekonomskog multilateralizma za koji se zalaže nova administracija u Vašingtonu. Naime, za razliku od delovanja Trampove administracije u pogledu trgovinske politike, koje je po rečima Aleksandra Miloševića „višestruko uzdrimalo postojeći međunarodni trgovinski poredak“ (2021, 125), predsednik Bajden i njegov ekonomski tim na čelu sa iskusnim znalцем kakav je sekretarka Jelen, smatraju da su okolnosti pandemije i ekonomske krize „momenat koji je stvoren za delovanje i za multilateralizam“ (U.S. Department of the Treasury 2021). U tom smislu ona poziva na koordinaciju među državama G20 i pomoć siromašnim zemljama kako u pogledu nabavke vakcina tako i u iznalaženju rešenja za ekonomsku krizu koju je pandemija dodatno pogoršala. Ono što je posebno privuklo pažnju u ovom pismu jeste da je za razliku od svog prethodnika Stivena Mnučina (Steven Mnuchin), sekretarka Jelen spremna za preraspodelu Specijalnih prava vučenja „čime bi Međunarodni monetarni fond uvećao likvidnost zemalja sa niskim prihodima i olakšao njihove preko potrebne napore za zdravstveni i ekonomski oporavak“ (U.S. Department of the Treasury 2021).

Vremenski posmatrano, četvrti dokument po redu u prvih sto dana Bajdenove administracije (i jedini dokument u pravom smislu te reči) jeste Privremeni vodič kroz nacionalnu bezbednost objavljen 3. marta (The White House 2021c). Dokument ima 23 strane teksta od kojih prve dve stranice predstavljaju uvod čiji je potpisnik predsednik Bajden. Pored toga, imamo još tri poglavlja: globalno bezbednosno okruženje, prioriteti u području nacionalne bezbednosti i zaključak.

Iako na naslovnoj strani toga nema, u samom sadržaju stoji da se dokument zove i Obnoviti američke prednosti (*Renewing American Advantages*). Smatra se inače da je ovaj dokument (inače prvi dokument te vrste do sada) neka vrsta najave i nacрта najvažnijeg strateškog dokumenta svake američke administracije a to je Strategija nacionalne bezbednosti, za koju se smatra da će biti objavljena tokom 2021. ili 2022. godine (Congressional Research Service 2021a). Predsednik Bajden svoj uvod započinje već pominjanom frazom o tome da se svet nalazi u prelomnoj tački (The White House 2021c). Ipak, ovde je nešto detaljniji u objašnjenju šta pod tim podrazumeva te pandemiji i četvrtoj industrijskoj revoluciji dodaje i klimatsku krizu i širenje nuklearnog oružja u smislu da ovi ključni globalni izazovi utiču na promenu globalne dinamike (The White House 2021c). Takođe, ponovo se ističe vera u demokratiju i da ona može da ostvari rezultate, posebno u saradnji sa saveznicima i partnerima. Ipak, da bi se sve to desilo potrebno je da Sjedinjene Američke Države povrate svoje trajne prednosti i da „se današnjim izazovima suprotstave sa pozicije snage” (The White House 2021c). Bajden nabroja šta sve treba uraditi u tom smislu, pa između ostalog navodi snaženje ekonomske osnove, ponovno zauzimanje mesta u međunarodnim ustanovama, jačanje vrednosti kod kuće i njihovu snažniju odbranu u svetu, modernizaciju vojnih kapaciteta pri čemu će diplomatija biti na prvom mestu, i revitalizaciju mreže američkih savezništava i partnerstava koja je bez konkurencije u svetu (The White House 2021c). Uvodnik se završava objašnjenjem da uprkos tome što se radi na Strategiji nacionalne bezbednosti, vremenska oskudica i ozbiljnost situacije nalažu da se pre zvanične strategije, pred javnost, kako unutrašnju tako i međunarodnu, izađe sa ovakvim dokumentom koji je privremenog karaktera (The White House 2021c). U kratkom uvodu koji ide posle Bajdenovih reči, autori dokumenta ističu ono što se već moglo čuti iz nekih prethodnih Bajdenovih obraćanja, a to je da spoljna i bezbednosna politika SAD mora činiti „život boljim, bezbednijim i lakšim za radničke porodice u Americi” (The White House 2021c). Duh poraza Demokratske stranke na izborima 2016. godine očigledno još uvek nije nestao. Prvo poglavlje koje je naslovljeno kao „Globalno bezbednosno okruženje” započinje konstatacijom da je nemoguće vratiti stvari na staro, već da je potrebno planirati novi put. Autori ovog vodiča izdvajaju pet ključnih obeležja globalnog bezbednosnog okruženja danas:

1. Mnoge od bezbednosnih pretnji prelaze granice država i jedini odgovor na njih je kolektivna akcija;
2. Demokratije su, kako u Sjedinjenim Državama tako i u svetu u krizi;
3. Dolazi do promene raspodele moći u svetu i do obnove globalnih nadmetanja sa Kinom i Rusijom, ili sa regionalnim pretnjama poput Irana i Severne Koreje;

4. Međunarodni poredak čije su stvaranje Sjedinjene Američke Države pomogle, sa svim glavnim institucijama, savezima i sporazumima nalazi se u iskušenju i na velikom testu; i
5. u osnovi svih ovih trendova nalazi se tehnološka revolucija koja ima svoje dobre i loše strane (The White House 2021c).

Drugi deo vodiča bavi se američkim prioritetima u području nacionalne bezbednosti. Ovo je i najduži deo ovog dokumenta koji na gotovo 14 strana detaljno izlistava američke nacionalne interese (The White House 2021c, 9–22). Kad su u pitanju vitalni nacionalni interesi, izdvojeni su zaštita bezbednosti američkog naroda, širenje ekonomskog prosperiteta i prilika te ostvarivanje i odbrana demokratskih vrednosti koje su po autorima strategije nalaze u samom srcu američkog načina života (The White House 2021c, 9). Da bi se osigurala nacionalna bezbednost potrebno je: 1) „braniti i negovati izvore američke snage (stanovništvo, ekonomija, nacionalna odbrana i demokratija kod kuće); 2) unaprediti povoljnu ravnotežu snaga da bi se odvrtili i sprečili neprijatelji od direktne pretnje Sjedinjenim Državama i (...) saveznicima, osujetiti pristup opštim dobrima čovečanstva ili dominaciju ključnim regionima” (The White House 2021c, 9); i 3) „voditi i održavati otvoren i stabilan međunarodni sistem poduprt jakim demokratskim savezima, partnerstvima, multilateralnim ustanovama i pravilima” (The White House 2021c, 9). Kako bi se sve ovo ostvarilo, treba osnažiti i modernizovati američke saveze i partnerstva, povratiti leadersku poziciju u međunarodnim ustanovama, izboriti se sa klimatskim promenama i drugim izazovima a posebno virusom Kovid-19, trgovinsku i ekonomsku politiku treba voditi tako da ona koristi svim građanima, a ne samo privilegovanoj manjini, jačati kod kuće a naročito u smislu efikasnog odgovora na krizu javnog zdravlja i ekonomsku krizu izazvanu korona virusom (The White House 2021c, 10–17). Takođe, naglašava se revitalizovanje demokratije kako u Americi tako i na nivou sveta u saradnji sa ključnim saveznicima i partnerima (The White House 2021c, 18–19). Kao i u prethodno analiziranim govorima, posebno se naglašava da će sve ovo omogućiti da Sjedinjene Američke Države i demokratski svet „prevladaju u strateškom nadmetanju sa Kinom ili bilo kojom drugom državom” (The White House 2021c, 20). U cilju ostvarenja ovih strateških nauma, potrebno je modernizovati način odlučivanja i povećati kvalitet donošenja odluka tako da one budu više koordinisane, uključivije i više diversifikovane sa znatno većim brojem aktera (i državnih i nedržavnih) uključenih u odlučivanje (The White House 2021c, 21–22). Ovaj privremeni vodič završava se ponovnim isticanjem da je trenutak u kom se nalaze Sjedinjene Američke Države i svet, prelomni i da smo usred debate o budućnosti sveta u kojem živimo (The White House 2021c, 23). Što zbog snažne retorike, a pomalo i zbog prvih konkretnih akcija neki su ovaj dokument nazvali

oživljavanjem Trumanove doktrine (Adesnik 2021). Ipak, koliko će to zaista biti slučaj ostaje da se vidi u ostatku Bajdenovog mandata.

Poslednji i rekli bismo najkonkretniji dokument u kom se jasno i precizno izlistavaju američki spoljnopolitički prioriteti je obraćanje državnog sekretara Antonija Blinkena Komitetu za spoljne poslove Predstavničkog doma američkog Kongresa od 10. marta ove godine (U.S. Department of State 2021). Po rečima Blinkena, „Bajden–Haris administracija je postavila spoljnopolitičke prioritete imajući u vidu jednostavno pitanje a to je ono koje nas motiviše svakog pojedinačnog dana: šta će ova politika značiti za američke radnike i američke porodice” (U.S. Department of State 2021). Dakle, i ovde kao i u prethodnim primerima, jasno je prisutan princip „spoljne politike za srednju klasu”. Blinken u prvom delu svog obraćanja navodi osam prioteta američke spoljne politike a u drugom delu eksplicitno i precizno navodi šta je do tada urađeno (to je bilo na tačno pedeset dana od preuzimanja vlasti od strane Džoa Bajdena) na njihovom sprovođenju u praksi (U.S. Department of State 2021). Lista prioriteta počinje naporima za okončanje pandemije Kovida-19 i jačanje globalne zdravstvene bezbednosti a nastavlja se sa stvaranjem stabilnije i uključivije ekonomije koja bi učinila sigurnijim što veći broj američkih građana. Treći prioritet Blinken vidi u obnavljanju demokratije kako u Sjedinjenim Državama tako i u inostranstvu dok se četvrti odnosi na stvaranje humanijeg i efikasnijeg imigracionog sistema, premda uprkos važnosti migracija za SAD, ne negira ni značaj snažnih granica za nacionalnu bezbednost. Peta na listi prioriteta je revitalizacija odnosa sa saveznicima i partnerima a na šestom mestu je borba protiv klimatske krize i vođstvo u zelenoj energetskej revoluciji. Poslednja dva prioriteta koje je Blinken naveo su osiguranje američkog liderstva u tehnologiji i na kraju upravljanje odnosa sa Kinom, za koje kaže da je „najveći geopolitički test 21. veka” (U.S. Department of State 2021). U drugom delu Blinkenovog obraćanja, na jedan vrlo sistematičan način izloženo je ono što je do tada urađeno na sprovođenju prioteta. U Tabeli 4 dat je uporedni prikaz prioriteta i konkretnih poteza u prvih pedeset dana američke vlade u području spoljne i bezbednosne politike.

Tabela 4: Spoljnopolitički prioriteti Bajdenove administracije i konkretne politike

Prioriteti američke spoljne i bezbednosne politike	Šta je urađeno u praksi u prvih 50 dana Bajdenove administracije
1. okončanje pandemije Kovida-19 i jačanje globalne zdravstvene bezbednosti	Ponovni ulazak u Svetsku zdravstvenu organizaciju Dve milijarde dolara za program COVAX Za 58 dana ispunjeno obećanje o vakcinisanju 100 miliona Amerikanaca za prvih sto dana
2. stvaranje stabilnije i uključivije ekonomije	Zakon o oporavku od Kovida-19 (1900 milijardi dolara) Predlog zakona o ulaganju u infrastrukturu (2000 milijardi dolara)
3. obnavljanje demokratije u Sjedinjenim Državama i inostranstvu	Ulazak u Savet za ljudska prava Ujedinjenih nacija kao posmatrač Objava Kašogi izveštaja Sankcije Rusiji zbog slučaja Alekseja Navaljnog
4. stvaranje humanijeg i efikasnijeg imigracionog sistema	Ukidanje diskriminatornog zakona o zabrani putovanja iz pojedinih muslimanskih zemalja Povećan broj prihvata izbeglica za 2022. fiskalnu godinu na 125.000
5. revitalizacija odnosa sa saveznicima i partnerima	Sastanak grupe <i>The Quad (Quadrilateral Security Dialogue)</i> koju čine SAD, Japan, Australija i Indija Stopiranje smanjenja američkih trupa u Nemačkoj Više važnih razgovora sa liderima savezničkih i partnerskih država
6. borba protiv klimatske krize i vođstvo u zelenoj energetskej revoluciji	Povratak u Pariski klimatski sporazum Sjedinjene Američke Države domaćini virtuelnog samita svetskih lidera o klimi na Dan planete zemlje
7. osiguranje američkog liderstva u tehnologiji	Kancelarija za nauku i tehnologiju Bele kuće podignuta na nivo dela Kabineta Američka tehnološka nadmoć kao glavna prednost u dobu nadmetanja velikih sila (<i>The Age of Great Power Competition</i>)
8. upravljanje odnosa sa Kinom	Mešavina obrazaca saradnje, nadmetanja i obuzdavanja Označavanje Kine kao strateškog takmaca Potraga za saveznicima sa kojima bi se zajedno sprovodila strategija obuzdavanja Kine

Zaključak

Iako prvih sto dana predstavlja tek jedan mali deo punog mandata, vremenom se počela obraćati posebna pažnja na ono što je administracija uradila u ovom razdoblju. Uprkos tome što je najveći broj predsednika ostvario promenljive rezultate, posebno kad se posmatraju učinci u celosti, ipak se na osnovu poteza povučenih tokom ovog kratkog perioda mogu izvući izvesni zaključci o tome kako će najvažniji aspekti spoljne i bezbednosne politike izgledati. Imajući u vidu važnost priprema za preuzimanje vlasti, odnosno proces tranzicije, naše je mišljenje da prvih sto dana i proces tranzicije treba posmatrati kao deo jedne celine. Bez dobre tranzicije nema ni dobrog ni brzog starta administracije, pogotovo u vremenima krize kada je hitro delovanje predsednika neophodno i što je posebno važno, očekivano. Sa druge strane, dobra tranzicija je uzalud potrošeno vreme ukoliko administracija ne počne da odmah po preuzimanju vlasti radi ono za šta je izabrana a to je da ostvaruje dobre rezultate i sprovodi ono što je obećano u kampanji. Iako je spoljna i bezbednosna politika gotovo po pravilu negde na sredini između planiranog i neočekivanog, sasvim je jasno da dobar plan puno znači, barem na početku mandata. Da bi sve to dobro funkcionisalo u praksi neophodna je sinergija predsednika, ključnih ljudi u njegovom timu, birokratije i Kongresa, osobito ako je taj Kongres podeljen i sa drugačijom listom prioriteta u odnosu na onu iza koje stoji izvršna vlast. Takođe, s obzirom da Sjedinjenim Državama u većini stvari treba i podrška ključnih saveznika i partnera, Bajdenovo iskustvo, kontekstualna i emocionalna inteligencija, svakako doprinose ostvarenju ove agende ali sporo snalaženje u nepoznatim okolnostima i ne tako dobro reagovanje na iznenadne i nepredviđene događaje može biti ograničavajući faktor. Imajući u vidu dragoceno iskustvo i u zakonodavnoj i u izvršnoj vlasti, Bajden vrlo dobro zna da je sprovođenje odluka ponekad važnije od procesa njihovog donošenja, jer u interakciji sa drugima ne zavisi baš sve isključivo od vas. Ipak, ono što zavisi od vas jeste sam proces donošenja odluka i u tom smislu Bajden je veliki zagovornik odgovarajućeg procesa i konsultovanja najvažnijih aktera u spoljnoj i bezbednosnoj politici. Taj teret pašće na najuži krug ljudi oko samog predsednika ali i na sistem Saveta za nacionalnu bezbednost, uključujući kancelariju Saveta i najvažnije ljude u administraciji – i po širini i po dubini. Posle administracije u kojoj se više odlučivalo instinktivno nego proceduralno, ovakav pristup je bio očekivan.

Oformivši vrlo brzo posle izbora svoj spoljnopolitički i nacionalnobezbednosni tim, Bajden je želeo što pre da počne da deluje i da praznog hoda bude što manje. Ljudi koji su odabrani su spoj osoba od poverenja i onih sa iskustvom u upravljanju, uz naravno neizbežnost diversifikacije, u rodnom, etničkom i rasnom smislu. Cilj je naravno bio da konsenzus bude što širi ali i da se radi posao, to jest ispunjavaju

obećanja i ostvaruju rezultati. Čini se kao da postoji neka unapred utvrđena lista po kojoj se deluje i gde se jasno vidi šta je urađeno a šta je od obećanja i planova još ostalo neispunjeno. Iako blizak sa savetnikom za nacionalnu bezbednost Džekom Salivenom, predsednik Bajden će poštovati hijerarhiju i prvenstvo Stejt departmenta i njegovog prvog čoveka i još jednog bliskog predsednikovog saradnika, Antonija Blinkena, u stvaranju i sprovođenju spoljne i bezbednosne politike. Tokom prvih sto dana Saliven je na očekivan način igrao ulogu časnog posrednika među različitim zainteresovanim stranama u administraciji dok je Blinken rešavao neke od najtežih spoljnopolitičkih pitanja, posebno se istakavši u smirivanju sukoba na relaciji Izrael– Hamas. Kad su u pitanju krovni spoljnopolitički govori i dokumenti, sasvim je jasno da Bajdenova administracija želi da ostavi utisak stručnosti ali i predvidivosti, posebno u očima saveznika i partnera. Iako mekši u pristupu od prethodne administracije, jasno insistiranje na važnosti američke moći i tvrd stav prema Rusiji i Kini, govore o vođenju spoljne i bezbednosne politike na dva koloseka, jednom gde će se sarađivati i drugom gde će se nadmetati. Sva četiri ključna govora i Privremeni vodič kroz nacionalnu bezbednost imaju jasnu nit kontinuiteta poruka koje se žele preneti kako unutrašnjoj tako i spoljnoj javnosti posebno one da se „Amerika vratila” na svetsku scenu, ali da će se uspeh tog povratka meriti blagostanjem sopstvenih građana, a posebno srednje klase. Svest o težini trenutka, koju predsednik Bajden poredi sa vremenom Frenklina Ruzvelta doprinela je uspesima u okončanju krize prouzrokovane virusom Kovid-19, ali duboka polarizacija u američkom društvu stoji kao prepreka ambicioznim planovima, posebno onim za koje je potrebna saglasnost Kongresa. U tom smislu prvih sto dana Bajdenove administracije daju relativno dobar uvid u način na koji će se stvari odvijati u ostatku njegovog mandata.

Bibliografija

- Adesnik, David. 2021. “Biden Revives the Truman Doctrine”, *Foreign Policy*, March 29. <https://foreignpolicy.com/2021/03/29/biden-truman-doctrine-russia-china-national-security-strategic-guidance-global-fight-freedom/>
- Allen, Jonathan and Parnes Amie. 2021. *Lucky: How Joe Biden Barely won the Presidency*. New York: Crown.
- Alter, Jonathan. 2006. *The Defining moment: FDR’s Hundred Days and the Triumph of Hope*. New York: Simon & Schuster.
- Baltz, Dan Scott Clement and Emily Guskin. 2021. “Americans give Biden mostly positive marks for first 100 days, Post-ABC poll Finds”, *The Washington Post*,

- April 25. <https://www.washingtonpost.com/politics/2021/04/25/biden-100-days-poll/>.
- Biden, Joe. 2020. "Why America Must Lead Again: Rescuing U.S. Foreign Policy After Trump", *Foreign Affairs*, March/April 2020. 99 (2): 64-76.
- Britannica. "Twentieth Amendment". Accessed April 3, 2021. <https://www.britannica.com/topic/Twentieth-Amendment>.
- Brookings. 2021. Derviş Kemal, America's return to the world. Accessed March 11, 2021. <https://www.brookings.edu/opinions/americas-return-to-the-world/>.
- Buzan, Barry. 1983. *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Brighton: Wheatsheaf Books.
- [CDRI] Centar za društveni dijalog i regionalne inicijative. „Srbija i Amerika u Bajdenovoj eri”, pristupljeno 16. 03. 2021. https://cddri.rs/wp-content/uploads/2021/03/Srbija-i-Amerika-u-Bajdenovoj-eri_FINAL-web.pdf.
- Congressional Research Service. 2021a. McInnis, Kathleen J. *The Interim National Security Strategic Guidance*, March 29. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11798>.
- Congressional Research Service. 2021b. McInnis, Kathleen J., John W. Rollins. *The National Security Council: Background and Issues for Congress*. June 3, 2021. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44828>.
- Dženkins, Filip. 2002. *Istorija Sjedinjenih Država*. Beograd: Filip Višnjić.
- FDR Library. 2008. Action and Action now: FDR's first 100 days. Accessed May 20, 2021. <https://www.fdrlibrary.org/documents/356632/390886/actionguide.pdf/07370301-a5c1-4a08-aa63-e611f9d12c34>.
- Graubard, Stephen. 2010. *Predsjednici: povijest vladanja američkih predsjednika modernog doba*. Zagreb: TIM press.
- Guzzini, Stefano. 1998. *Realism in International Relations and International Political Economy: The Continuing Story of a Death Foretold*. London: Routledge.
- Ignatius, David. 2021. "Biden's first 100 days in foreign policy have been about undoing. Here's what comes next", *The Washington Post*, April 28. https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/bidens-first-100-days-in-foreign-policy-have-been-about-undoing-heres-what-comes-next/2021/04/27/c9850e70-a789-11eb-8c1a-56f0cb4ff3b5_story.html.
- JoeBiden.com. 2020. The Power of American Example. Accessed March 15 2021. <https://joebiden.com/americanleadership/>.

- Keith, Tamara. 2017. "The First 100 Days: 'A Standard That Not Even Roosevelt Achieved'", *National Public Radio*. April 29. <https://www.npr.org/2017/04/29/525810758/the-first-100-days-a-standard-that-not-even-roosevelt-achieved>.
- Labott, Elise. 2021. "The Sullivan Model", *Foreign Policy*, April 9. <https://foreignpolicy.com/2021/04/09/the-sullivan-model-jake-nsc-biden-adviser-middle-class/>.
- Memorandum on Renewing the National Security Council System, National Security Memorandum/Nsm-2. 2021. United States of America (February 4), <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/02/04/memorandum-renewing-the-national-security-council-system/>.
- Milošević, Aleksandar. 2021. "Amerika pre svega: Sjedinjene Američke Države i Međunarodni trgovinski poredak posle 2016. godine". U: *Srpsko-američki odnosi: trideset godina od pada Berlinskog zida*, uredili Dragan R. Simić, Dragan Živojinović, Stevan Nedeljković, 125–145. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
- Osnos, Evan. 2020. *Joe Biden: The Life, the Run and What Matters Now*, New York: Simon & Schuster.
- Parks, Henri Bemford. 1985. *Istorija Sjedinjenih Američkih Država*. Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“.
- Roosevelt Franklin D. 1933. First Inaugural Address of March 4 1933. Accessed May 15, 2021. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/froos1.asp.
- Schlesinger, Arthur M. 1958. *The Age of Roosevelt: The Coming of the New Deal*. Boston: Houghton Mifflin. navedeno prema: Frenkreis, John and Raymond Tatalovich and John Schaff. 2001. "Predicting Legislative Output in the first One-Hundred Days, 1897–1995". *Political Research Quarterly* 54 (4): 853–870.
- Sewchurran, Kosheek. 2020. "Trump versus Biden: Emotional intelligence is what separates the good leaders from the bad", *Daily Maverick*, November 19. <https://www.dailymaverick.co.za/opinionista/2020-11-19-trump-versus-biden-emotional-intelligence-is-what-separates-the-good-leaders-from-the-bad/>.
- Skinner, Quentin. 2019. *Machiavelli: A Very Short Introduction*. Second Edition. New York: Oxford University Press.
- Šulcinger, Robert D. 2011. *Američka diplomatija od 1900. godine*. Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji, Čigoja štampa.
- The White House. 2021a. Remarks by President Biden on America's Place in the World. Accessed February 4, 2021. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/04/remarks-by-president-biden-on-americas-place-in-the-world/>.

- The White House. 2021b. Remarks by President Biden at the 2021 Virtual Munich Security Conference. Accessed February 19 2021. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/19/remarks-by-president-biden-at-the-2021-virtual-munich-security-conference/>.
- The White House. 2021c. Interim National Security Guidance. Accessed March 3 2021, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf>.
- U.S. Department of State. 2021. Opening Remarks by Secretary of State Antony J. Blinken Before the House Committee on Foreign Affairs. Accessed March 10 2021. <https://www.state.gov/opening-remarks-by-secretary-of-state-antony-j-blinken-before-the-house-committee-on-foreign-affairs/>.
- U.S. Department of the Treasury. 2021. Letter from Treasury Secretary Janet L. Yellen to G20 Colleagues. Accessed February 25, 2021. <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0034>.
- Viser, Matt. 2021. "Biden will close the first chapter of his presidency before a sparse crowd — and with a historic backdrop". *The Washington Post*, April 24, https://www.washingtonpost.com/politics/biden-congress-speech/2021/04/23/d82dc59a-a44e-11eb-a7ee-949c574a09ac_story.html.
- Ward, Alex. 2021. "Biden wants America to trust the process again". *Vox*, February 10. <https://www.vox.com/22272240/biden-trump-national-security-council-yemen-myanmar>.
- The Conversation. Speel, Robert. „Measuring a president’s first 100 days goes back to the New Deal”, accessed May 27, 2021. <https://theconversation.com/measuring-a-presidents-first-100-days-goes-back-to-the-new-deal-159852>.

Dragan R. SIMIĆ, Dragan ŽIVOJINOVIĆ

**THE FIRST HUNDRED DAYS OF THE BIDEN ADMINISTRATION
AND THE US FOREIGN AND SECURITY POLICY**

Abstract: The paper deals with the foreign and security policy of the United States of America during the first hundred days of the Biden administration. Ever since Franklin Delano Roosevelt's first term, the presidential performance at the beginning of the administration has been measured by the first hundred days of a president's term. The most important intentions about what is to be achieved, the selection of the team, key appointments, and the establishment of the National Security Council System, the most important speeches, and concrete moves towards regional and functional issues, say a lot about what the foreign and security policy of an administration will look like. President Joe Biden is no exception. Moreover, his insistence that the circumstances in which the United States finds itself are a truly "Rooseveltian moment" contributed to the first hundred days of his administration being monitored with special attention. The authors start from the hypothesis that Biden, owing to his experience in government and a good reading of the circumstances in which America and the world find themselves, established a good and functional national security system as well as a clear list of foreign policy priorities. He, like Franklin Delano Roosevelt, found the appropriate balance between values and interests, means and goals, pragmatism and principle. The authors conclude that, although the first steps are promising, it remains to be seen whether Biden will reach the highest standards set by his famous predecessor, especially in the face of some unforeseen and unexpected events.

Keywords: United States of America, Foreign and Security Policy, First 100 days, US National Security Council, Joe Biden, Franklin Delano Roosevelt.

UDK: 616.98:578.834]:339.923(4-672EU)
Biblid: 0025-8555, 73(2021)
Vol. LXXIII, No. 2, pp. 214–234

Original article
Received: 16 June 2021
Accepted: 28 June 2021

DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2102214R>

Theorising the impact of the Covid-19 crisis on European Health integration: Crisis-induced reforms

Ivana RADIĆ MILOSAVLJEVIĆ¹

Abstract: By looking into the case of the latest EU health policy reforms, the author analyses whether the European integration theories are equipped for an explanation of integration outcomes during the Covid-19 pandemic. The author primarily considers theories that hypothesise crises as a critical factor in integration dynamics, i.e., neofunctionalism and post-functionalism. In the last decade, multiple crises have been hitting the European Union (EU), and there have been many attempts to theorise their impact on European integration. Nevertheless, the answers are far from clear-cut regarding whether crises have been beneficial or detrimental to further integration, either in terms of its scope (widening the EU policy areas and/or membership) or level (increasing the EU institutions' competences and/or capacities). After analysing how the crisis has been handled and the reforms taken in the health policy sector, the author concludes that post-functionalist expectations about the crisis triggering Euroscepticism and identity-driven mass politicisation, thereby precluding further integration, have not materialised so far. On the contrary, the Covid-19 crisis has led to an increase in the EU's capacities in some essential policy sectors. Health policy is one. So far, this policy has seen reforms that neofunctionalism would call a build-up – a transfer of more authority to supranational institutions without expanding its formal mandate. As neofunctionalism would expect, the coronavirus crisis triggered an elite politicisation that created an environment conducive to further integration rather than disintegrative outcomes.

Keywords: crisis, Covid-19, European Union, integration, neofunctionalism, post-functionalism, politicisation, health policy.

¹ The author is Assistant Professor at the University of Belgrade – Faculty of Political Science, Belgrade.

E-mail: ivana.radic@fpn.bg.ac.rs

The Covid-19 pandemic is a global health crisis, but it is making a tremendous socio-economic and political impact apart from the indisputable health consequences. In the EU Member States, the crisis affects their economies and societies but also challenges their supranational integration accomplishments. The EU and its Member States found themselves in a difficult necessity to balance their societies' immediate health and economic needs and the already undertaken joint achievements. The Covid-19 pandemic prompted member states' responses, which appears to have affected some of the most important EU attainments on which the EU bases its identity and/or public support (e.g. the free movement within the continent and its monetary union). The crisis's impact is so strong that it triggered the question of the European Union's purpose, but more directly, the issue of the impact of this unprecedented crisis (Wolff and Ladi 2020, 1025, 1027, 1036) on the further integration process.

This paper contributes to understanding the effects of the Covid-19 crisis on European integration by embedding it within the framework of the European integration theories. More specifically, it calls on the theories that posit the crises and a consequent politicization to be in the heart of the integration dynamics. Two such theories seem relevant – neofunctionalism and post-functionalism. Two theories have the opposite view of the possible effects of crises and politicization on further integration. Although the impact of crises on the European integration process has been studied vastly and integration theories have been tested against several previous major crises (Börzel and Risse 2017; Genschel and Jachtenfuchs 2017; Schimmelfennig 2015; 2017; 2018), Covid-19 pandemic deserves special scholarly attention as it created the so far unprecedented crisis, both in terms of its impact, handling, and its substance. As such, the Covid-19 crisis impact on the EU integration process provides for a new venue suitable for integration theory testing. The endeavour is even more meaningful considering the possibility that this health crisis could be an impetus for furthering integration in one of the least integrated policies, namely the health policy, and perhaps lead to the European Health Union (EC COM[2020] 724 final) or a European Health Area.

Some of the research work on the Covid-19 pandemic impact on the EU's institutional change and governance has already been done but mainly within the realm of historical, discursive, and rational-choice institutionalism (Ladi and Tsarouhas 2020; Schmidt 2020; Wolff and Ladi 2020). However, the framing of the Covid-19 pandemic within the European integration theories that focus on internal crisis dynamics has not yet been done (to the best of our knowledge). So, this article aims to fill this gap. In addition, the case of health integration (except in rare cases, such as Bengtsson and Rhinard 2019; Helderma 2015; Vollaard, van de Bovenkamp, and Sindbjerg Martinsen 2016, 159) remained outside the typical

political science research program. The Covid-19 pandemic seems to be bringing back this policy domain to the forefront of the EU's decision-making agenda and thus scholarly attention (Brooks and Geyer 2020; Purnhagen et al. 2020).

The crisis in the EU is understood in this paper as an unexpected situation of uncertainty that is yet to be resolved either in a disintegrative outcome or in a solution preserving or advancing European integration. The Covid-19 pandemic came as an exogenous shock, but it triggered an endogenous EU crisis by provoking the EU's and its Member States' reactions that created the situation of uncertainty. In this way, it can be observed as an internal crisis dynamic rather than simply an external or exogenous shock, as intergovernmentalist accounts would suggest (Schimmelfennig 2017, 317–319). This uncertainty has been reflected in revoking some of the most important integration achievements and demonstrating some of the institutional and policy failures in satisfying the immediate needs of Europeans. This situation could not have been solved without taking further measures.

The paper starts with sketching the important neofunctionalist and post-functionalist positions relevant for understanding the impact of crises and politicization on the European integration process. After that, follows the analysis of the EU and its Member States' reactions to this new crisis from March 2020, when the World Health Organization (WHO) declared the pandemic, till the present day. It is argued that the EU's response to the crisis was conditioned by the EU's previous integrative steps and structural problems already existent before the Covid-19 pandemic. Although it came to the EU externally, the new crisis emphasised these internal structural defects (or insufficiencies in some cases). This is particularly visible within the health policy, but also in economic union and in the EU's freedom of movement regime.

The article claims that these policy areas are mutually connected or linked and that these linkages themselves are a factor pushing for spilling-over of integration to the health area. In a crisis situation, such as the Covid-19 crisis, these linkages get additionally emphasised as the crises open new "windows of opportunity" for policy areas spill-overs. Some previous works have also identified crises as "catalysts" for changes in health policy area in the EU (Helderman 2015; Vollaard, van de Bovenkamp, and Sindbjerg Martinsen 2016, 159; Brooks and Geyer 2020, 1057–1058). This article builds on these arguments by looking into the effects of the Covid-19 crisis on EU health integration and putting it in the neofunctionalist and post-functionalist perspectives.

The paper studies the importance of supranational institutions' agency in health policy reforms that came as a direct response to the Covid-19 crisis by looking into the Commission's role that actively promoted the European Health

Union agenda. Finally, the paper explores how politicisation and Euroscepticism worked in this crisis, as post-functionalism would suggest these factors to be influencing the member states governments' ability to take on substantial EU policy reforms. This is even more important to discuss as the member states' unilateral actions led to abandoning some of the vital common market, state aid, and Schengen rules at the onset of the crisis.

After gathering data on the reactions of member states, societies, and EU institutions and critically analysing them, the paper concludes by discussing how these could be explained with the help of European integration theories and what they mean in terms of the future integration. The article thus seeks to contribute to the ever-growing literature on the European Union crises by discussing whether the crisis is conducive to further integration or not as the EU has been usually understood as a crisis-driven process and the crisis mode of EU governance has become the EU's regular thing. The research contributes to the academic body of literature on testing the major regional integration theories on crisis issues.

Theoretical framework: The EU as a crisis-driven process

Both neofunctionalism and post-functionalism see crises and subsequent conflicts and politicisation as moving forces of regional integration, which is conceived of as an incremental process. The two regional integration theories developed the tools for theorizing regional integration and its possible reverse process – disintegration (in neofunctionalist terminology – a spill-back), which is particularly relevant for understanding the effects of crises on regional integration. Apart from similarities between the two theories, they diverge on the question of the effects of conflicts and politicisation on European integration.

The paper first summarises neofunctionalist positions, and afterward, the post-functionalism as the latter theory came on the wings of criticism of the first one. However, the first task is rather difficult because neofunctionalism is an overly rich theory, very self-reflective, and often revised to respond to numerous critics (Niemann and Schmitter 2009). Therefore, only its most relevant claims will be presented here without the ambition to present the full range of either neofunctionalist or post-functionalism propositions.

Neofunctionalism hypothesised crises as an integral part of regional integration and its stimulatory role in the process (Lefkofridi and Schmitter 2015, 4; Schimmelfennig 2017, 320–321). In Schmitter's words, "frustration and/or dissatisfaction generated by unexpected performance (whether better or worse)

in a sector for which specific common goals have been set will result in the search for alternative means for reaching the same goals” (Schmitter 1969, 162). To solve this crisis, the actors will reach out for solutions by resorting to cooperation in another related policy sector (widening the scope of integration) or by enhancing their cooperation in an existing policy area (increasing the level of integration) (Schmitter 1969, 162). The described mechanism is probably the best-known neofunctionalist concept – the spill-over.

Although the process is not automatic or inevitable, there exists a high probability that it will occur if the background conditions, such as an underlying interdependence between policy sectors, and the creativity of political elites, are set in place (Schmitter 1969, 162). What supports spill-overs, especially when these are supposed to happen outside strictly technical policy issues, is the occurrence of politicisation – a situation in which, after the controversiality of decision-making goes up, more actors become interested in integration. Actors start changing their starting positions and expectations, ending up in the redefinition of the previously set goals. Sometimes, actors even shift their loyalties towards a new center, which might be superimposed but does not replace their national loyalties (Schmitter 1969, 166).

Neofunctionalist revised theoretical framework (neo-neofunctionalism) also included forms of disintegration as a possible outcome (e.g. “retraction” or “spill-back”) (Lefkofridi and Schmitter 2015, 5; Rosamond 2019, 37). For example, Schmitter imagined the integration process as a series of “crisis-provoked decisional cycles”, leading not only to spill-over of integration into ever new policy areas but to other possible outcomes. Depending on what kind of change in the level and scope of integration would come out, there would be possible to discern between a “muddle-about” (member states preserving regional cooperation without changing institutions), a “build-up” (increasing the competences of EU institutions in policy areas already encompassed by regional integration) or “spill-back” (retracting the integration in a particular policy sector), to name only a few (Schmitter 1970, 845–846).

However, what will prevent the integration from spilling back or disintegrating would be the avoidance of potential crossing of an “integration threshold” (Haas 2004, xxix–xxx). The integration threshold is imagined as the point of no return, after which a disintegration, or spill-back, would mean the abandoning of benefits from the previous integration achievements. In other words, disintegration would produce greater costs or losses than it would be the case with advancing the integration further or at least remaining at the same level (“integrative plateau”, Haas 2004, xxix–xxx). Thus, neofunctionalism hypothesises that already developed interdependence would force the integration actors to continue with integration

and even upgrade it further (spill-over). Under the probable prevalence of utilitarian interests over the identitarian ones (Haas 2004, xv), European integration would proceed further.

After the crisis with the French president de Gaul in the 1960s, Haas amended the theory to account for the appearance of the national sentiments (2004, xv–xxx). He acknowledges that integration is based on ephemeral and unstable pragmatic interests instead of “deep ideological and philosophical commitment” and thus is susceptible to reversal or disintegration. Despite that, Haas hypothesized that the integration would progress if the political leaders and major societal elites would share a functional commitment to incremental, pragmatic steps (2004, xxiv–xxv). Hence, by accounting only for the statesmen and “major elites in the society”, he remained within the realm of elite politics disregarding the potentially critical role of a wider public opinion and mass politics.

This issue of almost certain existence of favorable conditions, functional pressures, and absence of identity mass politics is the point at which neofunctionalism and post-functionalism diverge. Neofunctionalism omitted what post-functionalism became famous for – the mass public contestation, politicisation, and public interest in European integration. Post-functionalism claims that, in contrast to early decades and conditions of a permissive consensus, contemporary European integration develops under the circumstances of “constraining dissensus” (Hooghe and Marks 2008, 5). The theory argues that the tension between rapid jurisdictional change in the EU and slow change of identities has become salient and mobilised by Eurosceptic parties. Post-functionalism proposes that there is a tension between functional/efficiency demand for increasing the scale of government and the level of community support for this which basically brought in identity politics (Genschel and Jachtenfuchs 2021, 350–351). Nowadays, European integration is not driven by efficiency but is constrained by identity considerations. Genschel and Jachtenfuchs explain that according to post-functionalism, “solidarity, trust and collective identity only develop in bounded groups” (2021, 350). This means that political elites would be limited by their domestic public opinion when deciding on European integration issues and whether to increase the EU’s competences. Thus, the politicisation of identity issues in national arenas must be accounted for when discussing further integration and a transfer of jurisdiction in a multi-level polity (Hooghe and Marks 2008).

Crises are seen as raising the “salience of Europe (...) in public debate”, but also dividing mainstream parties and upsurging Eurosceptic parties in the member states (Hooghe and Marks 2018, 116). As such, crises critically contribute to the emergence of a transnational cleavage rooted in mass politicisation and opposition to European integration (Hooghe and Marks 2018, 109). The cleavage occurs on

the non-economic, identity-based GAL/TAN dimension and is reflected in the organisation of political parties in the member states (Hooghe and Marks 2018, 113-125).² Due to these new transnational cleavages, deepened with the crises that hit Europe after 2008, member state governments decided to resort to incremental reforms only in order to avoid major EU treaty reforms and the consequent public debates, parliamentary votes, and referendums (Hooghe and Marks, 116–117).

Thus, similar to neofunctionalism, post-functionalism understands crises as triggers of politicisation. Contrary to neofunctionalism, it hypothesises that politicisation would lead to the rising of the Eurosceptic forces at the domestic level, which would preclude or slow down further integration and disintegrative outcomes become more likely. This even more true, the argument goes, “if Eurosceptical parties gain control of the government in one or two countries or if a simple majority of the public of one or two countries votes ‘No’ in a referendum” (Hooghe and Marks 2008, 18).

Analysis and discussion on responses to Covid-19 pandemic

The politicization of the Covid-19 crisis and the impact of Euroscepticism

Moving away from theory to the “real world” of handling the pandemics, if we would be only analysing the narratives surrounding the Covid-19 crisis in the EU, we could easily be made to think that the time is ripe for a big decision regarding the purpose and the future of the EU and that some major steps in furthering integration are about to be made. However, to this point, the result is not so far-reaching, and there are differences across policy domains in the direction and pace that European integration took. There have been numerous examples when politicians, analysts, and experts characterised this crisis time as the moment of opportunity, a “pivotal” moment in European history (European Council 2020), or even “an existential moment” (Borrell 2020, 12). Now is the time, the narrative goes, for the policymakers to “take a clear stand on the future of the European project” (Diamantopoulou 2020, 2), seize the moment that “represents a new opportunity” (Krastev and Leonard 2020, 2) and use it to “heal the wounds from

² GAL stands for the Green/Alternative/Libertarian, and TAN stands for the Traditionalism/Authority/Nationalism (Hooghe and Marks 2008, 16).

the previous crises” and “win over the hearts and minds of Europe’s citizens” (Borrell 2020, 12). These narratives indicate that some level of politicization, at least among political and economic, governmental, and non-governmental elites, is taking place and that their attention and expectations have been turned to the supranational institutions and joint policy-making.

In addition, the EU’s handling of the coronavirus crisis has been covered widely by media in Europe, and it attracted widespread public attention (Purnhagen et al. 2020). Predominantly, criticism has been expressed towards the EU and its member states, ranging from the EU’s inability to help Italy to the lack of solidarity among member states and, later on, the slow roll-out of vaccines, to mention only a few. Covid-19-related protests have been organized in many countries, but these have been mainly directed to national Covid-19 lock-down measures and not to the EU’s handling of the situation. Thus, the pandemic-related actions and expectations towards the EU have been mostly contained within the circle of governmental and non-governmental elites and Europe-oriented media rather than spreading among the masses. In other words, a kind of top-down politicisation has been happening at least at the beginning of the crisis (Wolff and Ladi 2020, 1027, 1032).

It is important to note that some level of public opinion support for EU health competences has been recorded. Several surveys have documented the EU citizens’ positive attitude towards sharing the EU health competences between the EU and its member states. When asked about the level at which the health policy can be dealt with most efficiently, 55% of Europeans say, “Equally at the EU and the national level”, 19% “only or mainly at the EU level” and 25% “only or mainly at the national level” (European Parliament and European Commission 2021, 150). Compared to the pre-pandemic, 2018 Special Eurobarometer findings, these shares changed only slightly, with 51% responding “equally” at both levels, 24% in favor of the national level, and 22% opting for the EU level (European Commission 2018, 141).³

At the same time, new public opinion surveys show citizens’ acceptance of the possibility of the EU developing a common health policy as a response to the coronavirus pandemic. The last Standard Eurobarometer shows that citizens, as the first three priorities of the EU, see the “rapid access to safe and effective vaccines” (36%), establishing “a European Strategy for facing a similar crisis in the future” (28%), “developing a European health policy” (27% of responses) (European

³ We should also be careful with conclusions as these two surveys are not completely comparable as the question from the one in 2018 is about “Health and food safety” and not only about “Health” as the survey in 2021 frames it.

Commission 2021c, T55–T56). Overall, health is seen as the most important issue citizens, member states, and the EU face at the moment of the survey (February–March 2021). Another Eurobarometer survey that tackled the issue of the EU’s future found that 25% of citizens considered “a common health policy” to be most helpful for the future of Europe (“comparable living standards” and “stronger solidarity among member states” being the first two most desired goals, chosen by 35% and 30% respectively). Of course, there are differences among member states, with 45% of Portuguese citizens choosing “a common health policy” and only 11% of Finns (European Parliament and European Commission 2021, 146–148).

European Parliament’s special surveys on the citizens’ attitudes towards the course of pandemic and the EU’s role in it found that around two-thirds of the EU citizens would like the EU to have more competences to be able to fight health crises. In the same type of surveys done repeatedly over the course of 2020, the majority of citizens think the EU should have more financial resources available at its disposal to fight the consequences of the pandemic (European Parliament 2020). These surveys show that the coronavirus crisis has finally brought the issue of common health policy to public attention and that it would probably be acceptable to establish it as a shared competence of the EU and the member states.

The question is how the described, mostly elite, “moment of opportunity” narratives have translated into action. In other words, combined with the absence of a mass politicisation surrounding the crisis, and the relative support of public opinion for sharing the health policy competences, have they supported actual policy changes and further integration steps? Or, as post-functional theory would suggest, have the Eurosceptic forces in member states gained so much strength as to preclude further integrative steps? Has the identity politics stepped in to impede the reforms that would lead to increasing the EU level of governance competences?

Although research on the politicisation of pandemic issues is still scarce, some early sketches can be made. Compared to previous crises, such as the sovereign debt crisis, the Covid-19 pandemic did not provoke major politicisation, although there were attempts by the opposition parties, especially populist parties, and movements, to do so. As usual, “right-wing populists” have been sticking to the nationalist rhetoric advocating the closure of national borders, while “left-wing populists” have criticised governments for the lack of social and healthcare investments to fight the pandemic. On the other hand, parties in government took the strategy of depoliticisation by using expert/technocratic language and argumentation (Lembcke 2021, 82). However, contrary to expectations based on previous crises experience, Bobba and Hubé find that due to the specific, emergency nature of the first phase of pandemic, Eurosceptic and populist political forces did not acquire much political gain from the Covid-19 crisis (Bobba and Hubé

2021, 132). Compared to the eurozone crisis that developed since 2008, which provoked massive protests at the streets of the European capitals and caused many governments to fall (Schimmelfennig 2017, 331), the Covid-19 crisis seems to have a different effect on politicisation.

It seems that the very nature of this unprecedented health crisis outlined the form and nature of politicization surrounding it. Calls for EU intervention in health policy also came from Europarties (i.e. EU party groups and transnational party federations). In a series of declarations, press releases, and other publications, the Party of European Socialists and its corresponding party group in the EP, the S&D group, called for increasing EU competences in health (S&D 2020) which should be addressed at the Conference on the Future of Europe (PES 2020). In a similar vein, the European People's Party (EPP), in an ambitiously titled statement – “EPP proposal on the COVID-19 challenge: Calling for EU Health Sovereignty” called for “better preparing the EU for future health emergencies, enabling it to react quickly and decisively as well as reduce dependencies on third countries in the area of health” (EPP 2020). However, the opposing, Eurosceptic voices could also be heard, like the one coming from the Identity and Democracy Party (ID) in the European Parliament who started a campaign “to expose lies of the European Union and governments during the Covid-19 crisis” (Identity and Democracy Party 2020).

Suppose we account only for the first reactions by the member states when they resorted to the closure of the borders and prevented the free movement of persons and goods, including the ban of exports. In that case, it seems that the post-functional predictions about the Eurosceptic, identity-based arguments have prevailed and that the European integration indeed seemed destined to fail. However, the described pro-integrationist narratives and calls for solidarity and big decisions have balanced these initial disintegrative moves and out loud the Eurosceptic demands. Thus the environment for diverse policy outcomes was created. While freedom of movement in the EU has been seriously impaired and the solutions to reestablish normal, non-essential travel are still on the way, some genuine advances have happened in other policy fields, such as budget and fiscal policy, but also health policy.

Nevertheless, it falls out of the scope of this analysis to account for the differences in policy outcomes across EU policy domains and the conditions that led to them. This article focuses on how the crisis affected the integration in health policy. Thus, the next chapter is dealing with the actual Covid-19-generated reforms in the EU health policy.

The actual handling of Covid-19 crisis and crisis-provoked health policy reforms

More than a year after the beginning of the Covid-19 pandemic, the results of the EU's action to deal with the crisis are not so far-reaching as the expectations from the start of the crisis would suggest. Along with the elites' motivational narratives, however, the first phase of dealing with the pandemic was marked by the member states' unilateral and uncoordinated actions that threatened both solidarity in the EU and its major integration accomplishments. The majority of governments decided to derogate from at least some of the Union rules, whether Schengen acquis, state aid, and competition rules or even prohibition of exports of medical equipment and supplies. As the pandemic by its definition involves a cross-border dimension and cross-border threats (Speakman, Burris and Coker 2017, 1022), the Member States started closing their crossings, and traveling in Europe soon became a mission impossible. This "isolationism" and uncoordinated action were largely the consequence of the fact that the Sars-CoV-2 struck the groups of EU Member States in different ways and at different times and that the immediate impulse was to protect the citizens and the health care systems. Covid-19 pandemic, just as some earlier crises in the EU, caused the problem of compliance with certain previously established norms and exposed the shortcomings of a number of already set cooperation frameworks.

But before any evaluations are made about handling this health crisis and the reforms taken, it is important to make several notes about the policy and legal framework in which these actions operated. Despite several earlier crisis-provoked reforms (Vollaard, van de Bovenkamp, and Sindbjerg Martinsen 2016, 159), health policy has mainly remained in the hands of the EU member states. According to the Lisbon Treaty, the EU has no right to regulate or harmonise national legislation in this policy field (TFEU 2016, Article 168.5). Health is not the Union's exclusive competence, not even the competence that the EU is sharing with the Member states. The EU can only "support, coordinate or supplement" national actions in "protection and improvement of human health" (TFEU 2016, Article 6).

However, pressures stemming from functional linkages between policy sectors pushed for EU action in health issues. First EU health strategies back in 2006 came out of the EU's concerns about the fiscal pressures and financial sustainability of governments' health systems, which has been relevant for the functioning of the economic and monetary union (Helderman 2015, 51–52). In addition, by using its powers in the internal market and aiming at removing barriers to trade and free movement, the EU often factually regulated within the health policy. One example would be its 2011 Cross-border Healthcare Directive which allowed the patients

to access healthcare services in another EU member state and use the insurance of their home country (Directive [EU] 2011/24/EU). The Directive was brought with regard to the Article 114 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), which allows the Council and the Parliament to “adopt the measures for the approximation of the provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States which have as their object the establishment and functioning of the internal market” (TFEU 2016, Article 114).

Notwithstanding formal treaty limitations regarding its competences in health, the EU has faced many expectations coming both from its Member States and other actors. Thus, it took a number of measures to fight the health crises, and these regularly brought further health integration steps. For example, the European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC) was established in response to Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) burst back in 2003. The swine flu in 2009 gave an impetus for the establishment of a joint vaccines procurement mechanism and the 2013 Decision on Serious Cross Border Threats to Health (Bengtsson and Rhinard 2019, 360–361; Brooks and Geyer 2020, 1057–1058). This Decision also established a previously informal group called the Health Security Committee to give it a formal mandate for the monitoring, early warning, or combating of threats to human health (Decision [EU] 1082/2013). When the Covid-19 pandemic struck, similar expectations occurred, even though the member states’ early responses were quite inward-looking, reflected in closing the borders and banning the exports of medical supplies to other countries, to mention only a few.

Nevertheless, the existing formal EU competences and the EU’s mostly intergovernmental crisis mechanisms (such as the Civil Protection Mechanism) proved insufficient for dealing with the newest crisis. These mechanisms rely almost exclusively on the information shared by the member states, while the EU’s institutions’ role is limited to coordination of member states’ actions (Brooks and Geyer 2020, 1058–1059). Thus, new initiatives in health integration had to be taken, but so far, these remained within the confinement of the current EU treaty framework. In other words, no immediate EU treaty change was expected to take place within health policy.

In contrast to the initial member states’ isolationism, the Commission took over the integration engine role by initiating several important measures to cope with the pandemic detrimental effects. The Commission’s president, Ursula von der Leyen, in her State of the Union speech, called for an ambitious aim of creating the European Health Union and learning or drawing lessons from the Covid-19 crisis (European Commission 2020b). She also called for the increased EU’s health competences to be the task for the upcoming Conference on the Future of Europe.

“As a building block of the European Health Union”, in November 2020, the Commission initiated a proposal for a Regulation on serious cross-border threats to health which should provide for a “strengthened framework for health crisis preparedness and response at EU level by addressing the weaknesses exposed by the COVID-19 pandemic” (European Commission 2020a). If it would be adopted by the European Parliament and the Council, the Regulation would repeal the existing Decision on the same issue with a view to boosting the coordination and monitoring role of the EU institutions and the existing bodies working in the health policy, such as the Health Security Committee. It would strengthen the reporting and planning procedures on health crisis, pandemic, and health indicators both in the member states and the EU, and it would allow for the declaration of an EU emergency situation. As part of the same anti-crisis package, the Commission proposed the reinforcing of mandates of the European Medicines Agency (EMA) and the European Center for disease prevention and control (ECDC) through separate legislative proposals.

As part of the European Health Union package, the Commission adopted the EU Vaccines Strategy, the centralised approach on procuring Covid-19 vaccines on behalf of the member states in 2020, and the Strategy for the development and availability of therapeutics in 2021. These actions have aimed to support the accessibility of COVID-19 vaccines and therapeutics throughout the EU. It also prevented the competition in obtaining the vaccines between the member states. Direct support to the member states’ health care sectors has been made possible by the EU and national budgets by creating the Emergency Support Instrument and the *RescEU* common stockpile of equipment.

Although still in its inception, the Commission proposed as part of its European Health Union plan, the establishment of another body – the Health Emergency Preparedness and Response Authority (HERA) “to support the development, manufacturing, and deployment of medical countermeasures during a health crisis of natural or deliberate origin” (European Commission 2021a).

Additionally, in accordance with the Commission’s proposal, the Council and the European Parliament adopted the new health programme – “EU4Health” for the 2021–2027 period, which will make available 5.1 billion Euros for improving health in the Union with regard both to communicable and non-communicable diseases (Regulation [EU] 2021/522). This single programme is said to have a budget “ten times that of previous health programmes” (European Commission 2021b).

It is important to note that the European Commission has been reasoning all these proposals by setting them firmly within the crisis-response framework. In other words, these proposals, some of which have been adopted already, have

been initiated as a direct consequence of the Covid-19 pandemic which allowed the Commission to use the crisis as an opportunity for change. However, the Commission referred to the linkages with other policy sectors by denoting health as “a prerequisite for a dynamic economy stimulating growth, innovation and investment” (EC COM[2020] 724 final). In addition, a justification of the set of initiatives under the European Health Union agenda was found in a necessity to restore the previously established mechanisms and procedures which the Covid-19 pandemic has disrupted. Put differently, new initiatives were necessary to protect and enable the functioning of previously taken integration steps, namely the normal functioning of the EU’s internal market in almost all of its aspects.

Conclusion

Even though the coronavirus has been understood as an external threat, the Covid-19 pandemic represents an internal crisis for the European Union. It amplified the tensions coming from the flaws of the previously taken integrative steps. Internal market (free movement of people, goods, services, and capital) has been launched among the EU Member States without integrating all the relevant policies and setting strong institutional and procedural mechanisms necessary for an uninterrupted cross-border movement. One of these policies is obviously health policy which seems to be finally attracting the attention of political actors from the outset of the pandemic. In other words, since the Covid-19 pandemic has been seriously limiting the EU internal market and other EU integration achievements, it revealed the unavoidability of some level of health policies harmonisation or even health regulation. The crisis pointed to and accentuated the issue of the inability to comply with the established internal market rules and free movement mechanisms and at the same time retain the existing regime of the health policies management. With Covid-19, health policy proved to be linked to the free movement more than anybody could ever anticipate.

Despite the prevailing and longstanding determination to keep the health policy within the realm of national competences, the simultaneous pressures stemming from the crisis, policy linkages, and supranational institutions’ agency worked in favour of developing new mechanisms and instruments for governing health policy in the EU and particularly increasing the EU capacities for health emergency response. So far, this has been done through secondary legislation and soft law by enhancing the role of existing institutions, such as the Commission, the ECDC, and the Health Security Committee, and substantially increasing the

funds dedicated to health matters. However, despite the ambitiously titled proposal for a European Health Union by the Commission, these were not major changes that significantly increased the EU competences in health policy. Despite the recorded public support, nothing close to the shared competences regime between the EU and the member states has been established so far. Significant transfer of competences from the member states to the EU would demand the EU treaty change, which is still off the EU's agenda. In other words, no neofunctionalist spill-over has happened yet. Instead, one may speak about a build-up as an outcome of the so far crisis-provoked decisional cycles, meaning the EU institutions' and bodies' roles have been reinforced, and the funds available for this policy have increased considerably.

Compared to post-pandemic changes in other policy areas, especially in the fiscal domain where the Commission gained the right to borrow money on the financial markets by issuing bonds, which also led to the adoption of new Own Resources Decision, health policy integration pace remains rather modest (or incremental, on a positive note). However, the health policy is one of the items on the agenda of the Future of Europe conference that started in May 2021, and it is still to be seen if any more substantial changes in the field would be agreed upon.

So far, a top-down, elite politicisation surrounding the EU's handling of the crisis has been favourable to further integration in many policy areas, including health, that saw some important building up of EU institutions' and bodies' capacities. Rather than supplying a fertile ground for constraining dissensus, as post-functionalism would expect, this crisis created a moment of opportunity for a new consensus on (still modest) further integration. In contrast to the sovereign debt crisis from 2008 onwards, the nature of the Covid-19 emergency seems to have been silencing Eurosceptic political forces, at least until now. Rather than closing in their smaller national communities, political actors even opted for solidarity, at least in health policy. However, it remains to be seen whether the Conference on the Future of Europe will make use of this pivotal moment before identity politics gets back to its grips and preclude EU and member states' governments from taking serious integration steps.

Finally, it needs to be said that neofunctionalism provides the tools for understanding the reforms in the EU health policy. As the theory would suggest, these reforms have been installed to respond to the crisis and as a need to preserve the previous European integration achievements, particularly its internal market. In addition, the case of the latest health policy reforms showed the centrality of supranational institutions for moving integration, specifically the Commission's readiness to grasp the opportunity and initiate new proposals. However, by focusing on crises as internally driven rather than as external shocks, the question for further

research arises – whether neofunctionalism and/or post-functionalism are fit to explain the initial reactions of EU member states at the onset of the pandemic when they started re-installing the national borders in order to protect their societies. These moves are important to understand, even though these derogations from the EU *acquis* should be only temporary. However, by focusing on the issue of EU health integration, it was out of the scope of this paper to provide answers to this question or the question of varied outcomes across policy sectors.

References

- Bengtsson, Louise and Mark Rhinard. 2019. “Securitisation across borders: the case of ‘health security’ cooperation in the European Union”. *West European Politics* 42(2): 346–368. DOI: 10.1080/01402382.2018.1510198.
- Bobba, Giuliano and Nicolas Hubé. 2021. Between Mitigation and Dramatization: The Effect of the COVID-19 Crisis on Populists’ Discourses and Strategies. In: *Populism and the Politicization of the COVID-19 Crisis in Europe*, edited by Giuliano Bobba and Nicolas Hubé, 131–143. Cham: Palgrave Macmillan.
- Borrell, Josep. 2020. “The post-coronavirus world is already here”. Policy Brief. European Council on Foreign Relations. 30 April 2020. https://www.ecfr.eu/publications/summary/the_post_coronavirus_world_is_already_here/.
- Börzel, Tanja A. and Thomas Risse. 2017. “From the euro to the Schengen crises: European integration theories, politicization, and identity politics”. *Journal of European Public Policy* 25(1): 83–108.
- Brooks, Eleanor, and Robert Geyer. 2020. “The development of EU health policy and the Covid-19 pandemic: Trends and implications”. *Journal of European Integration* 42(8): 1057–1076. DOI: 10.1080/07036337.2020.1853718.
- Decision (EU) 1082/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 on serious cross-border threats to health and repealing Decision No 2119/98/EC (Text with EEA relevance), Official Journal, L 293, 5 November 2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32013D1082>.
- Diamantopoulou, Anna. 2020. “Five Ways that coronavirus should transform the EU”. European Council on Foreign Relations. 3 June 2020. https://www.ecfr.eu/article/commentary_five_ways_that_the_coronavirus_should_transform_the_eu/.
- Directive (EU) 2011/24/EU of the European Parliament and of the Council of 9 March 2011 on the application of patients’ rights in cross-border healthcare,

- Official Journal, L 88, 4 April 2011. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0024>
- [EC] European Commission. 2020. Building a European Health Union: Reinforcing the EU's resilience for cross-border health threats. COM(2020)724 final, Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions, 11.11.2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0724>.
- European Commission. 2018. "Special Eurobarometer 479 – Future of Europe – Report". Brussels, October–November 2018. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2217>.
- European Commission. 2020a. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on serious cross-border threats to health and repealing Decision No 1082/2013/EU. Brussels, 11.11.2020, COM(2020) 727 final, 2020/0322(COD). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020PC0727&from=EN>.
- European Commission. 2020b. "Building the world we want to live in: A Union of vitality in a world of fragility". State of the Union Address by President von der Leyen at the European Parliament Plenary. Brussels, 16 September 2020. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/ov/sp_eech_20_1655/SPEECH_20_1655_OV.pdf.
- European Commission. 2021a. "Health emergency preparedness and response authority (HERA): European Commission launches public consultation". Press release, 6 April 2021, Brussels. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_1522.
- European Commission. 2021b. "Questions and Answers: EU4Health Programme 2021–2027". Accessed 5 June 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_1345.
- European Commission. 2021c. "Standard Eurobarometer 94 – Winter 2020-2021 – Public Opinion in the European Union – Annex". Brussels, May 2021. <https://europa.eu/eurobarometer/>.
- European Council. 2020. "This is historic. We renewed our marriage vows for 30 years. Europe is there, strong, standing tall". Report by President Charles Michel at the European Parliament on the Special European Council of 17–21 July 2020. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/07/23/this-is-historic-we-renewed-our-marriage-vows-for-30-years-europe-is-there-strong-standing-tall-report-by-president-charles-michel-at-the-european-parliament-on-the-special-european-council-of-17-21-july-2020/>.

- European Parliament. 2020. Eurobarometer: The EP and the expectations of European citizens. Accessed 20 May 2021. <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/en/be-heard/eurobarometer/public-opinion-in-the-eu-in-time-of-coronavirus-crisis-3>.
- European Parliament and European Commission. 2021. “Special Eurobarometer 500 – Future of Europe – Report”. Brussels, March 2021. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2256>.
- Genschel, Philipp and Markus Jachtenfuchs. 2017. “From Market Integration to Core State Powers: The Eurozone Crisis, the Refugee Crisis and Integration Theory”. *JCMS: Journal of Common Market Studies* 56(1): 178–196. DOI: 10.1111/jcms.12654.
- Genschel, Philipp and Markus Jachtenfuchs. 2021. “Postfunctionalism reversed: Solidarity and rebordering during the COVID-19 pandemic”. *Journal of European Public Policy* 28(3): 350–369. DOI: 10.1080/13501763.2021.1881588.
- Haas, Ernst B. 2004. *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950–1957*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Helderman, Jan-Kees. 2015. “The crisis as a catalyst for reframing health care policies in the European Union”. *Health Economics, Policy and Law* 10: 45–59.
- Hooghe, Liesbet, and Gary Marks. 2008. “A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus”. *British Journal of Political Science* 39(1): 1–23. DOI: 10.1017/S0007123408000409.
- Hooghe, Liesbet, and Gary Marks. 2018. “Cleavage theory meets Europe’s crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage”. *Journal of European Public Policy* 25(1): 109–135.
- Identity and Democracy Party. 2020. “Identity and Democracy Party launches massive campaign to expose lies of the European Union and governments during the Covid-19 crisis”. Accessed 10 June 2021. https://www.id-party.eu/campaign_covid_19.
- Krastev, Ivan and Mark Leonard. 2020. “Europe’s pandemic politics: How the virus has changed the public’s worldview”. Policy Brief. European Council on Foreign Relations. 24 June 2020. https://www.ecfr.eu/publications/summary/europes_pandemic_politics_how_the_virus_has_changed_the_publics_worldview/.
- Ladi, Stella and Dimitris Tsarouhas. 2020. “EU economic governance and Covid-19: Policy learning and windows of opportunity”. *Journal of European Integration* 42(8): 1041–1056. DOI: 10.1080/07036337.2020.1852231.

- Lefkofridi, Zoe and Philippe C. Schmitter. 2015. "Transcending or Descending? European Integration in Times of Crisis". *European Political Science Review* 7(1): 3–22. DOI:10.1017/S1755773914000046.
- Lembcke, Oliver W. 2020. "Germany: The AfD's Staggering Between Reason and Resistance". In: *Populism and the Politicization of the COVID-19 Crisis in Europe*, edited by Giuliano Bobba and Nicolas Hubé, 73–86. Cham: Palgrave Macmillan.
- Niemann, Arne and Philippe C. Schmitter. 2009. "Neofunctionalism". In: *European Integration Theory* edited by Antje Wiener and Thomas Diez, 45–66. New York: Oxford University Press.
- [PES] (2020). PES Presidency Declaration: Affordable and quality healthcare for all. Adopted by the PES Presidency on 25 June 2020. https://pes.eu/export/sites/default/.galleries/Documents-gallery/EN-Presidency-Declaration-Europe-Day-05052020.pdf_2063069299.pdf.
- Purnhagen, Kai P., Anniek de Ruijter, Mark L. Flear, Tamara K. Hervey, and Alexia Herwig. 2020. "More Competences than You Knew? The Web of Health Competence for European Union Action in Response to the COVID-19 Outbreak". *European Journal of Risk Regulation* 11(2): 297–306. DOI:10.1017/err.2020.35.
- Regulation (EU) 2021/522 of the European Parliament and of the Council of 24 March 2021 establishing a Programme for the Union's action in the field of health ("EU4Health Programme") for the period 2021-2027, and repealing Regulation (EU) No 282/2014 (Text with EEA relevance), Official Journal, L 107, 26 March 2021. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2021.107.01.0001.01.ENG.
- Schimmelfennig, Frank. 2015. "Liberal intergovernmentalism and the euro area crisis". *Journal of European Public Policy* 22(2): 177–195. DOI:10.1080/13501763.2014.994020.
- Schimmelfennig, Frank. 2017. "Theorising Crisis in European Integration". In: *The European Union in Crisis* edited by Desmond Dinan, Neill Nugent and William E. Paterson, 316–335. Red Globe Press.
- Schimmelfennig, Frank. 2018. "European integration (theory) in times of crisis. A comparison of the euro and Schengen crises". *Journal of European Public Policy* 25(7): 969–989, DOI: 10.1080/13501763.2017.1421252.
- Schmidt, Vivien A. 2020. "Theorizing institutional change and governance in European responses to the Covid-19 pandemic". *Journal of European Integration* 42(8): 1177–1193, DOI: 10.1080/07036337.2020.1853121.

- Schmitter, Philippe C. 1969. “Three Neo-Functional Hypotheses About International Integration”. *International Organization* 23(1): 161–166. DOI:10.1017/S0020818300025601.
- Schmitter, Philippe C. 1970. “A Revised Theory of Regional Integration”. *International Organization* 24(4): 836–868.
- S&D. 2020. Position paper: A European Health Union - Increasing EU Competence in Health – Coping With Covid19 and Looking to the Future. 12.5.2020. <https://www.socialistsanddemocrats.eu/position-papers/european-health-union-increasing-eu-competence-health-coping-covid19-and-looking>.
- Speakman, Elizabeth M., Scott Burris, and Richard Coker. 2017. “Pandemic legislation in the European Union: Fit for Purpose? The need for a systematic comparison of national laws”. *Health Policy* 121: 1021–1024.
- [TFEU] Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. 2016. Official Journal of the European Union, C 202, June 7. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12016ME/TXT>.
- Vollaard, Hans, Hester van de Bovenkamp, and Dorte Sindbjerg Martinsen. 2016. “The making of a European healthcare union: a federalist perspective”. *Journal of European Public Policy* 32(2): 157–176. DOI: 10.1080/13501763.2015.1034160.
- Wolff, Sarah, and Stella Ladi. 2020. “European Union Responses to the Covid-19 Pandemic: Adaptability in times of Permanent Emergency”. *Journal of European Integration* 42(8): 1025–1040, DOI: 10.1080/07036337.2020.1853120.

Ivana RADIĆ MILOSAVLJEVIĆ

**RAZUMEVANJE UTICAJA PANDEMIJE KOVIDA-19
NA EVROPSKU INTEGRACIJU U OBLASTI ZDRAVLJA:
KRIZA KAO PODSTICAJ ZA REFORME**

Apstrakt: Posmatrajući slučaj najnovijih reformi zdravstvene politike Evropske unije (EU), autorka analizira sposobnost teorija evropske integracije da objasne ishode procesa integracije tokom pandemije Kovid-19. Autorka prevashodno uzima u obzir teorije koje pretpostavljaju da su krize ključan činilac u dinamici integracije, a to su neofunkcionalizam i postfunkcionalizam. U poslednjoj deceniji, EU su pogađale višestruke krize i bilo je dosta teorijskih pokušaja da se objasni njihov uticaj na evropsku integraciju. Međutim, na pitanje da li su krize bile podsticajne ili štetne po integraciju, bilo po njen obuhvat (širenje oblasti delovanja i/ili članstva EU), bilo po nivo (uvećavanje ovlašćenja i/ili kapaciteta institucija EU), odgovori su daleko od jednoznačnih. Nakon analiziranja faktičkog bavljenja krizom i reformi koje su preduzete u oblasti zdravstvene politike, autorka zaključuje da se nisu ostvarila očekivanja postfunkcionalista da će kriza izazvati evroskepticizam i identitetski motivisanu masovnu politizaciju i time sprečiti napredovanje integracije. Upravo suprotno, kriza izazvana Kovid-19 pandemijom ishodovala je uvećanjem kapaciteta EU u nekim od ključnih oblasti, među kojima je i zdravstvena politika. Do sada je ova politika doživela reforme koje bi neofunkcionalizam nazvao „nadgradnjom” (*buid-up*) – davanje dodatnih ovlašćenja nadnacionalnim institucijama bez uvećanja njihovih formalnih nadležnosti. Kao što bi neofunkcionalisti očekivali, kriza je pokrenula politizaciju među elitama što je, umesto dezintegrativnih ishoda, stvorilo pogodno okruženje za napredovanje integracije.

Ključne reči: kriza, Kovid-19, Evropska unija, integracija, neofunkcionalizam, postfunkcionalizam, politizacija, zdravstvena politika.

UDK: 005:004.738.5
Biblid: 0025-8555, 73(2021)
Vol. LXXIII, br. 2, str. 235–258

Pregledni rad
Primljen 24. marta 2021.
Odobren 14. juna 2021.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2102235V>

Problemi i izazovi upravljanja internetom na međunarodnom nivou

Dejan VULETIĆ, Branislav ĐORĐEVIĆ¹

Apstrakt: U radu su razmatrani subjekti upravljanja internetom, aktivnosti Ujedinjenih nacija kao najznačajnije međunarodne organizacije ali i naponi određenih regionalnih i nacionalnih organizacija. Posebna pažnja u radu je posvećena „internet stvarima“, čija sve masovnija upotreba uzrokuje nastanak novih, opasnijih i ozbiljnijih pretnji, čime se dodatno komplikuje problem upravljanja Internetom. Iskazani predmet istraživanja je u direktnoj vezi sa ciljem rada koji se odnosi na prikaz i analizu aktivnosti različitih subjekata, međunarodnih, regionalnih i nacionalnih institucija i organizacija kao i vodećih država, pre svih Sjedinjenih Američkih Država i Rusije, i dokumenata kojima pokušavaju da uredi aktivnosti u sajber prostoru. Osnovna hipoteza je da suprotstavljeni nacionalni interesi ne dozvoljavaju postizanje koncenzusa oko osnovnih principa upravljanja internetom u okviru međunarodnih tela, pre svih u Organizaciji ujedinjenih nacija, što ima za posledicu povećanje nebezbednosti u smislu sve učestalijih, raznovrsnijih i ozbiljnijih pretnji na Internetu i sajber prostoru uopšte. Na osnovu iznete argumentacije u radu, mogu se videti brojni pokušaji regulisanja upravljanja internetom koji nisu materijalizovani kroz konkretne odluke koje se mogu implementirati u nacionalna zakonodavstva i praksu. Usled sve veće zavisnosti od informaciono-komunikacionih tehnologija problem nepostojanja regulative u ovoj oblasti čini informaciono društvo dodatno ranjivim.

Ključne reči: internet, sajber prostor, internet stvari, ranjivosti, upravljanje, bezbednost.

¹ Dr Dejan Vuletić je naučni saradnik u Institutu za stratejska istraživanja Univerziteta odbrane, Beograd.

E-pošta: dejan.vuletic@mod.gov.rs

Dr Branislav Đorđević je redovni profesor u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2021. godine“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2021. godine.

Subjekti upravljanja internetom

Napredak u razvoju informaciono-komunikacione tehnologije doneo je revolucionarne promene širom sveta. Informaciono-komunikaciona tehnologija utiče na svaki aspekt života pojedinaca i zajednica, na odnose između država ali i njihovu bezbednost. Internet (međunarodna mreža, eng. *INTERNational NETwork*) kao najveća svetska računarska mreža („mreža svih mreža“) nastao je kao posledica tehnološkog napretka. Usled sve većeg značaja interneta za moderno društvo, privilegovana uloga Sjedinjenih Američkih Država po pitanju upravljanja internetom sve je češće predmet sporenja u međunarodnih zajednici. U različim pokušajima da se promeni način upravljanja internetom najaktivniju ulogu u međunarodnim i regionalnim organizacijama imala je Rusija, a u poslednje vreme sve češće i Kina. Upravljanje internetom postaje sve više ekonomsko, bezbednosno, političko, socijalno odnosno pitanje od nacionalnog interesa.

Od nastanka interneta do danas, američka vlada uključena je u upravljanje preko raznih ministarstava i agencija – Ministarstva odbrane, kasnije Nacionalne fondacije za nauku, a u novije vreme Ministarstva trgovine (Kurbalija 2011, 167–168). U praksi se često kao sinonim za internet, ali i digitalni svet uopšte, koristi sintagma „*cyber prostor*“ (Tipton and Krause 2004, 3171). Upravljanje internetom podrazumeva razvoj i primenu zajedničkih principa, normi, pravila i postupaka pri donošenju odluka i programa koji oblikuju promene i upotrebu interneta, od strane vlada, privatnog sektora i civilnog društva (UN WGIG Rep. 05.41622/2015).

Postoji više subjekata upravljanja internetom, na globalnom nivou, kao što su:

- Države (vlade) – pitanja javne politike u vezi interneta;
- Privatni sektor (kompanije) – razvoj Interneta u tehničkoj i ekonomskoj oblasti;
- Civilno društvo (nevladine organizacije) – zastupanje interesa svih pripadnika internet zajednice;
- Međuvladine organizacije – koordinacija pitanja državne politike vezano za internet;
- Internet organizacije – upravljanje i razvoj tehničkih standarda i politika vezano za internet;
- Akademske organizacije – naučno-istraživački aspekt tehničkog i administrativnog upravljanja internetom.

Najvažnije globalno telo koje se bavi pitanjima upravljanja internetom je Forum za upravljanje internetom (*Internet Governance Forum* – IGF). Forum je uspostavljen na Svetskom samitu o informacionom društvu 2005. godine u Tunisu i saziva ga generalni sekretar Ujedinjenih nacija. Od formiranja Forumu, održano

je više sastanaka posvećenih problemima upravljanja internetom, prevazilaženju digitalnih podela, informacionoj bezbednosti i drugim srodnim temama.

Jedna od glavnih tema trinaestog sastanka Foruma za upravljanje internetom, održanog u Parizu novembra 2018. godine, bila je „Evolucija upravljanja internetom”. U izveštaju se navodi da je upravljanje internetom dostiglo fazu u kojoj se suočavamo sa sve većim brojem nacionalnih zakona ili regionalnih pravnih instrumenata koji se primenjuju na javnu politiku interneta (IGF 2018). Te fragmentirane regulatorne politike među državama mogu se odraziti negativno na internet kao globalnu mrežu. Istaknuto je da postoji potreba da globalna zajednica, uključujući Forum za upravljanje internetom, osmisli niz univerzalnih vrednosti i standarda kao i globalno priznati okvir koji će podržati harmonizaciju individualnih nacionalnih pristupa. Pored toga, pružaoci usluga na mreži moraju da poštuju principe o neutralnosti mreže. Za Forum za upravljanje internetom je imperativ da internet ostane slobodan, otvoren i siguran za sve. S obzirom na kompleksnost problematike, uključivanje svih sektora je od naročite važnosti za pronalaženje efikasnih rešenja. To je razlog zašto je model više zainteresovanih strana još važniji za diskusiju o upravljanju internetom (IGF 2018).

U kontekstu proširenja učešća zainteresovanih strana u upravljanju internetom, na tom sastanku Foruma za upravljanje internetom je konstatovano sledeće:

- Postoji potreba za standardizovanim setom principa primenljivih na upravljanje internetom radi unapređenja ljudskih prava i postizanja održivog razvoja;
- Menjaju se načini na koji dobavljači i operatori internet usluga mogu uticati na upravljanje internetom i na njegove osnovne principe;
- Izraz „internet upravljanje” se smatra neprivlačnim i teško ga je smisljeno prevesti na neke jezike. Od zainteresovanih strana se zahteva da pojasne korišćenu terminologiju i prilagode je aktivnostima;
- Zainteresovane strane imaju različite uloge na internetu. Za povećan angažman zainteresovanih strana važno je objasniti različitim akterima da priroda interneta zahteva da se uključe sve discipline i da će svi imati koristi od razvoja dobrih internet politika;
- Procesi angažovanja zainteresovanih strana moraju se sprovoditi na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou kako bi se postiglo uključivanje svih relevantnih subjekata;
- Izgradnja kapaciteta može se izvršiti i kroz edukaciju o upravljanju internetom;
- Forum za upravljanje internetom treba da obuhvati subjekte koji tradicionalno nisu bili uključeni u upravljanje internetom;

- Saradnju među nacionalnim, regionalnim i drugim forumima treba poboljšati deljenjem najboljih praksi i koordinacijom vremena održavanja sastanaka i drugih događaja;
- Model više zainteresovanih strana mora da uključi mnoge subjekte, uzimajući u obzir brzi rast korisnika interneta gde se procenjuje da će dve trećine korisnika u budućnosti biti iz zemalja u razvoju. Ti korisnici moraju biti uključeni u postojeće procese, jer će se eventualni dogovoreni model odnositi i na njih;
- Potrebno je koristiti i razviti efikasne alate kako bi se olakšale interakcije na internetu;
- Pojačan dijalog i saradnja između relevantnih aktera neophodni su za diskusiju o neutralnosti mreže na globalnom nivou;
- Pitanja upravljanja internetom odražavaju ljudska prava. Sloboda govora dovodi do brojnih lažnih informacija na internetu. Zaključeno je da bi trebalo da postoji harmonizovan skup rešenja za borbu protiv te prakse, a ne sporadične mere;
- Nacionalni zakoni o internetu su sve brojniji. Trebalo bi uspostaviti međunarodni okvir i skup dogovorenih principa da se izbegne nedosledna praksa.

Glavne teme četrnaestog sastanka, održanog u martu 2019. godine u Berlinu, bile su upravljanje podacima, digitalna inkluzija i bezbednost, stabilnost i otpornost. Na sastanku je, između ostalog, konstatovano da postojeći model upravljanja internetom povlašćuje nekoliko velikih tehnoloških kompanija. Konstatovano je da su pojedinci, kao i manje kompanije i zemlje u razvoju, isključeni iz deljenja i koristi od velike količine podataka, a istovremeno su ranjivi na različite zloupotrebe i napade na njihovu privatnost (IGF 2019). Sastanak Foruma za upravljanje internetom, petnaesti po redu, realizovan je *online*, i na njemu je, pre svega, bilo reči o prevazilaženju digitalnih podela i upotrebi interneta za veću solidarnost i podršku očuvanju zdravlja i života ljudi u vreme pandemije izazvane virusom COVID-19 (IGF 2020).

Rad Foruma za upravljanje internetom podržale su vodeće sile i pojedine regionalne organizacije. Rezolucijom Evropskog parlamenta se poziva Generalna skupština Ujedinjenih nacija da osnaži resurse i kapacitete Foruma za upravljanje internetom i očuva model upravljanja internetom sa više subjekata. Države članice i relevantne institucije Evropske unije se pozivaju da nastave sa podrškom Forumu za upravljanje internetom. Takođe, od članica Evropske unije i Komisije se očekuje da ulože više napora u podršci modela upravljanja internetom koji uključuje više subjekata. Pravna zaštita otvorenog interneta i ideja neutralnosti mreže su od izuzetne važnosti kada se razmatra upravljanje internetom (EP Res. 2015/2526[RSP]).

Forum za upravljanje internetom se smatra jedinstvenom platformom pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija, što omogućava pojedincima i zainteresovanim

grupama da razgovaraju o pitanjima upravljanja internetom. Međutim, Forum za upravljanje internetom trebalo bi da ide u korak sa tehnološkim inovacijama kako bi ostao relevantan u današnjim trendovima brzog razvoja i prihvatanju novih tehnologija. Zbog toga, Forum za upravljanje internetom mora da nastavi da radi na poboljšanju svojih procesa, jačanjem zajednica više zainteresovanih strana na nacionalnom i regionalnom nivou i uspostavljanjem saradnje među njima na globalnom nivou, kao i sa drugim srodnim forumima i institucijama (IGF 2018).

Vodeća organizacija u upravljanju internetom, u tehničkom smislu, jeste Internet korporacija za dodeljene nazive i brojeve (*Internet Corporation for Assigned Names and Numbers* – ICANN). Njena uloga je često osporavana od određenih svetskih i regionalnih sila, pre svih Rusije. Internet korporacija za dodeljene nazive i brojeve je odgovorna za rukovođenje globalnom strukturom interneta (IP adresama, nazivima domena, numeričkim oznakama protokola i glavnim DNS serverima).² Funkcionalna ovlašćenja Internet korporacije za dodeljene nazive i brojeve počivala su na Memorandumu o razumevanju sa Ministarstvom trgovine Sjedinjenih Američkih Država, koji je potpisan 1998. godine i dva puta produžavan. Od 1. oktobra 2009. godine formalni osnov za funkciju Internet korporacije za dodeljene nazive i brojeve predstavlja Izjava o obavezama koju su potpisali Internet korporacija za dodeljene nazive i brojeve i Ministarstvo trgovine Sjedinjenih Američkih Država. Taj dokument predstavlja dobru osnovu za nezavisnost i samostalnost u radu Internet korporacija za dodeljene nazive i brojeve (Kurbalija 2011, 175–176). Internet korporacije za dodeljene nazive i brojeve rukovodi strukturom interneta, ali nema ovlašćenja nad drugim aspektima upravljanja internetom, kao što su sajber bezbednost, politika sadržaja, zaštita autorskih prava, zaštita privatnosti, održavanje kulturne raznolikosti ili prevazilaženje digitalnih podela.

Internet korporacija za dodeljene nazive i brojeve se smatra – sa stanovišta Rusije, Kine i još nekih država – američkom organizacijom, odnosno institucijom pomoću koje Sjedinjene Američke Države ostvaruju svoje interese kroz tehnička rešenja, pravila i norme koje se tiču interneta. Rusija zagovara ideju da mnoge aspekte koje danas reguliše Internet korporacija za dodeljene nazive i brojeve treba da preuzme Međunarodna unija za telekomunikacije (*International Telecommunication Union* – ITU) kao specijalizovana agencija Ujedinjenih nacija. Rusija svoje ideje nastoji da realizuje kroz aktivnosti u okviru Ujedinjenih nacija i regionalne organizacije kao što su Šangajska organizacija za saradnju, Organizacija Ugovora o kolektivnoj bezbednosti (ODKB) i grupacija BRIKS.

² *Domain Name System* (DNS) u osnovi predstavlja sistem koji pretvara imena računara u logičke, IP adrese. DNS je zasnovan na hijerarhijskom principu i jedna je od osnovnih komponenti interneta.

Inicijative u Ujedinjenim nacijama

U Rezoluciji Ujedinjenih nacija A/RES/74/197 se navodi da bi upravljanje internetom trebalo da bude u skladu sa odredbama Samita o informacionom društvu, održanog u dve faze, u Ženevi i Tunisu. U dokumentu se naglašava potreba za većim učešćem vlada i relevantnih subjekata iz svih zemalja u razvoju, posebno manje razvijenih zemalja, na svim sastancima Foruma za upravljanje internetom i pozivaju se države članice, kao i drugi relevantni subjekti, da uzmu učešće u radu Foruma i na pripremnim sastancima (UNGA Res. A/RES/74/197).

Dijalog u Ujedinjenim nacijama o kontroli naoružanja i informaciono-komunikacionoj tehnologiji datira iz kraja devedesetih godina prošlog veka. Usled sve veće upotrebe informaciono-komunikacionih tehnologija, Rusija je 1998. godine odlučila da pitanje pretnji miru i bezbednosti informaciono-komunikacionih tehnologija postavi Prvom komitetu Generalne skupštine Ujedinjenih nacija (*First Committee of the UN General Assembly*), čiji je delokrug rada razoružanje i međunarodna bezbednost. To je na kraju rezultiralo formiranjem Grupe vladinih eksperata (*Group of governmental experts – GGE*) iz oblasti informacija i telekomunikacija u kontekstu međunarodne bezbednosti (Eneken 2019).

Posle više od dve decenije razmatranja malo je zajedništva između država po pitanju stavova o prirodni pretnji i merama potrebnim za njihovo rešavanje. Rasprave u Ujedinjenim nacijama karakterišu različiti pristupi o upotrebi i regulaciji upotrebe interneta i informaciono-komunikacionih tehnologija uopšte. Dva najuticajnija stanovišta su iz Rusije i Sjedinjenih Američkih Država, koje toj problematici pristupaju iz različitih perspektiva. Rusija želi da kontroliše protok informacija unutar državnih granica i zalaže se za multilateralni regulatorni postupak radi upotrebe informaciono-komunikacionih tehnologija u vojne, terorističke i kriminalne svrhe. Sjedinjene Američke Države zastupaju stanovište da na međunarodnom nivou nema potrebe za dodatnom regulacijom, jer je upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija od strane država regulisana međunarodnim pravom. Udaljenost ruskog i američkog stanovišta predstavlja prepreku napretku na nivou Ujedinjenih nacija i odražava se na podele u pozicijama različitih država (Nocetti 2015, 122–126).

Nedvosmisleno sagledavanje obima i karakteristika sajber napada sponzoriranih od strane države mogu biti teški jer većini zemalja nedostaju nezavisne sposobnosti za efikasno otkrivanje i dokazivanje. Situaciju dodatno komplikuje činjenica da su informaciono-komunikacione tehnologije dostupne svima, a mreže su većim delom u vlasništvu i upravljanju privatnog sektora, što otežava vladama kontrolu nad njihovom upotrebom. U velikom broju slučajeva se

upravo ta činjenica koristi kao izgovor odgovornih državnih autoriteta u slučaju incidenata u sajber prostoru (UNGA Rep. A/66/152). Rusija i Sjedinjene Američke Države nisu spremne da daju bilo kakve garancije da neće izvoditi sajber operacije koje ostaju ispod praga upotrebe sile. To ostavlja ogromnu većinu sajber operacija između država, poput špijunaže, uskraćivanja usluga i uništavanja podataka, bez dijaloga. Sajber kriminal, upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u terorističke svrhe, upravljanje internetom, nadzor, privatnost i druga pitanja ljudskih prava isključeni su iz fokusa dijaloga Sjedinjenih Američkih Država i Rusije.

Na sastancima Grupe vladinih eksperata razmatrano je 2016. i 2017. godine kako se međunarodno pravo primenjuje na upotrebu informaciono-komunikacionih tehnologija od strane država. Međutim, nespojivi nacionalni interesi onemogućili su postizanje konsenzusa i kao rezultat toga nije mogao da se objavi zajednički izveštaj.

U 2018. godini usvojene su dve nove rezolucije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija iz 2018. godine sadrži izbor normi, pravila i principa koje preporučuje Grupa vladinih eksperata. Formirana je Radna grupa otvorenog tipa (*Open-Ended Working Group – OEWG*) koja se bazira na radu ranijih Grupa vladinih eksperata. Radna grupa otvorenog tipa je sazvala diplomatske predstavnike kako bi se razmotrila mogućnost uspostavljanja redovnog institucionalnog dijaloga sa širokim učešćem pod okriljem Ujedinjenih nacija (UNGA Res. A/73/27). Rusija je bila pokrovitelj tog procesa. Opređenje Rusije je da pregovarački proces Ujedinjenih nacija o bezbednosti upotrebe informaciono-komunikacionih tehnologija učini demokratičnijim i transparentnijim. Cilj Rusije je formiranje međunarodnog sistema bezbednosti informacija (Doctrine RF No. 646/2016). Rusija zastupa stanovište da sistem bezbednosti informacija mora biti formiran na osnovu opštepriznatih principa i pravila međunarodnog prava, kao što su poštovanje nacionalnog suvereniteta, sprečavanje upotrebe ili pretnja silom u međunarodnim odnosima i pravo država na individualnu i kolektivnu odbranu.

Sjedinjene Američke Države su bile strogo protiv sadržaja i formata rezolucije. U skladu sa tim, Sjedinjene Američke Države su pokrenule posebnu rezoluciju Generalne skupštine o Unapređenju odgovornog ponašanja države u sajber prostoru u kontekstu međunarodne bezbednosti (*Advancing responsible state behaviour in cyberspace in the context of international security*). Ta rezolucija predstavlja nadogradnju procena i preporuka ranijih izveštaja Grupe vladinih eksperata. U rezoluciji se preporučuje da se nastavi sa iznalaženjem modela saradnje u informacionoj sferi. Takva zajednička razumevanja mogu da uključuju

(...) norme, pravila i principe odgovornog ponašanja država, mere za izgradnju poverenja i izgradnju kapaciteta, kao i primenu međunarodnog prava po pitanju

upotrebe (zloupotrebe) informaciono-komunikacionih tehnologija od strane država (UNGA Res. 73/266).

U Sjedinjenim Američkim Državama se posebno naglašava pravo na kontramere i samoodbranu u slučaju sajber napada (U.S. S/CCI Recommendations).

Na sastanku Grupe vladinih eksperata su pokrenuta brojna pitanja kao što su nedostatak nacionalnog kapaciteta, nedostatak otpornosti i odsustvo zajedničkog razumevanja, potencijala i prednosti informaciono-komunikacionih tehnologija. Na taj način je okupljena međunarodna zajednica oko dijaloga, jer su mnoge države izražavale zabrinutost zbog mogućeg negativnog uticaja informaciono-komunikacionih tehnologija na njihovu nacionalnu bezbednost.

Izveštaji Grupe vladinih eksperata su značajni i po tome što sadrže dva različita pogleda vezano za upotrebu informaciono-komunikacionih tehnologija. Prvi, sa Zapada, veću upotrebu informaciono-komunikacionih tehnologija posmatra kao pozitivnu činjenicu, da je postojeće međunarodno pravo dovoljno i ne zahteva posebne regulative. Drugi stav, iz grupe zemalja predvođenih Kinom i Rusijom, digitalizaciju smatra pretnjom i preferira nove normativne smernice o razvoju i upotrebi informaciono-komunikacionih tehnologija. Već dugi niz godina izveštaji Grupe vladinih eksperata su uokvireni i formulisani na takav način da su se mogla prihvatiti oba pogleda. Kao rezultat toga, izveštaji su pružili malo normativnih smernica međunarodnoj zajednici (UNGA Res. A/RES/74/197; UNGA Res. A/73/27; UNGA Res. 73/266).

Sajber bezbednost je postala vitalno polje koje utiče na sve aspekte svakodnevnog života ali i na bezbednost kritične infrastrukture svake države. Usvajanje međunarodnih standarda zasnovanih na konsenzusu, kako bi se osiguralo da se sajber prostor ne koristi u destruktivne svrhe koje narušavaju međunarodni mir i bezbednost, jedno je od najvažnijih pitanja sa kojima se Ujedinjene nacije danas suočavaju. Strategija generalnog sekretara Ujedinjenih nacija za nove tehnologije (*The UN Secretary-General's Strategy on New Technologies*) ističe povećan obim i rasprostranjenost pretnji i aktera na međunarodnom nivou u sajber prostoru. Cilj Strategije je da definiše kako će Ujedinjene nacije da podrže upotrebu novih tehnologija kako bi se ubrzalo postizanje Agende održivog razvoja 2030 (*2030 Sustainable Development Agenda*) i olakšalo njeno usklađivanje sa vrednostima sadržanim u Povelji Ujedinjenih nacija, Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima kao i drugi međunarodnim normama i standardima (UNGA SG Strategy).

Političke i tehničke poteškoće u pripisivanju odgovornosti za sajber napade podstiče aktere da zauzmu ofanzivan stav, ne samo kada su države u pitanju, već i nedržavni akteri, kriminalne grupe i pojedinci. Takva situacija bi mogla da oslabi i ugrozi savremenu međunarodnu bezbednosnu arhitekturu. U pomenutoj Strategiji

se ističe da su mnoge tehnologije dizajnirane, razvijane i implementirane u infrastrukturi i oblastima koje su u nadležnosti pojedinačnih država. Primarna odgovornost vlada i njihovih društava je kako da maksimalno iskoriste nove tehnologije uz minimiziranje rizika (UNGA SG Strategy). Panel o digitalnoj saradnji na visokom nivou (*High-level Panel on Digital Cooperation*), koji je Generalni sekretar Ujedinjenih nacija Antonio Gutereš (Antonio Guterres) osnovao u julu 2018. godine, mogao bi da postane glavna platforma međunarodnog dijaloga o odnosu novih tehnologija i međunarodnog razvoja, mira, stabilnosti i bezbednosti (UNGA SG Strategy).

Bez obzira na nivo operativnih sposobnosti i interesa, postoji snažan argument da odgovornost za sajber bezbednost u državi ostaje u potpunosti na toj državi. Primarna odgovornost za bezbednost je na državama odakle je napad izvršen kao i na preduzimanju mera zaštite od takvih napada. Bez nacionalnih strategija, vlade ostavljaju svoje stanovništvo i informaciono-komunikacione sisteme „širo otvorenim“ za strani uticaj. Do sada je preko sto država usvojilo nacionalne politike i strategije informacione ili sajber bezbednosti koje se fokusiraju na razvoj nacionalnih kapaciteta (pravni i institucionalni okviri), sposobnosti i mehanizama koji, između ostalog, štite kritičnu infrastrukturu i regulišu suprotstavljanje sajber kriminalu, razvijaju veštine i kompetencije (Kerttunen and Tikk 2019, 1–14).

Svetski samit o informacionom društvu (*World Summit on the Information Society – WSIS*) WSIS+10, koji je koordinisala Međunarodna unija za telekomunikacije Ujedinjenih nacija, odvijao se u saradnji sa svim organima i agencijama Ujedinjenih nacija u okviru svojih mandata, u skladu sa Rezolucijom 1334 Saveta Međunarodne unije za telekomunikacije. Deset godina ranije, na Svetskom samitu o informacionom društvu, u njegove dve faze (Ženeva 2003. i Tunis 2005. godine), usvojena je zajednička vizija o informacionom društvu, identifikujući njegove glavne principe i izazove. Osnovni cilj Svetskog samita o informacionom društvu bio je podsticanje upotrebe tehnologije za poboljšanje života ljudi i premošćavanje digitalne razlike.

Kao prioritetno područje koja treba rešiti u sprovođenju Ženevskog akcionog plana posle 2015. godine (*Geneva Plan of Action Beyond 2015*) je „pomoć zemljama u razvoju da prošire širokopojasnu infrastrukturu i preduzmu mere za poboljšanje kvaliteta, povezanosti i otpornosti računarskih mreža, podstiču konkurenciju i smanjuju troškove lokalnih, nacionalnih, regionalnih i međunarodnih komunikacija, uključujući pružanje lokalnog sadržaja i lokalnih elektronskih usluga u tim zemljama u većoj meri“. Efikasno učešće vlada i svih drugih zainteresovanih strana je od vitalnog značaja za razvoj informacionog društva kroz inkluzivni angažman i saradnju, čime se obezbeđuje održiva, sveobuhvatna i bezbedna upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija (UN-ITU WSIS+10 2014).

Inicijative regionalnih i međunarodnih organizacija

Pojedine regionalne organizacije, kao što su Evropska unija, Savet Evrope, OEBS, NATO i Savez država jugoistočne Azije realizuju brojne aktivnosti i usvajaju regulative sa ciljem da se unapredi bezbednost interneta (sajber prostora).

U Strategiji sajber bezbednosti Evropske unije (*Cybersecurity Strategy of the European Union*) ističe se da je internet bez granica i višeslojni internet postao jedan od najmoćnijih instrumenata za globalni napredak. U Strategiji se naglašava da privatni sektor i dalje treba da igra vodeću ulogu u izgradnji i upravljanju internetom. Potreba za transparentnošću, odgovornošću i sigurnošću postaje sve izraženija kao i zahtev da digitalnim svetom ne upravlja niti jedan entitet, već da ga karakteriše demokratsko i efikasno upravljanje više zainteresovanih subjekata. Trenutno ima nekoliko zainteresovanih subjekata, od kojih su mnogi komercijalni i nevladini, koji su svakodnevno uključeni u upravljanje internet resursima, protokolima i standardima interneta. Evropska unija naglašava važnost svih aktera na trenutnom modelu upravljanja internetom (EC CSEU 2013).

Uredba o sajber bezbednosti Evropske unije ima za cilj da ojača sposobnost Agencije Evropske unije za mrežu i informacionu bezbednost (*European Union Agency for Cybersecurity – ENISA*) kako bi se pomoglo državama članicama da se izbore sa pretnjama u sajber prostoru i da se uspostavi okvir sajber bezbednosti u okviru Evropske unije u kojem će Agencija Evropske unije za mrežu i informacionu bezbednost imati ključnu ulogu (Regulation [EU] No. 2019/881). Direktiva o bezbednosti mreža i informacionih sistema (*Directive on security of network and information systems – NIS Directive*) je deo zakonodavstva o sajber bezbednosti u Evropskoj uniji. Predstavlja pravni okvir za povećanje opšteg nivoa sajber bezbednosti u Evropskoj uniji. Članom 23. se zahteva od Evropske komisije da se periodično vrši evaluacija i procena efikasnosti primene Direktive (Directive [EU] No. 2016/1148). Direktiva predviđa zakonske mere za povećanje nivoa sajber bezbednosti u Evropskoj uniji obezbeđujući:

Spremnost država članica od kojih se zahteva da budu adekvatno opremljene i da imaju odgovarajuće timove, npr. računarski tim za odgovor na incidente (*Computer Incident Response Team*);

Kooperativnost svih država članica osnivanjem grupe za saradnju u cilju podrške i olakšavanja strateške saradnje i razmene informacija između država članica. Na taj način obezbediće se brza i efikasna operativna razmena informacija o određenim incidentima u vezi sa sajber bezbednošću i aktuelnim rizicima;

Bezbednosnu kulturu u sektorima koji su od vitalnog značaja za ekonomiju i društvo i koji se u velikoj meri oslanjaju na informaciono-komunikacione

tehnologije, poput energije, transporta, vode, bankarstva, infrastrukture finansijskog tržišta, zdravstvene zaštite i digitalne infrastrukture. Kompanije iz sektora koje su države članice identifikovale kao operatore najvažnijih usluga u društvu moraće da preuzmu odgovarajuće mere zaštite i da o ozbiljnim incidentima prijave relevantnim nacionalnim organima. Takođe, ključni dobavljači digitalnih usluga moraće da se pridržavaju propisanih bezbednosnih mera i imaće obavezu izveštavanja, prema navedenoj Direktivi.

U Strategiji Saveta Evrope o upravljanju internetom (*Internet governance – Council of Europe strategy 2016–2019*) navodi se da svaki građanin treba da bude zaštićen od kriminala i nesigurnosti na mreži kao i od nezakonitog nadzora nad njihovim aktivnostima. Građani treba da budu slobodni da komuniciraju bez cenzure ili ometanja, da se osećaju sigurno u deljenju ličnih podataka, kreiranju sadržaja i *online* aktivnostima. Internet treba da ostane univerzalan, inovativan i da dalje služi interesima korisnika. To je globalni resurs koji treba zaštititi i njime upravljati u javnom interesu (CoE IGS 2016). Strategija naglašava pitanja koja se tiču sadržaja, usluga i uređaja povezanih na internet, uključujući relevantne aspekte njegove infrastrukture i funkcionisanja koji mogu uticati na ljudska prava i slobode. Strategija identifikuje mnoge izazove vezane za internet i pruža smernice za vlade i ostale zainteresovane strane, uključujući civilno društvo, privatni sektor, tehničku i akademsku zajednicu.

Evropski dijalog o upravljanju internetom (*European Dialogue on Internet Governance – EuroDIG*) otvorena je platforma više zainteresovanih strana za razmenu mišljenja o upravljanju i drugim aspektima vezanim za internet. Osnovan je 2008. godine od strane nekoliko organizacija, predstavnika vlada i eksperata. Podstiče dijalog i saradnju sa brojnim subjektima o javnoj politici interneta. Održava se jednom godišnje, u nekom od glavnih gradova različitih država. Poruke se pripremaju i predstavljaju na Forumu za upravljanje internetom pod vođstvom Ujedinjenih nacija. *EuroDIG* je podržan od strane grupe institucionalnih partnera: Saveta Evrope, Evropske komisije (*European Commission*), Internet društva (*Internet Society – ISOC*), Evropske regionalne organizacije (*European Regional At-Large Organization – EURALO*), Evropske radiodifuzne zajednice (*European Broadcasting Union – EBU*), Koordinacionog mrežnog centra (*RIPE Network Coordination Centre – RIPE NCC*) i Saveznog ureda za komunikacije Švajcarske (*Federal Office of Communications of Switzerland – OFCOM*) (CoE IGS 2016).

Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) usvojila je tokom 2013. i 2016. godine skup mera (*Confidence-Building Measures – CBMs*) radi smanjenja rizika nastalih upotrebom informaciono-komunikacionih tehnologija (OSCE Decision No. 1106/2013). Analizom implementacije mera od strane država za 2016. godinu utvrđena je visoka stopa implementacije mera u nordijskim zemljama i

naglašena je uloga timova za reagovanje na incidente u izgradnji poverenja (OSCE Decision No. 1202/2016). Naglašena je važnost mera kao što su razmena informacija o pretnjama, saradnja između državnih organa za sajber bezbednost, konsultacije o riziku, deljenje informacija, zajedničko jačanje kapaciteta i transparentnost u nacionalnim politikama i zakonodavstvu.

NATO je preduzeo odlučan potez u razvoju sposobnosti za sajber operacije jer sajber prostor posmatra kao jedan od domena sukoba, sa izazovima i pretnjama iz svih stratezijskih pravaca. NATO je formirao Operativni centar za sajber prostor u Monsu u Belgiji (NATO Cyber Defence 2020). Imajući u vidu razlike u primeni međunarodnog prava u sajber prostoru među državama članicama, NATO će se suočiti sa izazovima međusobnog usklađivanja regulative zemalja članica. Sajber bezbednost je takođe područje saradnje NATO i Evropske unije (NATO Declaration No. 095/2018).

Savez država jugoistočne Azije (*Association of Southeast Asian Nations – ASEAN*) preduzeo je brojne korake za poboljšanje sajber bezbednosti u regionu i naročito za poboljšanje nacionalnih resursa. U kontekstu razvoja normi, Singapur je preuzeo vodeću ulogu u sprovođenju preporuka Grupe vladinih eksperata i u razvoju specifičnih normi. U 2018. godini čelnici Saveza država jugoistočne Azije pojačali su napore da sarađuju u vezi sve većeg broja sajber incidenata (ASEAN 2018).

Pored napora regionalnih organizacija, značajan doprinos bezbednosti interneta daju i određene nacionalne i korporativne aktivnosti. Londonski proces je serija globalnih konferencija o sajber prostoru koji se održavaju dvogodišnje, počev od 2011. godine. Na tim događajima se okupljaju predstavnici vlada, privatnog sektora i civilnog društva kako bi razgovarali i promovisali praktičnu saradnju u sajber prostoru, unapredili izgradnju sajber kapaciteta i razmotrili norme za odgovorno ponašanje u sajber prostoru. Značajan doprinos bezbednosti interneta pružaju i svetske konferencije posvećene internetu koje se periodično održavaju u Vuženu u Kini. Globalni forum o sajber ekspertizi (*The Global Forum on Cyber Expertise*), osnovan u Hagu, globalna je platforma za države, međunarodne organizacije i kompanije iz privatnog sektora radi razmene najboljih praksi i ekspertiza o izgradnji sajber kapaciteta.

Francuska promoviše svoj međunarodni program sajber bezbednosti. Od novembra 2018. godine, više od 60 država, uključujući sve države članice Evropske unije obećalo je podršku novom međunarodnom sporazumu o uspostavljanju standarda za sajber oružje i upotrebu interneta, potpisivanjem Pariškog poziva za poverenje i bezbednost u sajber prostoru (*Paris Call for Trust and Security in Cyberspace*) (Paris Call 2018). Rusija, Kina i Sjedinjene Američke Države nisu među potpisnicama navedenog sporazuma.

Američka tehnološka kompanija *Microsoft* sponzorirala je proces promocije Digitalne ženevske konvencije (*Digital Geneva Convention*). Konvencijom se pozivaju države da „u vreme mira štite civile na internetu“ i da se države obavezuju da neće napadati civilnu infrastrukturu. Iako ova inicijativa nije dobila podršku američke vlade, privukla je pažnju nekih država i dovela do istrage određenih incidenata u sajber prostoru (Jeutner 2019, 158-170).

„Internet stvari“

Napredak u razvoju informaciono-komunikacionih tehnologija, uz smanjenje troškova i povećanje performansi različitih uređaja doveli su do pojave „internet stvari“ (*Internet of Things*). Uređaji spojeni na internet nisu nova pojava. Ta ideja stara je koliko i sam internet. Prvi takvi uređaji počeli su se pojavljivati osamdesetih godina prošlog veka. Ipak, prošlo je dosta vremena do početka masovnog povezivanja određenih, manje važnih, uređaja poput sistema za kontrolu garažnih vrata, na internet. Ovu promenu omogućila su dva značajna tehnološka napretka u području mrežnih tehnologija, to jest, samog interneta: širokopolasni (*Broadband*) pristup internetu i internet protokol verzije 6 (*Internet Protocol version 6 - IPv6*). Problem brzine, odnosno slanja velike količine podataka preko interneta rešen je uvođenjem širokopolasnog interneta. Drugi važan napredak, koji je omogućio razvoj „internet stvari“ je postepeni prelazak na *IPv6*. Prethodna verzija internet protokola nije omogućavala povezivanje velikog broja uređaja na internet (Filipović i dr. 2019, 809–810). Za početak razvoja „internet stvari“ veliku ulogu ima upotreba tehnologije radio-frekventne identifikacije (*Radio-Frequency Identification – RFID*).³

„Internet stvari“ se sastoje se od hardvera i softvera koji mogu da komuniciraju bez ljudske intervencije odnosno komunikacija se ostvaruje od mašine do mašine (*machine to machine – M2M*). Ljudski faktor je svakako uključen, tako da pouzdanost hardvera nije vezana samo za pouzdanost softvera već i za pouzdanost ljudstva. Elektronska minijaturizacija, troškovi elektronskih komponenata i trend ka bežičnoj komunikaciji su tri glavna pokretačka faktora „internet stvari“ (Filipović i dr. 2019, 809–810). Zbog izuzetno velike količine podataka (*Big Data*) koje senzori prikupljaju, oni se u velikom broju slučajeva skladište i obrađuju u oblaku (*Cloud*). *Cloud computing* ili „računarstvo u oblaku“ je platforma koja putem interneta korisnicima isporučuje različite podatke i aplikacije koje se ne nalaze na njihovom računaru, sa bilo koje lokacije i sa bilo kog na internet povezanog uređaja.

³ RFID je sistem daljinskog slanja i prijema podataka pomoću posebnih kartica tj. odašiljača.

„Internet stvari” se definišu kao mreža fizičkih uređaja, vozila, građevina i drugih objekata, sa ugrađenom elektronikom, softverom, sensorima i mrežnim interfejsima, koja omogućava svim tim entitetima da prikupljaju, razmenjuju, obrađuju i koriste podatke. „Internet stvari” predstavljaju sistem međusobno povezanih računarskih uređaja, mehanički i digitalnih mašina, predmeta, životinja ili ljudi koji su opremljeni jedinstvenim identifikatorima i koji mogu da prenose podatke preko mreže bez potrebe interakcija čovek-čovek ili čovek-računar (Mahlyanov 2018, 176). *Things* u kovanici *Internet of Things* predstavlja bilo koji uređaj koji je povezan na internet i kojem je dodeljena IP adresa.⁴ Internet stvari se mogu posmatrati kao globalna infrastruktura za informaciono društvo koja omogućava napredne usluge međusobnim povezivanjem (fizičke i virtuelne) stvarnosti zasnovane na postojanju i razvoju, interoperabilne informaciono-komunikacione tehnologije (Pokorni 2019, 590). U poslednje dve decenije došlo je do značajnog približavanja fizičkog (realnog) i digitalnog (virtuelnog) sveta. U početku je internet igrao presudnu ulogu u povezivanju ta dva sveta. Danas postoje brojne aplikacije vezane za „internet stvari”, uređaji raspoređeni u raznim sektorima, uključujući zdravstvenu zaštitu, transport, pametne kuće, proizvodnju i slično (Zeadally and Tsikerdekis 2019, 1). „Internet stvari” uključuju gotovo sve aspekte života građana.

Evropska komisija je 2015. godine formirala Savez za inovacije „internet stvari” (*Alliance for Internet of Things Innovation – AIOTI*) kako bi stvorila platformu razmene podataka između različitih sektora (industrija). Misija Saveza za inovacije „internet stvari” je saradnja sa Evropskom komisijom za primenu i izvršenje evropskog okvirnog programa za istraživanje i inovacije (*European framework programs for research and innovation*), saradnja i koordinacija sa drugim evropskim inovacionim platformama i organizacijama vezanim za „internet stvari”, identifikovanje i pokušaj rešavanja tržišnih prepreka za primenu i drugo. Članovi Saveza za inovacije „internet stvari” su široko zastupljeni u različitim industrijama i sektorima (AIOTI n.d.).

Kontinuirani brzi tehnološki napredak je od ključne važnosti za ekonomski prosperitet i socijalno blagostanje, ali takođe predstavlja potencijalne nove pretnje. Više desetina milijardi „internet stvari” je u novije vreme povezano na internet što proširuje potencijal napada zlonamernih pojedinaca i organizacija na internetu (Trautman and Ormerod 2017, 761–764). Aplikacije koje se tiču „internet stvari” su tako često povezane sa osetljivim podacima, mrežnom infrastrukturom i

⁴ IP broj ili IP adresa je jedinstvena brojučana oznaka računara ili bilo kog drugog uređaja koji je povezan na Internet.

sredstvima što ih čini ranjivim (Picone et al. 2021, 1–4). Povećanje upotrebe „internet stvari” u poslednjoj deceniji, prouzrokovalo je prikupljanje velikih količina podataka i brojne poteškoće, kao što su npr. selekcija i upravljanje podacima. Poseban izazov leži u činjenici da broj uređaja povezanih na mrežu raste svaki dan. Očekuje se da će broj „internet stvari” narasti na više od 70 milijardi do 2025. godine (Alvarez et al. 2021, 1). „Internet stvari” imaju ograničene resurse kao što su memorijski prostor i procesorska moć, što utiče na performanse i bezbednost upotrebe (Botta et al. 2016, 684–700). Mnoge aplikacije su poboljšane integrisanjem „internet stvari” i računarstva u oblaku. Primeri takvih primena su u zdravstvu, pametnim gradovima, pametnim zgradama, pametnim merenjima, pametnog urbanog nadzora itd. (Petrolo et al. 2015, 1–3).

Trenutno stanje zaštite „internet stvari” je veoma loše (Rytel et al. 2020, 22). Mnogi proizvođači često zanemaruju aspekt bezbednosti. Prema rezultatima pojedinih istraživanja, „internet stvari” se prodaju sa malim stepenom ili bez zaštite (Dhanjani 2015, 296). Istraživanje Fondacije za bezbednost „internet stvari” (*IoT Security Foundation*), sprovedeno 2018. godine, pokazalo je da je samo deset odsto od ukupno 331 kompanije koje proizvode „internet stvari” svesno ranjivosti svojih proizvoda (*IoT Security Foundation n.d.*). Veliki broj proizvođača ignoriše čak i ozbiljne, identifikovane, bezbednosne propuste koji se nalaze u njihovim proizvodima (Rytel et al. 2020, 2).

Najčešće ranjivosti kada su u pitanju „internet stvari” jesu slabe lozinke, problem ažuriranja propusta, nedostatak kriptovanja komunikacije i autentifikacije korisnika, zastarela verzija operativnog sistema i drugih softvera, kodirane lozinke bez mehanizama za promenu, „rupe” za ubacivanje zlonamernog koda kao i otvoreni Telnet portovi (Anand et al. 2020, 2).⁵ Nedostatak mehanizama za ažuriranje „internet stvari” je posebno opasan, jer ometa sposobnost daljinskog ublažavanja otkrivenih ranjivosti. Često se ranjivosti nalaze u hardveru uređaja i mogu se popraviti samo modifikovanjem samog hardvera, što je skupo i ponekad nemoguće. Ranjivost „internet stvari” je već eksploatisana više puta. Najpoznatiji detektovan problem kojim je kompromitovan veliki broj „internet stvari” je *Mirai botnet* kojim je realizovan distribuirani napad uskraćivanja usluga (*Distributed Denial of Service – DDoS*) velikih razmera. *Botnet (roBOT NETWORK)* predstavlja mrežu zaraženih računara (*zombies*) kojima mogu pristupiti neovlašćeni korisnici i na taj način ostvariti daljinsku kontrolu svakog pojedinačnog računara, najčešće radi izvršavanja određenih komandi (Rytel et al. 2020, 2).

⁵ Telnet je mrežni protokol koji omogućava korisniku jednog računara sesiju za korišćenje komandne linije na drugom računaru tj. povezivanje i rad na drugom računaru putem interneta.

Ukoliko se komunikacija odvija bežičnim sredstvima onda je povećana osetljivost i verovatnoća napada. Još jedna karakteristika „internet stvari” je njihova otvorenost i fleksibilnost. „Internet stvari” se često postavljaju na fizički neobezbeđena područja tako da im napadači u tom slučaju mogu lako pristupiti. Dok neki napadi ugrožavaju samo nekoliko „internet stvari”, drugi mogu kompromitovati celu mrežu (Khan and Herrmann 2019, 2). Najčešći napadi na „internet stvari” su DDOS, spufing napadi, napad malicioznim programima radi kompromitovanja, prikupljanja informacija i preuzimanje kontrole.⁶ Istraživanja određenih organizacija i kompanija pokazuju porast broja malicioznih programa koji ugrožavaju „internet stvari”. Broj malicioznog softvera koji ugrožava „internet stvari” u prvoj polovini 2018. godine je bio trostruko veći u odnosu na celu 2017. godinu, u kojoj je pak zabeleženo deset puta više napada na „internet stvari” u odnosu na celu 2016. godinu (Filipović i dr. 2019, 813–815). Najčešće napadana usluga je *Telnet* za koju se vezuje 75,4% napada. Prema podacima Laboratorije Kasperski (*Kaspersky Lab*) kao maliciozni programi otkriveni su: *Backdoor.Linux.Mirai.c* (15,9% od ukupnog broja napada), *Trojan-Downloader.Linux.Hajime.a* (5,8%), *Trojan-Downloader.Linux.NyaDrop.b* (3,3%), itd. *Mirai botnet* je najzastupljeniji u napadima na „internet stvari” (15,9%). IP nadzorne kamere su takođe izložene napadima, pa je tako primera radi u jednoj sedmici kompromitovano 57.000 *GoAhead* kamera (Kaspersky Laboratory n.d.).

Mehanizmi zaštite računarskih sistema obično nisu primenljivi za „internet stvari” zbog ograničenja resursa uređaja i decentralizovane prirode arhitekture „internet stvari” (Picone et al. 2021, 1). Trenutna rešenja koja omogućavaju ublažavanje rizika vezano sa „internet stvari” fokusirana su na obezbeđivanje osnovnih atributa bezbednosti informacija: tajnost (poverljivost), integritet (celovitost) i raspoloživost (dostupnost) (Alvarez et al. 2021, 4). Zbog ogromnog rasta, veličine i složenosti sistema „internet stvari”, zaštita elemenata i mreže preko kojih su uređaji povezani veoma su složen problem. Rešenje bi trebalo da započne zaštitom pojedinačnog elementa, a zatim da se osigurava mreža na koju su „internet stvari” priključene (Mahlyanov 2018, 179). Istraživačka zajednica i tela za standardizaciju trenutno rade na definisanju novih metodologija i standarda zaštite (Sicari et al. 2018, 59–74).

Jedan od mehanizama zaštite je *blockchain*.⁷ Podrazumeva postavljanje fizičkog dodatka na uređaje i sadrži odgovarajuće zapise, čineći informacije jedinstvenim (Villamil et al. 2020, 2320–2327). *Blockchain* je digitalno distribuiran sistem

⁶ Spufing (*spoofing*) je obmana tj. prevara kojom se stvara utisak da prenos vrši ovlašćeni korisnik. To je prefinjena tehnika provere autentičnosti jednog uređaja prema drugom.

⁷ *Blockchain* je kompjuterski fajl koji se sastoji od blokova podataka koji su međusobno povezani. Svaki blok sadrži link (vezu) sa prethodnim blokom i na taj način se formira lanac.

sposoban da održi podatke nepromenljivim i omogućava *peer-to-peer* transakcije, odnosno komunikaciju putem interneta gde nije potreban server niti je definisana hijerarhija između računara. Zaštitom integriteta podataka, *blockchain* gradi poverenje u digitalni prenos i omogućava da se transakcije izvršavaju efikasnije i sigurnije, direktno, bez potrebe za posrednicima. Smanjuje ogromnu količinu resursa potrebnih za potvrđivanje identiteta (Chou 2018, 117). Mogući, dodatni, mehanizam zaštite jeste i primena tzv. sistema za otkrivanje upada (*Intrusion Detection System* – IDS). Zadatak sistema za otkrivanje upada je otkrivanje aktivnosti koje potencijalno ukazuju na to da je sistem ugrožen (Khan and Herrmann 2019, 3). U cilju rešavanja bezbednosnih rizika nekoliko poznatih kompanija razvija različite, bezbednije, platforme kao što su *IBM Watson IoT Cloud platform* i *Microsoft Azure platform* (Cangea 2019, 9).

Brojne pretnje „internet stvarima” ukazuju na sveobuhvatnost i složenost problema koji prete tom tehnološkom području koje beleži rekordno veliki porast i značaj za društvo u celini. „Internet stvari” ne pokazuje nikakve znakove usporavanja u razvoju i primeni na globalnom planu. Taj trend će sigurno pratiti i nastanak novih, sve opasnijih i ozbiljnijih pretnji (Filipović i dr. 2019, 817).

Zaključak

Savremeni svet karakterišu različita gledišta, pre svih velikih svetskih sila, na problem upravljanja internetom i usvajanja regulative koja se tiče interneta (sajber prostora). Grupa država predvođena Sjedinjenim Američkim Državama zalaže se za nefragmentirani, globalni internet, odnosno otvoren pristup upravljanju internetom kojim bi se obezbedila zaštita ljudskih prava, sloboda govora i slobodan protok informacija. Druga grupa država, predvođena Rusijom i Kinom, zalaže se za nacionalno segmentirani internet tj. veću ulogu država u upravljanju internetom, čime bi se poboljšala informaciona bezbednost, upravljanje sadržajem, i na taj način obezbedio teritorijalni integritet i suverenitet država. Pojedine države, kao što je npr. Francuska, zalažu se za tzv. balansirani pristup koji podrazumeva slobodno functionisanje brojnih usluga i servisa ali sa nekim ograničenjima. Određeni sadržaji i *online* komunikacija treba da se kontrolišu radi zaštite nacionalnih interesa u sklopu npr. sprovođenja antiterorističkih mera i drugih opravdanih razloga. U međunarodnoj zajednici je poslednjih godina sve prisutnije neslaganje po pitanju upravljanja internetom.

Pitanje primenljivosti i dovoljnosti međunarodnog prava u kontekstu upotrebe upravljanja internetom nije rešeno i ostaje u osnovi međunarodnog dijaloga o

bezbednosti informacija. Sve veći broj država bezbednost informaciono-komunikacionih tehnologija smatra pitanjem od velikog značaja za nacionalnu i međunarodnu bezbednost. Ugroženost informacionog društva značajno je uvećana sve masovnijom upotrebom „internet stvari“.

Rusko stanovište vezano za upravljanje internetom proizilazi iz zabrinutosti zbog američke dominacije upravljanja internetom kroz „Internet korporaciju za dodeljene nazive i brojeve“. Mehanizmi funkcionisanja pomenute organizacije nisu do kraja transparentni kao što je npr. izbor članova odbora. Rusija promovira stav da je Međunarodna unija za telekomunikacije, specijalizovana agencija Ujedinjenih nacija, najprihvatljivije rešenje za upravljanje internetom. Kina je proširila svoju poziciju u globalnim regulatornim telima i preuzima sve aktivniju ulogu po pitanju upravljanja internetom – sve češće inicira i zahteva da se usvoje globalne norme, propisi i standardi. Imajući u vidu veličinu Kine i njenog tržišta i njenu sve značajniju ulogu u međunarodnim odnosima, to može imati veliki uticaj na razvoj i primenu novih tehnologija, od električnih vozila do veštačke inteligencije, telekomunikacione infrastrukture i „internet stvari“. Kina u okviru Generalne skupštine Ujedinjenih nacija i kroz Šangajsku organizaciju za saradnju, u saradnji sa ostalim članicama, promovira Kodeks ponašanja za informacionu bezbednost. Kina takođe organizuje godišnju Svetsku internet konferenciju u Vuženu fokusiranu, između ostalog, na stvaranje globalnih normi upravljanja internetom.

Ruski i kineski lideri sve više posmatraju zavisnost od američke i evropske tehnologije kao ozbiljnu ranjivost. Usled narastajućih problema i procena negativnog uticaja na bezbednost, nacionalnim zakonodavstvom u Rusiji i Kini regulisana su brojna pitanja vezana za internet. Skladištenje prikupljenih podataka od građana obavezno je na serverima koji se fizički nalaze na teritoriji Rusije, odnosno Kine. To znači da kompanije kao što su *Google*, *Twitter*, *Facebook* i druge moraju da hostuju servere na prostoru Rusije i Kine ako žele da budu prisutne na njihovim tržištu. Ako to ne učine i nastave da koriste servere koji se nalaze van matičnih država – uglavnom u SAD – vlasti dveju država će onemogućiti pristup njihovim stranicama i servisima. Takođe, uspostavljen je mehanizam boljeg praćenja toka informacija koje ulaze ili izlaze iz njihovih zemalja.

U Rusiji je normativno uspostavljen mehanizam za upravljanje ruskim segmentom interneta, i to u pogledu saobraćaja, dostupnosti resursa i usluga. Zahvaljujući sopstvenoj opremi, serverima i domenima, kritična nacionalna infrastruktura je znatno bezbednija. Ruska vlada nastoji da celokupan internet saobraćaj bude pod nacionalnom kontrolom i to tako što on prolazi kroz tzv. tačke rutiranja na kojima se upravlja podacima koji ulaze ili izlaze iz zemlje. Kineska mrežna barijera (*firewall*), takođe kontroliše svoje tačke rutiranja, koristeći filtere sadržaja, blokiranje ključnih reči i određenih sajtova kao i drugim tehničkim rešenjima. I

američka vlada nastoji da uspostavi mehanizme kontrole internet sadržaja na svojoj teritoriji. Novi pristup i inicijative pokazuju nameru da se spreči skladištenje i procesuiranje korisničkih podataka, vredne intelektualne svojine kompanija i drugih bitnih podataka i informacija na tzv. klaud-sistemima (*cloud computing*).

Na osnovu analize aktivnosti i dokumenata različitih subjekata upravljanja internetom, evidentno je da suprotstavljeni nacionalni interesi vodećih svetskih sila ne dozvoljavaju postizanje konsenzusa oko osnovnih principa upravljanja internetom. Rusija i Kina, uz podršku drugih zemalja, istrajaće u nameri da se promeni način funkcionisanja upravljanja internetom. Do tada, internet okruženje biće sve nestabilnije i nebezbednije, između ostalog usled masovnije upotrebe „internet stvari”. Internet je već, na neki način, fragmentiran tako da je u određenim zemljama moguće regulisati sadržaj, blokirati pristup određenim uslugama i sadržajima, nadzirati korisnike. Pored Rusije i Kine verovatno će u perspektivi i neke druge zemlje pokušati da uspostave kontrolu nad nacionalnim internet saobraćajem. Dakle, budući internet će verovatno omogućiti i nacionalnim vladama daleko veći mehanizam kontrole unutar državnih granica. Povećana fragmentacija dovešće do uspostavljanja tzv. digitalnih granica u sajber prostoru.

Internet treba da bude multilateralan, transparentan i demokratski, uz puno učešće međunarodnih i regionalnih organizacija vlada, privatnog sektora, civilnog društva po različitim pitanjima vezanim za upravljanje internetom. Određeni sadržaji i servisi mogu, eventualno, da budu kontrolisani u skladu sa nacionalnim i međunarodnim regulativama i zakonodavstvom. Model upravljanja više subjekata se nameće kao realan model upravljanja internetom. Međutim, suprotstavljeni nacionalni interesi vodećih svetskih sila verovatno će dovesti do toga da dijalog o upravljanju internetom ostane polarizovan i u doglednoj budućnosti.

Bibliografija

- AIOTI [Alliance for Internet of Things Innovation]. n.d. Accessed 10 February 2021. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/alliance-internet-things-innovation-aioti>.
- Alvarez, Yigiana, Leguizamón-Páez Miguel Angel and Londoño, Tania J. 2021. “Risks and security solutions existing in the Internet of things (IoT) in relation to Big Data”. *Ingeniería y Competitividad* 23 (1): 1–13.
- Anand, Pooja, Singh Yashwant, Selwal Arvind, Kumar Singh P., Andreea Felseghi R. and Raboaca Maria S. 2020. “IoT: Internet of Vulnerable Things? Threat

- Architecture, Attack Surfaces, and Vulnerabilities in Internet of Things and Its Applications towards Smart Grids". *Energies* 13 (18): 1–23.
- ASEAN [International organisation of Southeast Asian countries]. 2018. "United States leaders' statement on cybersecurity cooperation". Accessed 12 January 2021. <https://asean.org/asean-united-states-leaders-statement-cybersecurity-cooperation/>.
- Botta, Alessio, De Donato Walter, Persico Valerio and Pescapé Antonio. 2016. "Integration of cloud computing and internet of things: A survey". *Future Generation Computer System* 56: 684–700.
- Cangea, Otilia. 2019. "A Comparative Analysis of Internet of Things Security Strategies". *BULETINUL University of Ploiesti* LXXI (1): 1–10.
- Chou, Shuo Y. 2018. "The Fourth Industrial Revolution: Digital Fusion With Internet of Things". *Journal of International Affairs* 72 (1): 107–120.
- Council of Europe Internet Governance Strategy 2016–2019, 30 March 2016, <https://rm.coe.int/internet-governance-strategy-2016-2019-updated-version-06-mar-2018/1680790ebe>.
- Dhanjani, Nitesh. 2015. *Abusing the Internet of Things: Blackouts, Freakouts, and Stakeouts*, Boston: O'Reilly Media.
- Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council on security of network and information systems (NIS Directive), *Official Journal of the European Union*, L 194/1, 6 July 2016, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016L1148&from=EN>.
- Doctrine RF No. 646/2016 - Doctrine of the Information Security Doctrine of the Russian Federation. 2016. Presidential Decree No. 646, The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 5 December 2016, https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/2563163.
- Eneken, Tikk. 2019. "Cyber arms control and resilience", in SIPRI Yearbook Online – Armaments, *Disarmament and International Security*, Stocholm International Peace Research Institute, Oxford: Oxford University Press.
- European Commision. 2013. Cybersecurity Strategy of the European Union, February 7. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/e-library/documents/policies/organized-crime-and-human-trafficking/cybercrime/docs/join_2013_1_en.pdf.
- European Pariliament Res. 2015/2526[RSP] on the Renewal of the mandate of the Internet Governance Forum, 11 February 2015, <https://www.wgig.org/docs/WGIGREPORT.pdf>.

- Filipović, Matija A., Bralić Vladimir i Malešević Nikola. 2019. "Internet stvari i moguće ugroze", prezentovano na 12. Međunarodna znanstveno-stručna konferencija "Dani kriznog upravljanja 2019", Veleučilište Velika Gorica, Velika Gorica, 27-29.5.2019.
- Internet Governance Forum. 2018. "IGF 2018 Chair Summary – The Internet of Trust", Accessed 4 January 2021. https://www.intgovforum.org/multilingual/index.php?q=filedepot_download/6212/1417.
- Internet Governance Forum. 2019. "Final report from the 14th Forum". Accessed 2 February 2021. https://dig.watch/igf2019_Final_Report.
- Internet Governance Forum. 2020. "Internet Governance Forum calls for bridging digital divides, harnessing the Internet to support human resilience and build solidarity amid COVID-19". Accessed 2 February 2021. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2020/11/internet-governance-forum-calls-for-bridging-digital-divides-harnessing-the-internet-to-support-human-resilience-and-build-solidarity-amid-covid-19/>.
- IoT Security Foundation. n.d. "Understanding the Contemporary Use of Vulnerability Disclosure in Consumer Internet of Things Product Companies". Accessed 22 February 2021. <https://www.iotsecurityfoundation.org/wp-content/uploads/2018/11/Vulnerability-Disclosure-Design-v4.p>.
- Jeutner, Valentin. 2019. "The Digital Geneva Convention". *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 10 (1): 158–170.
- Kaspersky Laboratory. n.d. "New Trends in the world of IoT threats". Accessed 12 March 2021. <https://securelist.com/new-trends-in-the-world-of-iot-threats/87991/>.
- Kerttunen, Mika and Tikk Eneken. 2019. "National cyber security strategies: Commitment to development", *Cyber Policy Institute* (1): 1–14.
- Khan, Ali Z. and Herrmann Peter. 2019. "Recent Advancements in Intrusion Detection Systems for the Internet of Things, Security and Communication Networks". *Hindawi*. DOI: <https://doi.org/10.1155/2019/4301409>.
- Kurbalija, Jovan. 2011. *Uvod u upravljanje Internetom*. Beograd: Albatros plus.
- Mahlyanov, Dobrin. 2018. "Internet of Things – A new attack vector for hybrid threats". *Information & Security: An International Journal* 39 (2): 175–182.
- NATO Declaration No. 095/2018, Joint declaration on EU–NATO cooperation", *NATO Press Release No. 095*, 10 July 2018. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156626.htm.
- NATO Cyber Defence. 2020. Accessed 12 January 2021. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_78170.htm.

- Nocetti, Julien. 2015. "Contest and Conquest: Russia and global internet governance". *International Affairs* 91 (1): 111–130.
- OSCE Decision No. 1106/2013, Initial set of OSCE confidence-building measures to reduce the risks of conflict stemming from the use of information and communication technologies, Permanent Council of the Organization for Security and Co-operation in Europe - OSCE, 3 December 2013, <https://www.osce.org/files/f/documents/d/1/109168.pdf>.
- OSCE Decision No. 1202/2016, OSCE confidence-building measures to reduce the risks of conflict stemming from the use of information and communication technologies, Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) – Permanent Council, 10 March 2016, <https://www.osce.org/files/f/documents/d/a/227281.pdf>.
- Paris Call for Trust and Security in Cyberspace. 2018. Accessed 10 February 2021, <https://pariscall.international/en/>.
- Petrolo, Riccardo, Loscri Valeria and Mitton Nathalie, 2015. "Towards a smart city based on cloud of things, a survey on the smart city vision and paradigms". *Transactions on Emerging Telecommunications Technologies* 28 (1): 1–11.
- Picone, Marco, Cirani Simone and Veltri Luca. 2021. "Blockchain Security and Privacy for the Internet of Things". *Sensors* 21 (3): 1–4.
- Pokorni, Slavko, 2019. "Reliability And Availability of the Internet of Things". *Vojnotehnicki glasnik* 67 (3): 588–600.
- Regulation (EU) 2019/881 of the European Parliament and of the Council (Cybersecurity Act), *Official Journal of the European Union*, L 151/15, 17 April 2019, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R0881&from=EN>.
- Rytel, Marcin, Felkner Anna and Janiszewski Marek. 2020. "Towards a Safer Internet of Things - A Survey of IoT Vulnerability Data Sources". *Sensors* 20 (21): 1–26.
- Sicari, Sabrina, Rizzardi Alessandra, Capiello Cinzia, Miorandi Daniele and Coen-Porisini A. "Toward Data Governance in the Internet of Things". chapter in Yager, Ronald R. and Espada Pascual J. 2018. *New Advances in the Internet of Things*. Berlin: Springer.
- Tipton, Harold F. and Krause, Micki. 2004. *Information Security Management Handbook (fifth edition)*, New York: CRC Press.
- Trautman, Lawrence J. and Ormerod Peter C. 2017. "Industrial Cyber Vulnerabilities: Lessons from Stuxnet and the Internet of Things". *University of Miami Law Review* 72: 761–826. DOI: 10.2139/ssrn.2982629.

- [UNGAa] United Nations General Assembly Resolution A/RES/74/197, Information and communications technologies for sustainable development, December 19 2019. https://unctad.org/system/files/official-document/ares74d197_en.pdf.
- [UNGAAb] United Nations General Assembly Report of the Secretary-General A/66/152, Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security, July 15 2011. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/66/152>.
- [UNGAC] United Nations General Assembly Resolution A/73/27, Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security, December 11 2018. <https://undocs.org/en/A/RES/73/27>.
- [UNGAD] United Nations General Assembly Resolution 73/266, Advancing responsible state behaviour in cyberspace in the context of international security, December 22 2018. <https://undocs.org/A/RES/73/266>.
- [UNGAe] United Nations General Assembly Secretary-General's Strategy on New Technologies, September 2018. <https://www.un.org/en/newtechnologies/images/pdf/SGs-Strategy-on-New-Technologies.pdf>.
- [UNWGIG] United Nations Working Group on Internet Governance (UN WGIG) Report No. 05.41622", June 2005. <https://www.wgig.org/docs/WGIGREPORT.pdf>.
- [UN-ITU WSIS+10] United Nations International Telecommunication Union World Summit on the Information Society WSIS+10 Outcome Documents, June 2014. <https://www.itu.int/net/wsis/implementation/2014/forum/inc/doc/outcome/362828V2E.pdf>.
- U.S. - Office of the Coordinator for Cyber Issues (S/CCI), Recommendations to the President on deterring adversaries and better protecting the American people from cyber threats, 31 May 2018, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/04/Recommendations-to-the-President-on-Deterring-Adversaries-and-Better-Protecting-the-American-People-From-Cyber-Threats.pdf>.
- Villamil, Sebastian, Hernández Cesar and Tarazona Giovanni 2020. "An overview of internet of things". *TELKOMNIKA – Telecommunication, Computing, Electronics and Control* 18 (5): 2320–2327.
- Zeadally, Sherali and Tsikerdekis, Michail. 2019. "Securing Internet of Things (IoT) with machine learning". *International Journal of Communication Systems* 33 (1): 1–16.

Dejan VULETIĆ, Branislav ĐORĐEVIĆ

**PROBLEMS AND CHALLENGES OF INTERNET GOVERNANCE
AT THE INTERNATIONAL LEVEL**

Abstract: The activities of the United Nations, as the most important international organization, as well as the efforts of certain regional and national organizations, are discussed in this article on the subject of Internet governance. The article pays special attention to the “internet of things,” the increasing use of which causes the emergence of new, dangerous, and serious threats, further complicating the problem of Internet governance. The stated subject of the research is directly related to the aim of the paper, which is to present and analyse the activities of various entities, international, regional and national institutions and organizations, as well as leading states, primarily the United States and Russia, and documents that attempt to regulate activities in cyberspace. The basic hypothesis is that opposing national interests prevent international bodies, particularly the United Nations, from reaching a consensus on the fundamental principles of Internet governance, resulting in insecurity in the face of increasingly frequent, diverse, and serious threats to the Internet and cyberspace in general. Based on the arguments presented in the paper, there have been numerous attempts to regulate Internet governance that have not materialized in concrete decisions implemented in national legislation and practice. Due to the growing dependence on information and communication technologies, the problem of the non-existence of regulations in this area makes the information society even more vulnerable.

Keywords: internet, cyberspace, internet of things, vulnerabilities, management, security.

UDK: 355.01(470)
Biblid: 0025-8555, 73(2021)
Vol. LXXIII, br. 2, str. 259–283

Pregledni rad
Primljen 29. januara 2021.
Odobren 5. aprila 2021.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2102259V>

Konceptualizacija fenomena rata u savremenoj ruskoj vojnoj misli – doprinos generala Gerasimova

Nebojša VUKOVIĆ¹

Apstrakt: U radu se istražuje poimanje rata u ruskoj vojnoj misli u periodu od 2013. do 2019. godine, odnosno u vreme mandata generala armije Valerija Gerasimova kao načelnika Generalštaba Oružanih snaga Ruske Federacije. Predmet istraživanja je i lični doprinos generala Gerasimova intenziviranju proučavanja prirode, karaktera, fizionomije i tipova savremenog rata u ruskoj vojnoj naučnoj zajednici, kao i teorijski rezultati koje su ruski autori postigli na tom polju proteklih godina. Autor se fokusira na analizu formulacija koje ruski autori koriste kako bi objasnili/definisali sadržaj i obim pojma rata, kao i na interpretaciju tipologije ratova koju su neki od njih izveli. Poseban osvrt je posvećen shvatanju hibridnog rata u savremenoj ruskoj vojnoj misli. Za analizu su uglavnom birane studije/monografije ili naučni radovi koje su objavili relevantni autori (najčešće penzionisana vojna lica, uglavnom sa činom pukovnika ili generala) iz Oružanih snaga Ruske Federacije, u eminentnim ruskim vojnim naučnim ili stručnim časopisima. Autor zaključuje da rezultati istraživanja savremene ruske vojne misli (2013–2019) mogu da budu korisni za domaću politikologiju i sistem vojnih nauka na planu obogaćivanja saznanja o poimanju rata, i eventualnog započinjanja fundamentalnih (po svojoj suštini, delimično filozofskih) istraživanja na tu temu.

Ključne reči: ruska vojna misao, pojam rata, tipologija ratova, hibridni rat, oružana borba, Valerij Gerasimov.

¹ Autor je naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: nebojsa@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2021. godine”, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2021. godine.

Ruska vojna misao ima dugu tradiciju i bogato nasleđe. U 19. veku, sticajem okolnosti, dva najznačajnija klasična vojna teoretičara – Karl fon Klauzevic (Carl von Clausewitz) i Antoan-Anri Žomini (Antoine de Jomini) – služili su jedno vreme u vojsci ruskog cara (Klauzevic mnogo kraće od Žominija). Pre njih, značajan doprinos razvoju vojne nauke u Rusiji, kako strategije tako i taktike, dao je ruski vojskovođa Aleksandar Suvorov (Александр Суворов) – komandant koji, po tvrdjenju istoričara, nije izgubio nijednu bitku. Docnije, čitav niz visokih ruskih oficira poput Petra Jazikova (Петр Языков) ili Dmitrija Miljutina (Дмитрий Алексеевич Милютин), nastavlja da unapređuje sistem vojnih znanja u Rusiji. U poslednjim decenijama 19. veka i početkom 20. veka, na već solidan opus vojnoteorijskih znanja nadovezuju se radovi generala Henriha Lera (Генрих Антонович Леер), Jevgenija Martinova (Евгений Иванович Мартынов), Platona Gejsmana (Платон Гейсман) i drugih. U ovom periodu, na pitanje „šta je to rat“ još uvek nema celovite i zaokružene refleksije, već se na njega odgovara najčešće usputno, uz razmatranja određenih strategijskih problema. U 20. veku, naročito nakon Oktobarske revolucije, izučavanje rata kao kompleksne pojave (njegove suštine, karaktera, fizionomije) dobija na zamahu u Sovjetskom Savezu i u „beloj“ ruskoj emigraciji, u kojoj se, između ostalog, razvila i vrlo interesantna vojna misao. Dok se u SSSR-u na bazi teza i stavova Karla Marksa (Karl Marx), Fridriha Engelsa (Friedrich Engels) i Vladimira Iljiča Lenjina (Владимир Ильич Ленин) razvija socijalističko učenje o ratu, koje naglašava njegovu političku odnosno klasnu suštinu, u ruskoj dijaspori, od Beograda do Pariza i još dalje do Južne Amerike, rađa se paralelno shvatanje rata koje počiva na drugačijim filozofskim i ideološkim postulatima. Dobri primeri su studija generala Nikolaja Golovina (Николай Головин) *Nauka o ratu (Наука о войне, 1938)*, izdata u Parizu, i delo Antona Kersnovskog (Антон Керсновский) *Filozofija rata (Философия войны, 1939)*.

Posle Drugog svetskog rata, u okviru SSSR-a, osnovni dijalektičko-materijalistički postulati shvatanja rata ostaju neizmenjeni, i on se i dalje sagledava, u duhu Klauzevica i Lenjina, kao politički čin, tj. prema autorima sovjetskog *Vojnog enciklopedijskog rečnika* (1983) kao „društveno-politička pojava, produženje politike nasilnim sredstvima“ (ВЭС 1983, 151). Takođe, u ovom rečniku se napominje da specifičan sadržaj rata čini oružana borba. Nakon raspada Sovjetskog Saveza, u savremenoj Rusiji se rat i dalje posmatra kao politički akt, tj. prema ruskoj *Vojnoj enciklopediji* kao

(...) socijalno-politička pojava koja predstavlja jedan od načina razrešavanja socijalno-političkih, ekonomskih, ideoloških, kao i nacionalnih, religioznih, teritorijalnih i drugih protivrečnosti između država, naroda, nacija, klasa i socijalnih grupa, sredstvima vojnog nasilja (ВЭ 1994, 233).

I u ovoj enciklopediji, oružana borba se tretira kao specifično svojstvo rata.

Za teorijske horizonte ruske (sovjetske) vojne teorije, neobičnu tezu, koja problematizuje primat oružane borbe u ratu, izneo je 1997. godine, doktor filozofskih nauka Vasilij Gulin (Василий Гулин) u poznatom časopisu *Vojna misao* (Военная мысль), tvrdeći da rat ne odlikuje forma nasilja već pre beskompromisna borba sa primenom sredstava nasilja, pobeda jedne i poraz druge strane, i izmena odnosa snaga. Gulin je predskazivao epohu „civilizovanih ratova” u kojima će se politički ciljevi postizati ne putem direktnog oružanog angažovanja, već primenom drugih oblika nasilja. Takođe, on je Hladni rat tretirao kao svojevrsan treći svetski rat, i smatrao je, da će u višepolarnom svetu 21. veka, „beskrvni rat” zauzeti svoje mesto kao sredstvo rešavanja protivrečnosti između država i svetskih centara moći (Гулин 1997). Ipak, ovakva pozicija, kao suviše radikalna prema merilima ruske (sovjetske) misaone tradicije u vojnim naukama, ostala je bez većeg odjeka u stručnoj javnosti, osim u pojedinim radovima u kojima se njoj uglavnom kritički pristupalo. U prvoj deceniji ovog veka, problemom definisanja i konceptualnog sagledavanja rata, ruski autori su se relativno slabo bavili, da bi (ne)očekivano, sa zaoštavanjem odnosa između velikih sila, i sa sve složenijom političkom i strategijskom situacijom u kojoj se nalazila (i još uvek nalazi) Ruska Federacija, izučavanje ove teme dobilo nov implus.

U ovom radu predmet istraživanja u najopštijem smislu je shvatanje fenomena rata u savremenoj ruskoj vojnoj misli, tokom rukovođenja Oružanim snagama Ruske Federacije generala Valerija Gerasimova (Валерий Герасимов) za period od 2013. do 2019. godine. Ovo razdoblje je izabrano s obzirom na činjenicu da je Gerasimov u svojstvu načelnika generalštaba Oružanih snaga Ruske Federacije početkom 2013. godine istupio sa izlaganjem koje je po svom sadržaju izuzetno referentno za ovaj rad, i s obzirom na to da je njegov autor istraživanje odgovarajućih izvora sproveo tokom 2020. godine. U okviru ovog predmeta istraživanja, takođe će biti analizirani Gerasimovljev lični doprinos iniciranju diskusije o ratu i izučavanja njegove suštine i karaktera i rezultati koje su ruski autori postigli – njihova saznanja i zaključci u pogledu sadržaja i obima pojma rata, njegove tipologije, i pojave hibridnog rata. Kada se kaže ruska vojna misao misli se na stvaralački opus (naučne radove, monografije, zbornike) autora koji su aktivna ili penzionisana vojna lica u Oružanim snagama Ruske Federacije.

Pogledi generala Gerasimova na sadržaj i fizionomiju savremenih ratova

Kada je u novembru 2012. godine, tada general-pukovnik Valerij Gerasimov ukazom ruskog predsednika Vladimira Putina (Владимир Путин) postavljen za

načelnika generalštaba i za prvog zamenika ministra odbrane Ruske Federacije, čovečanstvo je već ušlo u period sve zaoštrenijih geopolitičkih protivrečnosti, sve dalekosežnijih (sub)regionalnih političkih i socijalnih potresa, kao i sve učestalijih državnih (ne)nasilnih prevrata i ratnih okršaja lokalnog prostiranja i značaja. Svi spomenuti fenomeni, naročito su se manifestovali u širokom pojasu koji se prostire od atlantske obale Severne Afrike, preko Mediterana i Sahela, do Bliskog istoka i Srednje Azije. I danas dotični pojas u (geo)političkom smislu „vri”. Građanski, a ponegde i hibridni ratovi sa značajnim ili dominantnim stranim uplivom (Libija, Sirija, Jemen, Irak), državni udari i suspenzije demokratije (Egipat), permanentne krize na ivici eskalacije u oružane sukobe (trougao Alžir–Maroko–Zapadna Sahara, rivalstva Irana sa Izraelom i Saudijskom Arabijom), fenomen Islamske države, izraelski konstantni vazdušni udari po Siriji i Libanu, tzv. obojene revolucije u okviru Arapskog proleća, i u Srednjoj Aziji, i konačno, politička „previranja” na postsovjetskom prostoru (Ukrajina, Kavkaz, Srednja Azija) remetili su ili još uvek remete proklamovanu mirnu koegzistenciju različitih naroda, kultura, civilizacija i političkih sistema. Prema broju učesnika u konfliktu, umešanim/zainteresovanim spoljnim akterima, brojnim ukrštenim interesima, geopolitičkom značaju i geografskom položaju, u mediteranskom basenu posebno su paradigmatični i značajni slučajevi Sirije i Libije (Janković 2020). U konceptualnom smislu, svi ovde nabrojani fenomeni su pred civilne i vojne teoretičare iznedrili problem njihovog pojmovnog određenja (definisanja), tipologizacije, odnosno klasifikacije. Drugim rečima, nameće se pitanje/dilema – šta se od ovih fenomena može svrstati u kategoriju oružanog konflikta (rata), a šta u obrazac manje-više uobičajenog političkog dešavanja. Valjano logičko razvrstavanje ovih fenomena, ocrtalo bi polje istraživanja vojne nauke, a vojne teoretičare oslobodilo od izlišnog fokusiranja na događaje koji su prigodniji za politikološka istraživanja.

Nakon postavljenja na mesto načelnika generalštaba Oružanih snaga Ruske Federacije, general Gerasimov je ličnim primerom, učešćem na (polu)otvorenim savetovanjima ili konferencijama, i referatima na njima (sa širokim obuhvatom određenih tema), dao podsticaj ruskoj vojnoj nauci da se ponovo promisli i formuliše pojam rata (njegov sadržaj i obim), kao i moguća nova značenja tog pojma u kontekstu gore spomenutih pojava i procesa. U izlaganju na konferenciji „Osnovne tendencije u razvoju formi i načina upotrebe oružanih snaga, aktuelni zadaci vojne nauke u pogledu njihovog usavršavanja”, održanoj početkom 2013. godine u organizaciji Akademije vojnih nauka – koje je izazvalo do tada nezabeleženu pažnju vojnih komentatora, analitičara i teoretičara na Zapadu – Gerasimov je skicirao neke od osnovnih problema pojmovnog određenja rata. Referat je istovremeno predstavljao i svojevrsan poziv ruskim autorima da se u značajnijoj meri posvete

poduhvatu njegovog (re)definisanja. Sâm Gerasimov je na početku izlaganja konstatovao da se u

21. veku otkriva tendencija potiranja razlike između rata i mira. Ratovi se više ne objavljuju, a kada otpočnu, ne odvijaju se prema šablonima na koje smo navikli (Герасимов 2013, 24).

Malo kasnije, on navodi, da je najlakše reći kako događaji iz Arapskog proleća nisu rat i kako vojna lica tu nemaju šta da proučavaju. Međutim, pita se retorički Gerasimov, „možda su naprotiv, baš ta događanja tipičan rat 21. veka” (2013, 24). Stoga se, po njegovom mišljenju, iz ove nedoumice rađaju sledeća pitanja – šta je savremeni rat, za šta treba spremati oružane snage i čime one treba da budu naoružane? U nastavku izlaganja, Gerasimov je na nekoliko grafikona izložio evolutivni put pretvaranja krizne situacije u ratni sukob i klasifikaciju tzv. nevojnih mera u savremenim ratovima – politički i diplomatski pritisak, ekonomske sankcije i blokada, formiranje političke opozicije, dejstva opozicionih snaga, smena režima i dr. Pri tome, on je u početnom grafikonu izložio tezu, na žalost bez dodatnih pojašnjenja, da je u savremenim ratovima razmer između nevojnih i vojnih mera u odnosu 4:1 u korist nevojnih mera (Герасимов 2013, 25). Iako je u savremenim oružanim konfliktima i dalje prisutan element oružane borbe, spektar njene primene se sužava, dok se širi gama neoružanih postupaka. To je naspram svetskih ili lokalnih ratova 20. veka značajna, bolje rečeno, fundamentalna promena.

Inače, ovo izlaganje je objavljeno u vrlo kvalitetnom vojnonaučnom časopisu *Glasnik akademije vojnih nauka* (*Вестник академии военных наук*) pod naslovom datom u tekstu ovog rada. Ono je objavljeno i u popularnom nedeljniku *Vojno-industrijski kurir* (*Военно-промышленный курьер*) pod naslovom „Vrednost nauke u predviđanju”. Kako je *Vojno-industrijski kurir* preko Interneta pristupačniji širokoj čitalačkoj publici, Gerasimovljev referat je svetskoj (pre svega zapadnoj) javnosti postao poznat upravo pod ovim drugim, kraćim nazivom. Tekst izlaganja se početkom 2016. godine pojavio u najpoznatijem američkom vojnom časopisu *Military Review* pod nazivom “The Value of Science Is in the Foresight: New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations”. Nakon toga, pojavile su se brojne analize ovog teksta, koji je često tumačen kao skica ruske koncepcije hibridnog rata. Gerasimov je u tom referatu kroz analizu burnih dešavanja na Bliskom istoku (Severnoj Africi) tokom tzv. Arapskog proleća, pokušao da izdvoji i kratko sagleda osnovne odlike savremenih oružanih konflikata. Međutim, kada je izbio rat na istoku Ukrajine 2014. godine, prvo u njoj, i još ponegde na postsovjetskom prostoru, a potom i na Zapadu, ovaj istup Gerasimova je percipiran kao najava ruskog uplitanja na Krimu, u Donjecku i Lugansku, u hibridnoj formi. Čak je i politikolog Mark Galeoti (Mark Galeotti), na osnovu tog izlaganja, formulisao sintagmu „doktrina Gerasimova” u smislu nove

ruske koncepcije vođenja modernog rata sa jakim elementima subverzije. Ipak, docnije, Galeotti se u tekstu na sajtu časopisa *Foreign Policy* pod nazivom "I'm Sorry for Creating the 'Gerasimov Doctrine'" javno izvinio zbog toga, navodeći kako takva doktrina jednostavno ne postoji (Galeotti 2018).

General Gerasimov je u javnim istupima i tokom narednih godina potencirao pitanje/izazov kvalitetne definicije pojma rata. Tako je 2017. godine ponovio tezu da se danas briše granica između rata i mira, i da se naglasak u sadržaju metoda borbe pomera ka širokoj primeni političkih, ekonomskih, informacijskih i drugih nevojnih mera, koje su zajedno sa sredstvima borbe profitirale od neviđenog tehnološkog razvoja (Герасимов 2017). General se sledeće godine na konferenciji Akademije vojnih nauka osvrnuo na bitna obeležja savremenih ratova (oružanih konflikata), i naveo da se u njima proširuje sastav učesnika, pa se pored regularnih trupa u njih uključuje unutrašnji protestni potencijal stanovništva i terorističke/ekstremističke formacije. Pored toga, konstatovao je da se menja i sadržaj vojnih dejstava i to u pravcu uvećavanja prostornog okvira, napetosti i dinamičnosti, a skraćuju se „vremenski parametri pripreme i vođenja operacija” (Герасимов 2018, 18). Slične teze o uvećanom broju aktera i sve značajnijoj primeni nevojnih mera u savremenom ratu, izneo je i prethodne godine na skupu Akademije vojnih nauka (Герасимов 2019). Može se reći da sâm general Gerasimov nije hteo da se upušta u poduhvat formulisanja nove koncepcije shvatanja rata, niti da predlaže njegovu novu definiciju, već je samo ukazivao kolegama – visokim oficirima i istraživačima – na koje odlike savremenog rata treba obratiti pažnju zarad njegovog kvalitetnijeg definisanja.

Pojam rata: pokušaj definisanja sadržaja i obima u radovima ruskih autora

Iako postoji mnoštvo definicija pojma, sve one su u manjoj ili većoj meri podudarne i govore o istoj pojavi – našoj misli. Tako na primer, prema učenju poznatog domaćeg logičara i metodologa Bogdana Šešića, pojam je zamisao jednog predmeta ili vrste predmeta ili odredbi predmeta (1974, 39). Pojmovi imaju sadržaj – skup bitnih karakteristika predmeta na koji se dati pojam odnosi – i obim – skup pojedinačnih slučajeva/vrsta na koje se dati pojam odnosi. Sadržaj pojma se određuje kroz definiciju, dok se obim pojma formuliše preko klasifikacije/deobe pojma. Kada je reč o fenomenu rata, za svrhu ovog rada je prvenstveno interesantno: 1) koje važne odlike pripisuju ratu savremeni ruski autori, odnosno šta po njima čini sadržaj pojma rata, i kako shodno tome, oni određuju i obim pojma

rata; 2) kako savremeni ruski autori vrše logičku radnju deobe pojma rata, odnosno kako formulišu tipologiju ratova, i konačno 3) šta je po njima hibridni rat – sintagma preko koje se želi da koncipira novo i originalno shvatanje fenomena rata.

Tradicionalno, u domaćoj i stranoj vojnoj teoriji, za fenomen rata se neizbežno vezuje pojava oružane borbe jer predstavlja sadržaj rata. Prema mišljenju jednog domaćeg autora, generala u penziji, „rat kao posebna društvena pojava i pojam obavezno sadrži oružanu borbu, što ga izdvaja iz drugih i njemu sličnih pojava i procesa, odnosno što ga čini prepoznatljivim” (Mikić 2006, 51). Ipak, nakon okončanja Hladnog rata i blokovskog suprotstavljanja koje je podrazumevalo i eventualni (ne)ograničeni konvencionalni/nuklearni rat, sa različitih meridijana je inicirana revizija osnovnih postulata shvatanja rata u pravcu modifikacije sadržaja i obima ovog pojma. Početkom 1999. godine pojavilo se delo dvojice pukovnika kineske vojske Liang Kia (Qiao Liang) i Ksiangsui Vanga (Wang Xiangsui) – *Neograničeno ratovanje (Unrestricted warfare)*, koje je privuklo veću pažnju međunarodne čitalačke publike kada je nedugo posle prvobitnog izdanja prevedeno na engleski jezik. Već na početku ove studije se navodi kako budući rat podrazumeva prevazilaženje svih granica i ograničenja, što znači da će bojište da bude svuda (*battlefield will be everywhere*), sva sredstva u pripravnosti, a informacija sveprisutna. Kao konsekvencija, što je sasvim logično, stvara se situacija u kojoj će sve granice između sveta rata i sveta mira biti uništene (Qiao and Wang 2002, 5). U ovakvom konceptu, fenomen oružane borbe kao jezgro rata u klasičnom smislu gubi centralno mesto, dok primat stiču drugačiji sadržaji rata. Pukovnik Vojske Srbije Nebojša Nikolić (2017, 297) je u svojoj analizi upravo ove studije kineskih autora naveo da su oni ukupno formulisali 24 oblika neograničenog ratovanja, svrstanih u tri kategorije (vojni, transvojni i nevojni oblici neograničenog ratovanja). Kineski autori bez ustručavanja upotrebljavaju sintagme poput trgovačkog, finansijskog ili ekološkog rata, dok za ratovanje tvrde, da ono sada beži iz okvira krvavog masakra i pokazuje tendencije ka malom broju žrtava ili čak situaciji bez žrtava, a opet ka visokom intenzitetu. Takođe, po njihovom mišljenju, očigledno je da „ratovanje nije više aktivnost ograničena samo na vojnu sferu” (Qiao and Wang 2002, 163). Već na prvi pogled, jasno je da ovako artikulisana intencija kineskih autora podriva aktuelne ili potencijalne misaone temelje bilo koje celishodne definicije rata, s obzirom da ga u njihovoj percepciji nije moguće razlučiti od mira, odnosno da su rat i mir u njihovoj koncepciji gusto isprepletani u savremenoj socijalnoj realnosti čovečanstva.

Pristup ruskih autora je drugačiji i konzervativniji. Iako je i sâm general Gerasimov ukazao na tendenciju da se relativizuju granice između rata i mira i na činjenicu da fenomen rata zadobija različite nijanse, oružana borba je prema ruskim istraživačima i dalje njegov osnovni i ključni sadržaj. Ovakvo shvatanje je utemeljeno

još tokom postojanja SSSR-a. Pošto su se brojni ruski vojni autori obrazovali i intelektualno formatirali tokom postojanja nekadašnje supersile, nije iznenađujuća činjenica da su neke, iz tadašnjeg perioda dominantne teze, uz manje ili veće modifikacije, nastavile da „žive” i tokom druge decenije 21. veka. U tom smislu, vrlo je interesantan primer general-majora i doktora istorijskih nauka Stepana Tjuškeviča (Степан Тюшкевич), veterana Drugog svetskog rata i jednog od vodećih sovjetskih teoretičara rata. Iz štampe je 2017. godine izašla njegova prerađena i dopunjena monografija *O zakonima rata (О законах войны)*, prvo izdanje 2002), u kojoj se bazične teze o suštini rata temelje na sovjetskim shvatanjima (materijalizmu, dijalektici), ali koje su istovremeno delimično prilagođene novim okolnostima i izmenjenom međunarodnom kontekstu. Tjuškevič primećuje, kako se često, u naučnoj ili umetničkoj literaturi, upotrebljava reč „rat” kada se govori o naročito oštrim formama borbe u pojedinim sferama društvenog života, poput ekonomske, finansijske ili neke druge. Ipak, proširenje značenja pojma rata po njemu nije opravdano, čak i ako bi se kao argument uzeo poraz SSSR-a u Hladnom ratu (bez neposredne primene oružanog nasilja), jer su se raspadi i rušenja država i saveza kroz istoriju dešavali i bez ratova, usled kataklizmi, epidemija, kriznih društveno-političkih pojava i sl. (Тюшкевич 2017). U ratu je, smatra on, oružano nasilje glavno i odlučujuće sredstvo postizanja političkih ciljeva. Prema Tjuškeviču, rat je i posebno stanje društava i država koje ga vode; i osobena nasilna forma uzajamnih odnosa država i naroda; i osobena specifična forma rešavanja protivrečnosti i spornih pitanja među njima. Takođe, sadržaj rata je višestran i protivrečan – on obuhvata širok krug procesa – oružanu borbu i sve ono što na ovaj ili onaj način nju prati i povezano je sa njom (Тюшкевич 2017, 10). Ovako formulisana shvatanja o sadržaju rata, uglavnom sledi većina savremenih ruskih autora, istovremeno vodeći računa o tekućim (geo)političkim, strategijskim i naučno-tehničkim prilikama koje se konstantno menjaju.

Vasilij Kopitko (Василий Копытко), doktor vojnih nauka i general-major u rezervi, konstatovao je kako se u svim istorijskim epohama rat povezivao sa uputrebom vojne sile i da su se tek poslednjih godina pojavila mišljenja da je moguć rat i bez učešća oružanih snaga. Ipak, prema njegovom shvatanju, ukoliko bi se pod ratom podrazumevali različiti drugi oblici borbe koji su inače neprekidno prisutni u odnosima među državama (informativna borba, ekonomska borba i druge njene forme), to bi vodilo ka eroziji pojmova rata i mira [к размыванию понятий войны и мира] (Копытко 2017). Stoga je, smatra on, rat kao i u ranijim epohama, forma rešavanja krajnje zaoštrenih protivrečnosti između država (koalicija država), nacija (naroda), klasa ili socijalnih grupa, sa širokom primenom različitih sredstava i oblika borbe, uz odlučujuću ulogu vojnog nasilja (Копытко 2017, 20). Naravno, po njemu, vojno nasilje može da se manifestuje i u indirektnoj/posrednoj formi čija je suština

u zastrašivanju, pritisku, demonstraciji sile, itd. Ipak, rat počinje tek onda kada suprotstavljene strane počnu da pribegavaju oružanoj borbi. Za vreme rata, nastavlja Kopitko, delovanje svih državnih, političkih ili društvenih struktura prelazi na ratni režim, i one ispunjavaju zadatke u skladu sa zakonima ratnog stanja. Ipak, ovde se pojavljuje problem/nedoumica oko definisanja situacije kada države pribegavaju oružanoj borbi (vojnom nasilju), a da ipak ne proglašavaju ratno stanje i vanredni režim funkcionisanja društva. Prema njegovom mišljenju, tada je u pitanju ne rat već oružani konflikt, koji je ograničen opsegom vojnih dejstava, kvantitetom angažovanih snaga i sredstava i specifičnim načinom rešavanja postavljenih zadataka (Копытко 2017).

Sličnih pogleda na pojam rata, odnosno na značaj prisustva oružane borbe u njemu, drže se u ruskim vojnim krugovima vrlo poznati autori – rezervni pukovnik i doktor tehničkih nauka Sergej Čekinov (Сергей Чекинов), svojevremeno načelnik Centra za vojno-strategijska istraživanja Generalštaba Oružanih snaga Ruske Federacije, i rezervni general-potpukovnik i doktor vojnih nauka Sergej Bogdanov (Сергей Богданов). Po njihovom mišljenju, dominirajuća oznaka rata je oružana borba koja određuje njegovu suštinu i sadržaj, a njegov cilj [cilj rata, *prim. aut.*] postiže se organizovanim delovanjem oružanih snaga (Чекинов & Богданов 2017). I ovi ruski autori prepoznaju tendenciju, kako kažu, da se

suština i sadržaj rata šire na račun potpunijeg korišćenja globalnih političkih, socijalnih, ekonomskih, kulturoloških, etničkih i religioznih faktora i pojava, a takođe i na račun primene principijelno novih i raznovrsnijih vrsta naoružanja (Чекинов & Богданов 2017, 32).

Ipak, s druge strane, rastuća uloga drugih vidova borbe (ekonomske, ideološke, psihološke, informativne i dr.) ne menja suštinu budućeg rata, to jest, i u njemu, „očuvaće se presudna uloga oružane borbe” [сохранится решающая роль вооруженной борьбы] (Чекинов & Богданов 2017, 32). Ono što se menja kod rata, nastavljaju oni, jeste to da je njegov sadržaj prešao preko fizičke i materijalne granice (država, oružane snage, geografska sredina) u virtuelnu oblast – informativnu i kognitivnu. Deluje se ne samo i ne toliko na „fizički omotač” subjekata rata (ličnosti, armije i države), koliko na duhovnu, psihološku i mentalnu sferu. Iako se, kako sami priznaju, u ruskoj naučnoj zajednici već neko vreme čuju glasovi u prilog potrebe širenja pojma rata, oni smatraju da je menjanje tumačenja pojma rata preuranjeno (Чекинов & Богданов 2017, 32).

Ovim stavovima bliske teze u pogledu sadržaja pojma rata zastupao je i sadašnji načelnik Centra za vojno-strategijska istraživanja Generalštaba Oružanih snaga Ruske Federacije, general-major i doktor vojnih nauka Aleksandar Seržantov (Александр Сержантов). Ne sporeći prisustvo informacione, političke i ekonomske konfrontacije

u savremenim ratovima, Seržantov je naglašavao da takvi oblici sukobljavanja treba samo da pojačaju efekat dejstva u sferi oružane borbe ili da stvore najpogodnije uslove za primenu sredstava oružane borbe (Сержантов 2013). Tumačeći njegovu tezu može se zaključiti da je oružana borba primarni, a svi ostali vidovi borbe sekundarni sadržaj rata. Pri tome, Seržantov ne isključuje mogućnost da se ciljevi rata u nekoj specifičnoj situaciji ostvare i bez korišćenja oružane sile, samo posredstvom pretnje da će se ona upotrebiti; međutim, za to je potrebno da jedna od sukobljenih strana poseduje očiglednu tehnološku nadmoć, i da se aktivno primenjuju sredstva konfrontacije u drugim sferama. On je protivnik deobe ratova na „tradicionalne” i „netradicionalne”, jer se u okviru ratova mogu primenjivati samo tradicionalni i netradicionalni načini vođenja rata – asimetrična ili indirektna dejstva, ali ona tek proširuju, kao dopuna oružanoj borbi, spisak mogućih sfera konfrontacije (Сержантов 2013). Stoga i za Seržantova, kao i za druge ovde citirane autore, oružana borba se uvek sadrži u pojmu rata, pošto je ona početna tačka iz koje proizlazi poimanje rata. Kada se dve države nalaze u stanju sučeljavanja, samo ako upotrebljavaju oružanu silu, ta konfrontacija može da se kvalifikuje kao rat. Bez upotrebe oružane sile, to može, prema njemu, da se definiše opciono – kao politički konflikt, incident, suparništvo, ali ne i kao rat (Сержантов 2013).

Sve u svemu, na osnovu izloženih stavova nekolicine uglednih ruskih vojnih autora – iza kojih stoje zavidna karijera u Oružanim snagama Ruske Federacije i nesumnjiva istraživačka vokacija – može da se konstatuje da u savremenoj ruskoj vojnoj misli dominira „klasično” poimanje rata sa oružanom borbom kao njegovim glavnim sadržajem. Ne sporeći vidljivu tendenciju širenja upotrebe neoružanih dejstava u savremenim konfliktima, ruski autori ipak ne odustaju od već odavno etabliranog stava o centralnom značaju oružane borbe u ratu. Stoga, u sadržaju pojma rata kojeg oni formulišu, oružana borba/vojno nasilje predstavlja njegovu presudnu karakteristiku, odnosno, izraženo rečnikom logike, njegovu *differentia specifica*-u – posebnu razliku, to jest ono svojstvo koje rat izdvaja od drugih, sličnih pojmova.

Naglašavanje značaja oružane borbe u konstituisanju pojma rata, osim što je relevantno za njegov sadržaj, služi i svrsi određivanja obima pojma, odnosno definisanja njegovih granica. Dakle, pod obim pojma rata, ako se sledi nit razmišljanja ovde već citiranih ruskih autora, potpadaju samo oni konflikti u kojima je markantno prisustvo oružane borbe, dok sve druge forme politički motivisanog organizovanog sukobljavanja, sa ili bez primesa fizičkog nasilja, poput tzv. obojenih revolucija, koje često brojni istraživači i publicisti i u samoj Rusiji kvalifikuju kao svojevrsne ratove, jednostavno pripadaju drugim kategorijama. Inače u nauci, a posebno u društvenim naukama, ponekad je vrlo komplikovano doći do jasnih pojmova, odnosno do pojmova čiji je obim potpuno poznat i čije su granice sasvim

precizne. Nekada toj situaciji doprinose i sami istraživači svojim pristupom određenom problemu. Na primer, ponovni pažljiviji osvrt na teze kineskih autora Kia i Vanga sugerije, da njihovo sagledavanje rata skoro u potpunosti onemogućava da se primenom logike/metodologije i postojećih znanja iz vojnih nauka konstituiše jasan pojam rata. I u samoj Ruskoj Federaciji, postoje autori sa navikom da se „atraktivno“ izražavaju o fenomenu rata, iako time ne pomažu njegovoj pojmovnoj artikulaciji. Recimo, u jednoj tezi, poznati ruski general i autor više značajnih studija o ratu Aleksandar Vladimirov (Александр Владимиров) kaže da je savremeni rat

(...) kao radijacija – o njoj svi sve znaju, i svi se nje boje; ali nju niko ne oseti, ona nije vidljiva i opipljiva, i ona kao da praktično ne postoji; ali rat se odvija, pošto ljudi ginu, države se ruše i narodi iščezavaju (Владимиров 2012).

Drugim rečima, kroz ovu opasku nameće se teza, da se savremeno čovečanstvo nalazi u stanju permanentnog i sveobuhvatnog, ali slabo ili teško uočljivog rata. Toj tezi indirektno ide u prilog i njegov stav da je zapravo oružana borba tek krajnja, granično nasilna forma rata (Владимиров 2012). Ovakvo shvatanje navodi na zaključak da pored „klasičnog“ rata postoji još čitav spektar različitih „ratova“, koji se odlikuju samo manjim intenzitetom primenjenog fizičkog nasilja, odnosno manjom upotrebom ili odsustvom upotrebe oružja na bazi kinetičke energije. Kako primećuju, u ovom radu već citirani Čekinov i Bogdanov, često se pojavljuju izrazi „beskontaktni rat“, „mrežnocentrični rat“, „hibridni rat“, „informacioni rat“, „ekološki rat“, „Hladni rat“ od kojih međutim većina njih, kako oni smatraju, briše jasnost i granicu između istinitog i lažnog poimanja rata. Prilikom njihovog korišćenja, pojam rata stiče „grdno mnoštvo“ (*бесчисленное множество*) smisaonih značenja, a u većini njih iščezavaju granice te objektivne realnosti koju dati termin treba da odražava (Чекинов & Богданов 2017, 33).

Zaključujući ovo poglavlje, može da se konstatuje da, za sada, uobičajeno ili klasično poimanje rata preovladava u relevantnoj ruskoj naučnoj zajednici (preciznije, onom njenom delu koji s vremena na vreme, po pozivu, uzima učešće u koncipiranju različitih zvaničnih dokumenata, doktrina i strategija), i to tradicionalno viđenje rata i oružane borbe još uvek predstavlja glavni tok u ruskoj vojnoj misli. Kod ruskih autora se rat i dalje percipira kao organizovana, i uz primenu oružanog nasilja, pre svega fizička destrukcija – sakaćenje i uništavanje – ljudi (njihove telesnosti) i materijalnih dobara. Ovo se shvatanje u znatnoj meri podudara sa tezom filozofskog karaktera jednog domaćeg autora, da bez obzira na sve novine koje se tiču motiva, ciljeva i načina vođenja rata – on je još uvek centriran oko ubijanja, odnosno oko toga da se ubije ili bude ubijen. Drugim rečima, „nanošenje povreda telu neprijatelja, kao i uništenje ili uzimanje njegove imovine još uvek su konstitutivni elementi ontologije ratovanja, stoga i normalni delovi ljudskog iskustva“ (Korać 2020, 7).

Primeri pojedinih tipologija ratova u savremenoj ruskoj vojnoj misli

Određiti vrste ratova, odnosno logički valjano izvršiti deobu pojma rat, oduvek je bio zahtevan poduhvat s obzirom na to da svi masovniji i organizovaniji oružani sukobi imaju specifične odlike, čija raznovrsnost i međusobna nesvodivost veoma otežavaju svaki pokušaj klasifikovanja i sistematizacije ratnih konflikata. Ipak, savremeni ruski autori pokušali su na bazi ranijih klasifikacija da formulišu različite vrste/tipove ratova i da ih svrstaju po određenim principima i zakonitostima. U tekućoj vojnoj doktrini Ruske Federacije (koja uskoro treba da bude zamenjena novom), kada je u pitanju terminologija koja se odnosi na oružane sukobe, upotrebljavaju se sledeće sintagme: vojni konflikt, oružani konflikt, lokalni rat, regionalni rat i rat velikih razmera (*крупномасштабная война*). U ovom dokumentu, vojni konflikt je najopštiji pojam koji obuhvata, kako kažu njegovi pisci, sve ostale vrste oružane konfrontacije – dakle i oružane konflikte, kao i lokalne, regionalne i „velike” ratove. Oružani konflikt je ograničeni oružani sukob između država ili suprotstavljenih strana unutar jedne države. U lokalnom ratu, pak, teži se ka ograničenim vojno-političkim ciljevima, dok se vojna dejstva izvode u okviru granica sukobljenih država. U regionalnom ratu učestvuje nekoliko država regiona koje slede važne vojno-političke ciljeve, dok u ratu velikih razmera učestvuju koalicije država ili najveće države na svetu, a teži se radikalnim vojno-političkim ciljevima (Военная доктрина Российской Федерации 2014). Kao što može da se primeti, ovde su ratovi razvrstani tek po dva principa – ciljevima (njihovoj dalekosežnosti) i geoprostornim razmerama (obuhvatu teritorije). Ipak, za jedan službeni dokument, kakav je vojna doktrina, zarad njegove sažetosti i jezgrovitosti, verovatno da detaljnija tipologija ratova i nije potrebna.

Za sistem vojnih nauka nedopustivo je da se ostane samo na ovako „gruboj” tipologiji i rudimentarnoj kategorizaciji ratova, ponajviše zbog rizika moguće pogrešne interpretacije određenih oružanih sukoba. Jednu od najpotpunijih tipologija ratova i oružanih sukoba formulisao je penzionisani pukovnik i magistar vojnih nauka Aleksandar Kalistratov (Александр Калистратов). Prema njegovom shvatanju, uz samo delimičan oslonac na postojeća ruska doktrinarna dokumenta, deoba pojma rata može da se vrši uzimajući u obzir nekoliko principa: 1) nivo tehnološkog razvoja sukobljenih strana; 2) primenjena strategija zarad postizanja cilja rata, 3) razmere primene oružanog nasilja; 4) primenjena sredstva oružane borbe; 5) odnos prema normama međunarodnog prava; 6) sastav učesnika oružanog sukoba (Калистратов 2017, 9).

Kada se primenjuje prvi princip deobe, ratovi, prema Kalistratovu, mogu da se vode između visoko razvijenih država, između slabo razvijenih država, i između

visoko i slabo razvijenih država. Prema drugom principu – primenjenoj strategiji – ratovi se dele na one uništavajuće, potom one u kojima se koriste indirektna dejstva, i hibridne ratove, koji predstavljaju kombinaciju prva dva tipa. Treća podela, prema razmerama primene nasilja, ista je kao i u ovde već citiranoj vojnoj doktrini Ruske Federacije (lokalni, regionalni i ratovi velikih razmera). Kada je reč o podeli prema principu korišćenih sredstva, ratovi se prema Kalistratovu dele na nuklearne, ratove u kojima se primenjuju oružja masovnog uništenja, ratove u kojima se primenjuje „obično” naoružanje i ratove u kojima se primenjuje oružje na bazi novih fizičkih zakona. Peta deoba ratova, naspram normi međunarodnog prava, na pravedne i nepravedne, ma koliko delovala na prvi pogled opravdano, istovremeno je i najspornija jer različiti akteri svetske politike iste pravne odredbe u specifičnim (geo)političkim situacijama često tumače potpuno suprotno, pa je ova podela ratova, iako poželjna u teoriji i praksi međunarodnih odnosa, danas veoma relativizovana. Šesta podela, u odnosu na to ko učestvuje u ratu, donosi razvrstavanje ratova na one koji se odvijaju između država, na one koji se događaju između koalicija, potom one između koalicija i država [npr. između NATO-a i SRJ 1999, *prim. aut.*] i građanske ratove (Калистратов 2017). Ova poslednja podela takođe je problematična zbog toga što se pojedini savremeni ratovi teško mogu da „ukalupe” u neku od predviđenih (pod)vrsta, poput rata u Siriji, koji je započeo kao pobuna određenih segmenata sirijskog društva, potom prerastao u građanski rat, a još docnije postao sukob u koji se (in)direktno uključilo nekoliko (van)regionalnih aktera, uz učešće Islamske države koja vrlo teško može da se kategorizuje uz pomoć klasičnog/konvencionalnog politikološkog i pravnog pojmovnog aparata. Ipak, i pored svih mogućih zamerki, može da se primeti, da je Kalistratov sačinio čitav jedan „sistem pojmova” koji se odnose na fenomen rata, sa brižljivo razrađenim razvrstavanjima i deobama (dihotomnim, trihotomnim i tetratomnim).

U savremenoj ruskoj vojnoj nauci postoje i drugačije tipologizacije koje se baziraju na svega jednom-dva principa, i koje su stoga svakako „siromašnije”. Tako je na primer, Igor Попов (Игорь Попов), pukovnik u penziji i magistar istorijskih nauka, razvrstavanje ratova izvodio na bazi samo jednog principa – učesnika u njemu. Prema tom kriterijumu, on je naveo četiri vrste vojnih konflikata: 1) tradicionalni (regularni) rat; 2) kazneni rat; 3) partizanski rat; i 4) banditski rat (Попов 2013). U prvoj vrsti konflikta – tradicionalnom ratu – sukobljavaju se regularne oružane sile protiv istih takvih u protivnika. U kaznenom ratu, regularne snage se bore protiv iregularnih formacija. U trećoj vrsti konflikta – partizanskom ratu – iregularne snage se bore protiv regularnih sila protivnika, i konačno, u četvrtoj vrsti konflikta – banditskom ratu – međusobno se sukobljavaju samo iregularne formacije. Popovljevoj tipologiji mogu da se upute dva prigovora. Iako je izveo četiri vrste rata, Попов je u stvari vršio deobu pojma vojnog konflikta, koji, kao što se

moglo primetiti, može da se tretira ne kao sinonim za rat, već kao njegov viši pojam (vojni konflikt bi bio rod, a rat vrsta). Već samo ova omaška može donekle da doprinese konfuziji u razumevanju rata. Druga zamerka odnosi se na sam čin razvrstavanja, odnosno na diferenciranje druge i treće vrste konflikata – osim što su u ovim tipovima regularne i iregularne snage izmenile svoja mesta, nije jasno po čemu se ove dve vrste rata međusobno suštinski razlikuju.

Popov je istu podelu izveo u koautorstvu sa pukovnikom-pilotom i magistrom vojnih nauka Musom Hamzatovim (Муса Хамзатов) u knjizi *Rat budućnosti* (*Война будущего*), koja je za tri godine u Rusiji doživela tri izdanja, sa tom razlikom, što su upravo druga i treća vrsta rata preimenovane. Tako su, pored tradicionalnog i banditskog rata (prva i četvrta vrsta), sada prisutni „represivni rat“, odnosno „rat pacifikacije“ (*усмирительная война*) umesto kaznenog, i „ustanički rat“ (*повстанческая война*) umesto partizanskog (Попов & Хамзатов 2018, 286). Ovog puta, Popov sa Hamzatovim je imao mogućnost da u knjizi od preko 800 strana podrobnije objasni šta se podrazumeva pod ovim tipovima rata. Ipak, i pored toga što je svakom tipu rata posvećeno po desetak strana, i što ta poglavlja sadrže dosta interesantnih informacija i opservacija, utisak je da je i dalje ostalo nejasno zašto te dve vrste ne čine jednu celinu. Za represivni rat oni navode da on predstavlja borbena dejstva regularnih oružanih sila protiv iregularnih formacija (sa pet podvarijanti – unutrašnje-politička, antiteroristička, okupaciona, post-konfliktna i mirovna), dok ustanički rat podrazumeva upotrebu iregularnih oružanih snaga protiv regularnih formacija, tj. on jeste u određenoj meri „odraz u ogledalu“ (*является зеркальным отражением*) tzv. represivnog rata (Попов & Хамзатов 2018, 302). Teško je oteti se utisku da Popov sa Hamzatovim opet ne uspeva da uspostavi suštinsku razliku između ova dva tipa rata. Ruski autori ovde čine očiglednu grešku time što rat ne tretiraju kao proces istovremenog i obostranog potiranja/negiranja suparničkih voljâ kroz, pre svega, oružanu borbu, već taj proces „cepaju“. Slabije upućen čitalac u vojne probleme može da pomisli da tokom tzv. represivnog ili tzv. ustaničkog rata vladine snage ili pobunjenici uopšte ne dejstvuju, već to čini samo jedna strana, vršeći borbene akcije na uštrb one druge, koja je navodno pasivna – što je svakako pogrešno.

Koncepti i osporavanja hibridnog rata u delima ruskih istraživača

Kada se analiziraju citirane teze ruskih autora o sadržaju pojma rata i njihovo naglašavanje oružane borbe kao njegovog jezgra, može da se stekne utisak da su

oni (ne)svesno izbegli da se upuste u istraživački napor redefinisanja rata, na koji je pozivao general Gerasimov u svojim referatima. Iskazani „konzervativizam” u savremenoj ruskoj vojnoj misli sasvim je opravdan barem iz dva razloga. Pre svega, sa aspekta logike i metodologije, jasno je da bilo koja suvisla definicija rata mora da poseduje izvesno misaono uporište/čvorište na temelju kojeg ona može da se izvede i opravda. Nesumnjivo je, i pored neporecivih napredaka u vojnoj tehnologiji i postojanja socijalnih mreža, koje bitno utiču na (samo)svest savremenog čoveka, njegovu informisanost i percepciju društvene stvarnosti, pa shodno tome i na njegovo delovanje, da je to uporište/čvorište još uvek oružana borba u svom klasičnom shvatanju. Drugi razlog tiče se kompetencijâ oružanih snaga i njihovih kapaciteta. Može da se postavi pitanje da li nužno baš sve neoružane pretnje i svi oblici nevojnog delovanja spadaju u delokrug teorijskog i praktičnog interesa oružanih snaga ili su neki njihovi obrasci ispoljavanja pre slučaj za organe ministarstva unutrašnjih poslova i za službe bezbednosti. Ukoliko bi se poimanje rata naglo proširilo, mogao bi da se pojavi rizik od konceptijskog i praktičnog prenaprezanja svih iole važnijih/moćnijih oružanih snaga u svetu, jer bi se one, usled izmenâ u doktrinarnim i strategijskim dokumentima, pored vođenja inače sve složenije i zahtevnije klasične oružane borbe, dodatno opteretile sa nizom zadataka i obaveza koji zadiru u oblasti informatike (informatičke bezbednosti), propagande (mediji i socijalne mreže), ekonomije (na primer, berzanska poslovanja, privredna špijunaža), ekologije, kulture, religije, tj. u oblasti koje su za oružane snage bile tek delimično relevantne ili uopšte nisu bile značajne.

Vrlo dinamična i višeslojna dešavanja poput Arapskog proleća, imaju i izvesnu vojno-strategijsku dimenziju, i da svakako, u određenoj meri, zavređuju pažnju vojne nauke, naročito oružani sukobi koji su iz takvih zbivanja proistekli. Na određene specifičnosti takvih sukoba na bazi stečenih iskustava iz ruskog borbenog angažovanja u Siriji, ukazao je u jednom članku general armije Aleksandar Dvornikov (Александр Дворников), komandant Južnog vojnog okruga Oružanih snaga Ruske Federacije, koji je 2015. i 2016. godine komandovao ruskim vojnim kontingentom u Siriji. General Dvornikov je konstatovao da su u leto 2015. godine regularne oružane snage Sirije bile u vrlo lošem stanju i da se ruski kontingent oslonio u sprovođenju borbenih dejstava na različite lokalne milicije i formacije dobrovoljaca (uključujući i Hezbolah), odnosno na raznovrsne iregularne oružane formacije koje su, međutim, ubrzo po pristizanju ruskog kontingenta objedinjene pod zajedničku komandu i, tako objedinjene, delujući po jedinstvenoj zamisli postale „integrisana grupacija” (Дворников 2018). Kraće rečeno – stvorena je jedna nova vojska. Druga osobenost ovog rata je tunelska i protivtunelska borba, koja je vođena u nizu sirijskih gradova. Prokopani prolazi su korišćeni za prebacivanje među vlastitim pozicijama i za neprimetno približavanje neprijatelju,

posebno u prestonici Sirije i Homsu. Informaciona borba je takođe, po Dvornikovu, bila vrlo značajna, a njeno intenzivno vođenje (informativni rad sa lokalnim stanovništvom, kako to on naziva) omogućilo je, po njegovom priznanju, da se tokom bitke za Alepo oslobode čitavi kvartovi bez boja i preko 130.000 civila izvede iz grada (Дворников 2018). Dvornikov svedoči da bez vođenja informacionih operacija ne bi bilo uspeha ne samo u Alepu, već i u Deir-ez Zoiru i Guti. On zaključuje kako savremena vojna nauka pokazuje gipkost, mogućnost adaptacije u konkretnoj situaciji i sposobnost postizanja geopolitičkih i strateških ciljeva bez široke primene vojne sile upravo merama nevojnog karaktera i upotrebom integrisanih grupacija vojski (Дворников 2018).

Navedena zapažanja generala Dvornikova bazirana na stečenom iskustvu iz rata u Siriji sugerišu da je moguće prepoznati barem nekoliko njegovih ključnih karakteristika, čije bi izdvajanje/markiranje moglo eventualno da pomogne i pri konstituisanju koncepcije hibridnih ratova. Pre svega, reč je o izrazitom „šarenilu” učesnika – pored regularnih armija (zemlje domaćina i drugih država – Rusije, Turske, SAD), participiraju i domaće neregularne ali (pro)vladine formacije, zatim domaće pobunjeničke milicije, neregularne strane formacije (poput Hezbolaha) kako na strani sirijske vlade, tako i protiv nje (ISIS), i privatne vojne kompanije. Ovakva polihromnost učesnika, od kojih bi neki vremenom promenili i stranu u ratu, svakako utiče na njegovo planiranje i vođenje. Druga karakteristika je diverzitet taktika i borbenih postupaka, njihovo spajanje i reanimacija nekih koji su već pali u zaborav, poput tzv. tunelskog ratovanja. Treća odlika tiče se primene u znatno većoj meri nego ranije, neoružanih metoda i sredstava, odnosno nevojnih mera (rečima generala Gerasimova) koje u eri nesumnjivog značaja i dosega društvenih mreža i sveukupne informacione povezanosti, proizvode (ne)očekivano velike efekte, uz očuvanje života vojnika i starešina, i uštedu materijala i municije.

Imajući u vidu sirijsku ili ukrajinsku ratnu „empiriju”, ali i apel generala Gerasimova, pojedini ruski istraživači su se upustili u poduhvat definisanja, analize i ocene hibridnih ratova. Savremeni ruski autor koji, kada je u pitanju izučavanje hibridnih ratova, ima verovatno najreferentniji istraživački bilans je pukovnik u penziji i magistar vojnih nauka Aleksandar Bartoš (Александр Бартош). Po njegovom mišljenju, krajem 20. i početkom 21.veka, na bazi globalizacije i informatičko-tehnološke revolucije, strategija hibridnog rata se pretvorila u svojevrsni integrator vojnih i nevojnih formi, sredstava, metoda i tehnologija, koji se koriste u savremenim višedimenzionalnim konfliktima (Бартош 2017a, 167). On primećuje da pojmu hibridnog rata razni autori pridaju različita značenja, što doprinosi da ovaj pojam pati od visoke labilnosti i ne omogućava mu da bude uključen u postojeću klasifikaciju ratova i konflikata (što nije tačno, imajući u vidu klasifikaciju pukovnika Kalistratova), ali, sa druge strane, čini ga teorijski privlačnim,

jer može da u sebe primi veliki broj smisaonih značenja (Бартош 2017a). Prema Bartošu, hibridnost je svojstvo svakog rata jer zaraćene strane tokom rata obavezno pokušavaju da primene sve snage, sredstva i metode vođenja borbenih dejstava koje im stoje na raspolaganju. I pored toga što je, kako kaže, hibridnost opšte svojstvo svakog rata, Bartoš nije odustao da namere da izdvoji neke osnovne odlike savremenog hibridnog rata, što je u logičkom i metodološkom smislu prilično riskantan poduhvat. Po njegovom shvatanju, hibridni rat se najizraženije manifestuje kroz: 1) skrivenu podrivačku delatnost usmerenu protiv objekta agresije, u svojstvu glavnog sredstva uništenja protivnika; 2) nacionalizam i etničku samoidentifikaciju koji se koriste kao glavni motivi podrivačke delatnosti i predstavljaju važne savremene faktore transformacije rata; 3) sveobuhvatni karakter (upotrebu vojnih i nevojnih formi delovanja sa naglaskom na ideološka sredstva i savremene modele kontrolisanog haosa); 4) strategiju iscrpljivanja, što konfliktu daje dugotrajan, permanentan karakter; 5) neprimenljivost normi međunarodnog prava, nemogućnost da se definiše agresija, jer u takvom ratu nema fronta i pozadine (Бартош 2017a, 168–169).

U jednom drugom radu od 2017. godine, Bartoš je primetio da se kod konflikata nove generacije menjaju mogućnosti prognoziranja njihovih posledica. U klasičnim ili tradicionalnim ratovima, tvrdi on, može da se usled njihove linearne prirode uspostavi proporcionalna veza između uzroka i posledice, dejstvovanja i rezultata. Tako, mala dejstva proizvode mali efekat, dok dobijanje značajnijih rezultata zahteva masivnija delovanja. U hibridnim ratovima, po njemu, direktna veza između uzroka i posledice se narušava, jer se primenom indirektnih metoda (*непрямых методов*) – sankcija, pritisaka, informativno-psiholoških dejstava na stanovništvo i vlast, formiranja i podrške partizanskom pokretu, angažovanja specijalnih snaga, učešća organizovnog kriminala i terorista – stvara krajnje opasna, čak i za inicijatore nekontrolisana situacija. Kao rezultat, stvaraju se zone neodređenosti povezane sa delovanjem različitih aktera, koji često ne koordinišu svoje planove, a dejstva jednog od njih mogu da izazovu promene nalik na lavinu (*лавинообразное*) čitave vojno-strategijske i političke situacije (Бартош 2017b).

Ipak, može da se primeti da Bartošev pristup ovom problemu ima manjkavosti. Recimo, nepostojanje jasne granice između fronta i pozadine nije „privilegija” samo hibridnog rata, i o toj tendenciji se u vojnoj literaturi pisalo i debatovalo odavno (praktično, sa pojavom strategijske avijacije podela na front i pozadinu je znatno ili uglavnom izgubila na opravdanosti). Takođe, može da se problematizuje i pripisivanje primene tzv. indirektnih metoda samo ili uglavnom hibridnim ratovima. Dovoljno je setiti se izrazito obuhvatnog i raznovrsnog delovanja nemačke agenture u Kraljevini Jugoslaviji krajem tridesetih godina 20. veka (špijunaža, propaganda, širenje lažnih vesti, diverzije, sabotaže, potkupljivanje pojedinaca na istaknutim

položajima) sa osloncem na lokalnu nemačku populaciju. Do sada, međutim, niko se još nije usudio u domaćoj ili stranoj vojnoj i istorijskoj nauci da Aprilski rat iz 1941. godine definiše kao hibridan. Dugotrajnost, odnosno strategija iscrpljivanja na kojoj počiva hibridni rat, po Bartošu, takođe ne može da se tumači kao isključivo svojstvo hibridnih sukoba – neki oslobodilački ratovi u kolonijama, sa ciljem emancipacije i unifikacije jedne nacije (u Vijetnamu, na primer) trajali su decenijama. Dakle, nekoliko karakteristika koje je Bartoš pripisao hibridnom ratu odlikovalo je, suštinski, i ratove u prošlom veku. Mada brojni istraživači ukazuju na rat u Siriji kao model hibridnog rata, usled diverziteta učesnika, upotrebe različitih nekonvencionalnih taktika (terorizma, i posebno samoubilačkih napada) i nepostojanja jasne linije fronta, treba se podsetiti da se po svojoj fizionomiji sličan rat vodio u Libanu (1975–1990), ali se on i dan-danas imenuje tek kao građanski rat, iako su u njemu bile prisutne skoro sve crte koje su odlikovale i sirijski konflikt. Drugim rečima, ostaje veliko pitanje da li se rat u Siriji može da tretira kao *novum* u praksi ratovanja, pa samim tim i kao obrazac za teorijsko konstituisanje novog tipa rata – hibridnog.

Već citirani pukovnik Kalistratov, u radu u kojem je izveo deobu pojma rata, posebno se osvrnuo na hibridne ratove. Prema njegovom tumačenju, u njima, kada je reč o sadržaju rata, na sredstva i metode indirektnih dejstava odlazi 70–80%, primena oružanog nasilja čini preostalih 20–30% (Калистратов 2017, 9). S obzirom na to da nije pružio argumentaciju u prilog baš ovakvog odnosa nevojnih i vojnih metoda i sredstava, može se reći da je reč o okvirnoj ili približnoj razmeri, proizvoljnog karaktera. Kalistratov smatra da je za vođenje hibridnog rata ključno i stvaranje kriznih pojava sistemskog karaktera u jednoj državi i kreiranje u okviru njenog sistema tačaka bifurkacije (račvanja) koje olakšavaju produbljivanje kriznih procesa.

Kada u državi nastupi teška socijalna i ekonomska kriza, kada se stvori situacija kontrolisanog haosa, na scenu, nastavlja Kalistratov, stupa agresor koji uz pomoć avijacije, specijalnih snaga, pripremljenih dobrovoljačkih snaga ili onih iz privatnih vojnih kompanija, pruža podršku opoziciji. Hibridni rat se prema Kalistratovu vodi u periodu koji se ne može u čistom obliku svrstati niti u ratni, niti u mirnodopski. Prema njegovom shvatanju, hibridni rat može da se podeli na tri vrste/tipa. U prvom tipu, tzv. peta kolona dugo vremena priprema tlo za spoljnu agresiju koja se sprovodi pod izgovorom humanitarnih ciljeva, preko ograničene primene vojne sile. Drugi tip se odnosi na situaciju kada agresor za kratak period razori državnu infrastrukturu i tuđu armiju, dok tzv. peta kolona obezbeđuje nesmetano ovladavanje teritorijom države-žrtve. Treću vrstu predstavlja situacija kada agresor i tzv. peta kolona deluju sinhronizovano i dosledno prilikom realizacije svojih ciljeva, a agresorova primena oružanog nasilja dostiže maksimum (Калистратов 2017). U drugoj i trećoj vrsti hibridnog rata koje je formulisao Kalistratov, može se opet

delimično prepoznati praksa iz Aprilskog rata 1941. godine, pa stoga njegova tipologija ne može da se prihvati kao posebno inovativan doprinos fondu znanja vojnih nauka.

Problem koji je ruskim autorima posebno interesantan za analizu, uzimajući u obzir i sadržaj referata generala Gerasimova, jeste da li tzv. obojene revolucije – (ne)nasilni prevrati i promene političkih režima sa nižim intenzitetom nasilja – spadaju u kategoriju hibridnog rata i rata uopšte. Budući da su u obojenim revolucijama uglavnom obarani režimi koji su u spoljnoj politici negovali dobre odnose sa Moskvom (npr. u Ukrajini 2014. ili Jermeniji 2018), i da se često među ruskim publicistima i naučnicima spekuliše o ljudskom, materijalnom i idejnom potencijalu za izvođenje takvog prevrata i u samoj Rusiji (što nije neobično s obzirom na rusku revolucionarnu tradiciju), očigledno je da takvo pitanje/izazov poseduje aktuelnost i značaj za rusku vojnu misao.²

Za Aleksandra Bartoša tzv. obojene revolucije predstavljaju početnu etapu destabilizacije situacije u jednom društvu. Prema njemu, one sve više stižu formu oružane borbe i razrađuju se prema pravilima vojne veštine, ali i pored toga, on zaključuje, da su one ustrojene na nevojnim načinima postizanja političkih i strategijskih ciljeva, koji u nizu slučajeva po efikasnosti značajno nadmašuju vojna sredstva (Бартош 2016). Drugim rečima, Bartoš sugeriše da tzv. obojene revolucije sve više imaju/stižu dvojnju prirodu – u planiranju, razradi i pripremi, parcijalno se oslanjaju na znanja ratne veštine (taktike, operatike i strategije), dok je u pogledu upotrebljenih metoda/sredstava naglasak na nenasilju ili minimalnom nasilju. Ipak, on ne smatra da tzv. obojene revolucije spadaju u hibridni rat jer u jednom svom radu navodi, da ukoliko u nekim kraćim rokovima obojena revolucija ne postigne svoj cilj, može da se u određenoj etapi konflikta realizuje prelaženje na vojne mere otvorenog karaktera, što predstavlja naredni stepen eskalacije, odnosno dovodi konflikt na novi nivo – nivo hibridnog rata (Бартош 2016). U radu od 2018. godine, Bartoš hibridne ratove i obojene revolucije nedvosmisleno tretira kao dve odvojene/različite vrste konflikata. Dok se kod hibridnih ratova strategija temelji na kompleksnom korišćenju vojnih i nevojnih instrumenata, strategija tzv. obojenih

² Tokom svih „perioda“ vladavine Vladimira Putina, dakle, i za vreme nesumnjive konsolidacije i prosperiteta Ruske Federacije (do 2008), i tokom godina stagnacije (do 2014), i u razdoblju pojačane konfrontacije sa Zapadom i unutrašnje krize (od 2014. pa nadalje), u Ruskoj Federaciji se pojavljivala literatura o mogućoj revoluciji i prevratu u državi. Na primer: Михаил Делягин, *Революция в России: когда, как, зачем*, Новости, Москва, 2007; Алексей Кунгуров, *Будет ли революция в России?*, Алгоритм, Москва, 2012; Центр научной политической мысли и идеологии, *Ждет ли Россию революция? Материалы научно-экспертной сессии (семинара)*, Наука и политика, Москва, 2016.

revolucija uključuje sistem političkih, socijalno-ekonomskih, informativno-ideoloških i psiholoških mera dejstvovanja na svest stanovništva, pripadnika organa reda i oružanih snaga sa ciljem podriivanja vlasti uz provociranje akcija masovne građanske neposlušnosti, svrgavanja vlasti i prevođenja države pod spoljnu upravu (Бартош 2018).

U Bartoševim razmatranjima i u shvatanjima drugih savremenih ruskih istraživača preovlađujuće je mišljenje da su političko-socijalne turbulencije u zemljama koje su zadesile tzv. obojene revolucije skoro isključivo plod delovanja eksternih aktera (obaveštajnih službi, oružanih snaga, diplomatske mreže zapadnih država), dok se istovremeno veoma zanemaruje splet njihovih subjektivnih i objektivnih slabosti, koji u stvari predstavlja preduslov ili inkubator za unutrašnje prevrate/pučeve. Takav vid sagledavanja, skoro jednodimenzionalan, često umanjuje vrednost sadržaja njihovih inače interesantnih radova, dosta dobro potkrepljenih domaćom (ruskom) i inostranom naučnom i stručnom literaturom.

Ako bi se ova dva fenomena – hibridni rat i tzv. obojena revolucija – sagledavala iz ugla teorije o konfliktima poznatog francuskog polemologa Gastona Butula (Gaston Bouthoul), tzv. obojene revolucije mogle bi da predstavljaju prelaz između infrakonflikata (sukoba u kojima se nasilje ne manifestuje, na primer mirni štrajkovi) i mikrokonflikata (u njima je nasilje ograničeno – lokalno je i kratkog trajanja, i očitava se kroz incidente, akcije terorista ili gerile), dok bi hibridni ratovi mogli da budu prelaz između mikrokonflikata i makrokonflikata (velikih oružanih sukoba bilo između država bilo unutar jedne države) (videti o tipologiji konflikata: Bouthoul & Carerre 1977, 112–113).

Svakako, pored Bartoša i Kalistratova, mnoštvo drugih ruskih autora se bavilo problemom hibridnog rata, ponajviše kroz poduhvate njegovog definisanja, analize i komentarisanja. Zbog ograničenog prostora ovog rada nije moguće da se opusu svakog od njih posveti dužna pažnja. Ipak, treba takođe da se spomene da ima i ruskih autora koji osporavaju koncept hibridnog rata, smatrajući da je on nepotreban izraz povodljivosti za zapadnim trendovima, uopšten i rasplinjen, odnosno neupotrebljiv za naučno istraživanje. Na primer, doktor filozofskih nauka Jurij Peršin (Юрий Першин) smatra da pojam hibridnog rata podseća na nekakvu hrpu/skladište (*напоминает некую свалку или склад*) na koju/koje vojni teoretičari, i ne samo oni, stavljaju sve ono što ulazi u polje njihove teoretizacije konfrontacije u kojoj se našle zemlje Evrope, SAD, Rusija i Kina (Першин 2019). Po njemu, pojam hibridnog rata je kišobranski (*оказывается зонтичным*) jer njegov „kišobran” može da zaprimi sve što se pod njega stavi. Peršin takođe smatra, poput Bartoša, da je hibridnost, odnosno to što zaraćene strane pribegavaju primeni svih mogućih sredstava koje imaju na raspolaganju, svojstvo svakog oružanog konflikta (rata), i da baš zato za pojmom hibridnog rata nema potrebe, odnosno da je

sintagma „hibridni rat“ tautološka (Першин 2019). Ovde se primećuje interesantna činjenica da dvojica istraživača – Bartoš i Peršin – na osnovu teze oko čijeg sadržaja su i jedan i drugi saglasni (hibridnost je svojstvo svakog oružanog sukoba), razvijaju dva sasvim suprotna zaključka. Dok su za Bartoša sadržinsko šarenilo i nedovoljna preciznost pojma hibridnog rata svojevrсни istraživački izazov, odnosno povod za rad na njegovoj pojmovnoj nadgradnji, za Peršina upravo takve odlike pojma upućuju na zaključak o besplodnosti njegove upotrebe i uzaludnosti dalje operacionalizacije.

Mada se u savremenoj ruskoj vojnoj literaturi, pre svega radovima u naučnim časopisima, ali i kroz monografije, posvećuje znatna pažnja hibridnim ratovima, i mada u njima ima vrednih saznanjnih doprinosa, ovi ratovi još uvek nisu teorijski i konceptijski do kraja normirani odnosno artikulisani. Pored toga, u ruskim institucijama, poput Ministarstva odbrane i Generalštaba, postoji oklevanje da se ova sintagma u potpunosti ozvaniči kroz doktrinarna dokumenta. Jedan od razloga se možda krije i u tome što je u zapadnim političkim, akademskim i vojnim krugovima teza da Rusija već godinama vodi hibridni rat protiv pojedinih članica NATO-a ili aspiranata za ulazak u njega postala opšte mesto. Svako uvođenje te sintagme u zvanična dokumenta Ruske Federacije moglo bi da se protumači kao posredno priznanje opravdanosti navedene teze. Predstojeće godine pokazaće da li je u pitanju bio samo pomodan termin, odnosno koncepcija u trendu, što se dešavalo sa nekim ranijim sintagmama u vokabularu vojnih nauka, ili je reč o teoriji odnosno praksi koja će biti prisutna i dominirajuća i tokom narednih decenija, odnosno na duži rok, što bi značilo da misaoni rad na formulisanju sadržaja i oblika hibridnog rata nije bio uzaludan, već naprotiv, opravdan i koristan.

Zaključak

Nesumnjivo je da je general armije Valerij Gerasimov od dolaska na funkciju načelnika Generalštaba Oružanih snaga Ruske federacije (uskoro bi trebalo da bude penzionisan) postavio markantan putokaz ruskoj vojnoj nauci, pre svega istraživačima koji se bave ratovodstvom i strategijom, u pravcu nove, svestrane i detaljne analize fenomena rata u 21. veku, i eventualnog redefinisavanja njegovog pojma. Povodom toga, organizovano je više naučnih konferencija od kojih su najznačajnije bile one pod pokroviteljstvom Akademije vojnih nauka – nevladine organizacije koja okuplja značajan broj istraživača i autora koji naučnim i stručnim doprinosima razvijaju najrazličitija znanja koja mogu biti relevantna za odbranu Ruske Federacije (general Gerasimov je 25. decembra 2020. godine izabran za predsednika Akademije vojnih nauka). Pored toga, u ruskoj vojnoj naučnoj i

stručnoj periodici objavljen je veliki broj radova čiji su se autori, u celini ili makar delimično, bavili upravo istraživačkim problemima koje je u svojim referatima markirao general Gerasimov.

Kada je reč o formulisanju sadržaja i obima pojma rata, primetno je da se ruski istraživači uglavnom pridržavaju tradicionalnog pristupa koji u središte stavljaju oružanu borbu kao dominantan sadržaj tog pojma. Svi ostali sadržaji – politička, informaciona, ekonomska borba, itd. – iako takođe neizostavni u savremenim oružanim sukobima, ipak su sekundarnog karaktera u odnosu na oružanu borbu, mada se u savremenoj ruskoj vojnoj misli priznaje da udeo i značaj tih „pratećih” sadržaja u savremenim oružanim sukobima raste. Pojam oružane borbe je ruskim autorima poslužio i kao svojevrsni graničnik pomoću kojeg je delimitiran obim pojma rata naspram drugih pojmova sličnog sadržaja. Na temelju te granice, pojedini autori su izvršili i deobu pojma rata, odnosno izveli su klasifikaciju/ tipologiju ratova.

Pokušavajući da odgovore na poziv generala Gerasimova da se izučavaju okolnosti izbijanja i specifičan tok razvoja tekućih oružanih konfikata u svetu, pojedini ruski istraživači su se detaljnije bavili tzv. hibridnim ratovima, koji su se, po mnogim mišljenjima na Zapadu i u samoj Rusiji, najeksplicitnije manifestovali u Siriji i Ukrajini. Čini se da je na pokušaju teorijskog uobličavanja koncepta hibridnog rata došlo u savremenoj ruskoj vojnoj misli do delimičnog pomirenja klasičnog pristupa u poimanju rata – u vidu teze o ključnom prisustvu oružane borbe u njemu – i novijih shvatanja, pre svega sa Zapada, koja naglasak stavljaju na nevojne metode i sredstva dejstvovanja. Ipak, usled svoje širine i polivalentnosti, odnosno postojanja mnoštva opravdanih i mogućih značenja, kao i mogućih nepoželjnih političkih implikacija, npr. u vidu kompromitacije spoljnopolitičkog nastupa Ruske Federacije, pojam hibridnog rata – iako znatno prisutan u razmatranjima savremenih ruskih autora – ipak nije sasvim prihvaćen niti u naučnim krugovima, niti u vojnom ili državnom establišmentu Rusije. U stvari, on se u svakodnevnom diskursu ruske politike i medija najčešće koristi zarad opisivanja i kvalifikovanja postupaka Zapada prema Rusiji. To isto, skoro simetrično, čine i zapadni mediji i vojno-politički krugovi kada govore o ruskoj spoljnoj politici. Tako se ispostavilo da ova sintagma, bar za sada, najbolje služi kao instrument propagandne konfrontacije.

Bibliografija

Бартош, Александр. 2016. „Гибридная война как возможный катализатор глобального конфликта”. *Вопросы безопасности* (4): 41–53. DOI: 10.7256/2409-7543.2016.4.19958.

- Бартош, Александр. 2017а. „Смыслы гибридной войны”. *Вестник Академии военных наук* 59(2): 165–172.
- Бартош, Александр. 2017б. „Парадигма гибридной войны”. *Вопросы безопасности* (3): 44– 61. DOI:10.25136/2409-7543.2017.3.20815.
- Бартош, Александр. 2018. „Трансформация современных конфликтов”. *Вопросы безопасности* (1): 1–18. DOI: 10.25136/2409-7543.2018.1.22294.
- Bouthoul, Gaston and Carrere, Rene. 1977. *El desafio de la guerra (1740-1974): Dos siglos de guerras y de revoluciones*, Madrid: EDAF.
- Дворников, Александр. 2018. „Штабы для новых войн”. 23 июля 2018, <https://vpk-news.ru/articles/43971>. Pristupljeno: 21/01/2021
- Чекинов, Сергей, & Богданов, Сергей. 2017. „Эволюция сущности и содержания понятия, война в XXI столетии”, *Военная мысль*, (1): 30-43
- Galeotti, Mark. 2018. “I’m Sorry for Creating the ‘Gerasimov Doctrine’”, *Foreign Policy*, March 5, 2018, <https://foreignpolicy.com/2018/03/05/im-sorry-for-creating-the-gerasimov-doctrine/> Pristupljeno: 22/01/2021
- Герасимов, Валерий. 2013. „Основные тенденции развития форм и способов применения ВС, актуальные задачи военной науки по их совершенствованию”. *Вестник Академии военных наук*, 42(1): 24-29.
- Герасимов, Валерий. 2017. „Мир на гранях войны”. 13 марта 2017. <https://vpk-news.ru/articles/35591>. Pristupljeno: 22/01/2021
- Герасимов, Валерий. 2019. „Генштаб планирует удары” . 11 марта 2019. <https://www.vpk-news.ru/articles/48913>. Pristupljeno: 15/02/2021
- Герасимов, Валерий. 2018. „Влияние современного характера вооружённой борьбы на направленность строительства и развития Вооружённых Сил Российской Федерации. Приоритетные задачи военной науки в обеспечении обороны страны”. *Вестник Академии военных наук*, 63(2): 16-22.
- Герасимов, Валерий. 2019. „Генштаб планирует удары”. 11 марта 2019. <https://www.vpk-news.ru/articles/48913>. Pristupljeno: 15/02/2021
- Гулин, Василий. 1997. „О новой концепции войны”. *Военная мысль*. 2(3-4): 13-17.
- Janković, Slobodan. 2020. “The South and East Mediterranean Power Struggle: Cases of Libya and Syria”. *The Review of International Affairs*, LXXI, (1178): 79–97
- Калистратов, Александр. 2017. „Война и современность”. *Армейский сборник*, (7): 5-15.

- Копытко, Василий. 2017. „К вопросу о сущности войны“. *Вестник Академии военных наук*, 58(1): 19-21.
- Korać, T. Srđan. 2020. "The Late Modern Warfare and Controversies of Non-Lethality". *The Review of International Affairs*, LXXI, (1180): 5-26. DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2020.71.1180.1
- Mikić, B. Slobodan. 2006. *O ratu*. Novi Sad: Prometej.
- Nikolić, Nebojša. 2017. „Neograničeni rat – kineska percepcija savremenog ratovanja“. *Vojno delo*. (6): 293-303. DOI: 10.5937/vojdelo1706293N.
- Першин, Юрий. 2019. „Гибридная война: много шума из ничего“. *Вопросы безопасности*. (4):78-109. DOI: 10.25136/2409-7543.2019.4.30374
- Попов, Игорь. 2013. „Матрица войн современной эпохи“. 22.03.2013. https://nvo.ng.ru/concepts/2013-03-22/7_matrix.html Pristupljeno: 22/01/2021
- Попов, Игорь, & Хамзатов, Муса. 2018. *Война будущего: Концептуальные основы и практические выводы. Очерки стратегической мысли*. 3-е изд. Москва: Кучково поле.
- Сержантов, Александр. 2013. „Современное понимание сущности и содержания войны“. *Вестник Академии военных наук*. 43(2): 20-23.
- Šešić, Bogdan. 1974. *Osnovi metodologije društvenih nauka*. Beograd: Naučna knjiga.
- Тюшкевич, Степан. 2017. *О законах войны: вопросы военной теории и методологии*. 2-е изд. Москва: Проспект
- Владимиров, Александр. 2012. „О современном понимании войны“. 2 марта 2012. http://www.kadet.ru/lichno/vlad_v/Doclad20120302.htm Pristupljeno: 22/01/2021
- Военная доктрина Российской Федерации. 2014. <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf> Pristupljeno: 22/01/2021
- ВЭС – *Военный энциклопедический словарь*. 1983. Москва: Министерство обороны СССР, Институт военной истории.
- ВЭ – *Военная энциклопедия, том 2*. 1994. Москва: Военное издательство.
- Чекинов, Сергей, & Богданов, Сергей. 2017. „Эволюция сущности и содержания понятия ,война в XXI столетии“, *Военная мысль*, (1): 30-43
- Qiao, Liang, and Wang, Xiangsui. 2020. *Unrestricted Warfare. China's Master Plan to Destroy America*. Panama City: Pan American Publishing Company.

Nebojša VUKOVIĆ

**CONCEPTUALISATION OF THE PHENOMENON OF WAR
IN CONTEMPORARY RUSSIAN MILITARY THOUGHT:
GENERAL GERASIMOV'S CONTRIBUTION**

Abstract: The paper conducts research on the understanding of war in Russian military thought from 2013 to 2019, during which time General of the Army Valery Gerasimov was (and still is) the Chief of the General Staff of the Armed Forces of the Russian Federation. Also, the subject matter of the research study is his personal stimulus to the intensification of the studies of the nature, character, physiognomy and types of contemporary war in the Russian military-scientific community, as well as the theoretical results obtained by Russian authors in that particular field in recent years. Essentially, the research effort made by the author of this paper focuses on the analysis of the formulations used by Russian authors to explain/define the content and scope of the term “war”, as well as the interpretation of the typology of wars devised by some of them. A special reference has been made regarding the understanding of the so-called hybrid war in contemporary Russian military thought. For the purpose of the analysis, studies/monographs or scientific papers published in eminent Russian military scientific or professional journals by the relevant authors (most frequently retired military personnel, primarily those with the rank of colonel or general) from the Armed Forces of the Russian Federation were chosen. The research results presented in this paper can be useful to domestic political science, i.e., to the system of military sciences, in the sense of enriching the types of knowledge with respect to the comprehension of war and the potential commencement of the fundamental (according to their essence, partly philosophical) research studies dealing with that topic.

Keywords: Russian military thought, concept of war, typology of wars, hybrid war, armed struggle.

UDK: 327:329.12
Biblid: 0025-8555, 73(2021)
Vol. LXXIII, br. 2, str. 284–309

Pregledni rad
Primljen 13. aprila 2021.
Odobren 14. juna 2021.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2102284V>

Relacionizam i promena u međunarodnim odnosima: primer uticaja algoritamske moći na strukturu svakodnevice i pojavu nacionalnog populizma

Miloš VUKELIĆ¹

Apstrakt: Cilj ovog rada je da ukaže na prostor izučavanja fenomena nacionalnog populizma iz perspektive nauke o međunarodnim odnosima i da pruži doprinos u vidu interpretacije zašto je do pojave nacionalnog populizma u Evropskoj uniji (EU) i SAD došlo nakon 2014. godine. Pojavom nacionalnog populizma u SAD i zemljama EU uzdrman je opstanak liberalno-demokratskog paradoksa. Postoji veliki broj naučnih objašnjenja koja pretenduju da razumeju kako je do ovoga došlo, a ta objašnjenja autor svodi na kulturne, ekonomske i političke argumente, kao i argumente ljudske prirode i dugoročne logike modernizma. Međutim, ostavljen je prostor da se odgovori zašto je do pojave nacionalnog populizma došlo baš 2014. godine i to istovremeno u državama EU i SAD. Autor iz relacionističke perspektive nauke o međunarodnim odnosima tvrdi da je do promene na međunarodnom planu došlo zbog delovanja procesa koji oblikuju ljudsku svakodnevnicu. Potvrda ovakve teze zahteva interdisciplinarni pregled postojeće literature relacionizma u međunarodnim odnosima, svakodnevnog nacionalizma, potom literature koja se bavi uticajima algoritamske moći na strukturu ljudskog prisustva na internetu, i postojećih radova koji ukazuju na to da je izvor snage nacionalnog populizma, kako umerenog tako i ekstremnog, upravo svakodnevno prisustvo na internetu. Dokazivanjem teze, autor ukazuje na značaj izučavanja procesa kako bi se razumeli događaji i promena u međunarodnim odnosima nakon 2014. godine.

Ključne reči: relacionizam, međunarodni odnosi, svakodnevni nacionalizam, algoritamska politika, algoritamska moć, nacionalni populizam, liberalno-demokratski paradoks.

¹ Autor je istraživač saradnik na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
E-pošta: milos.vukelic@fjn.bg.ac.rs

Narušavanje liberalno-demokratskog paradoksa

Veliko migratorno kretanje u Evropi 2015. godine, nagli rast partija nove desnice na tom kontinentu, glasanje građana Ujedinjenog Kraljevstva za izlazak iz EU i tada neočekivani izbor Donalda Trampa (Donald Trump) za predsednika SAD 2016. godine, učinili su da period koji traje i tokom pandemije virusa korona obeleži sintagma nacionalni populizam.² U različitim oblicima u literaturi nalazimo i da se radi o populizmu (Müller 2016; Eatwell 2017), povratku nacionalizma (Hedetoft 2020) ili porastu krajnje desnice (Mudde 2019). Bilo kako bilo, u SAD i EU je nekakav oblik nacionalizma ponovo snažnije stupio na scenu, i to u smislu „političkog principa koji podrazumeva da politička i nacionalna jedinica moraju biti podudarne” i da je „nacionalni sentiment osećaj besa podstaknut kršenjem tog principa, ili osećaj zadovoljstva podstaknut njegovim ispunjenjem” (Gellner 2008, 1). U periodu od 2014. godine pa nadalje, u Poljskoj, Mađarskoj, Češkoj, ali i u Francuskoj, Nemačkoj, Ujedinjenom Kraljevstvu, SAD itd, na velikoj javnoj sceni učestvuje tip partija i ideja koje su nakon Drugog svetskog rata češće tavorile na političkoj i intelektualnoj margini. Promena se dogodila istovremeno u SAD i EU, utičući i na normativni karakter dominantnog međunarodnog poretka. Samim tim, pokušaj da se promena interpretira ili objasni iz perspektiva međunarodnih odnosa čije su osnovne jedinice analize svode na države vrlo verovatno bi završio kao jalov. Neophodno je koristiti perspektivu koja epistemološki omogućava identifikovanje transnacionalnih procesa koji su zaslužni za simultanu pojavu nacionalnog populizma na navedenom prostoru.

Uočava se vrlo važna razlika u odnosu na ranija jačanja nacionalizma, ali i uopšteno, na ranija širenja različitih političkih ideologija. Istorijski gledano, nacionalizam su uvek širile političke, obrazovne, medijske i korporativne elite koje su ga potom filtrirale masama. „Sada je [nacionalizam, prim. aut] promenio pravac, predstavljajući osećanja i zahteve iz narodne baze (*grassroot*)” (Tamir 2019, 141).

² U ovom radu se u odnosu na populizam ili nacionalizam ne postavljam vrednosno, jer ih ne posmatram kao problem koji bi morao biti razrešen – kako je to često slučaj u politikološkoj literaturi. Definicija populizma podrazumeva da se radi o „tankoj ideologiji” koja podrazumeva društvo „krajnje razdvojeno na dva homogena, antagonistička kampa, etički ‘čist narod’ protiv ‘korumpiranih elita’, i koja zagovara da bi politika morala da bude izraz opšte volje naroda” (Mudde 2004, 543). Međutim, populizam je „plutajući označitelj” pošto pruža mogućnost da ga ispunjava čitav spektar ideološkog sadržaja od krajnje levice do krajnje desnice (Laclau 2005). Iz tog razloga je nedovoljno označavanje ideja i partija koje su se pojavile u drugoj deceniji 21. veka konceptom populizma, već je reč o nacionalnom populizmu koji teži kulturnoj homogenosti etničkog ili nacionalnog tipa u okviru određenih političkih granica (Eatwell and Goodwin 2018).

Preciznije, narušena je „proizvodnja pristanka“. Čini se da elite sve manje uspevaju da kontrolišu šta je opštoj populaciji „dozvoljeno da vidi, čuje ili razmišlja“, a one su ovo činile time što „upravljaju javnim mnjenjem putem redovnih propagandnih kampanja“ (Chomsky and Herman 1994, LIX).

U nacionalnim državama EU i u SAD, liberalne demokratije širene su istom logikom kao i nacionalizam – odozgo na dole. Međutim, promenom pravca širenja, sada je u prvi plan na površinu isplivala činjenica da su države EU i SAD obitavale u liberalno-demokratskom paradoksu. Ovaj paradoks je dvostruk. Prvo, podrazumeva saradnju liberalnog i demokratskog, iako se dva koncepta u teoriji potiru time što liberalizam zagovara jednakost svih ljudi, dok demokratija zahteva jasno razgraničenje ko pripada „našem“ narodu, a ko mu ne pripada (Mouffe 1997). Drugo, demokratija podrazumeva vladavinu naroda koja liberalna može biti samo uz jednu vrstu autoritarizma i institucionalnih ograničenja, a narodna volja u čistoj demokratiji ne bi smela da bude ograničena. Bez jasnog i autoritativnog navođenja od strane malog broja ljudi i institucija šta čini njihov vrednosni politički sadržaj, zapadne demokratije gube obeležje liberalnih. Postojanje ove tenzije koja je ugrađena u temelje pomenutih političkih sistema dovodi do povremenog izliva populizma (Canovan 1999), odnosno izliva trenutne narodne volje. Ovog puta, populizam je u SAD i EU mahom etnonacionalnog karaktera.

Ne može se, ipak, reći sa sigurnošću da je nužno da se takav izliv i dogodi, a kamoli da se predvidi vreme i mesto njegovog događanja. Stoga se postavlja pitanje šta je omogućilo transnacionalno delatništvo (*agency*) koje je u konkretnom slučaju dovelo, makar i na par godina, do razbijanja strukture u vidu višedecenijskog postojanja liberalno-demokratskog paradoksa. Posledično, koji procesi su značajno doprineli slabljenju strukture u međunarodnim odnosima koja se često podvodi pod koncept liberalnog međunarodnog poretka? U ovom radu tvrdim da, gledano iz perspektive relacionizma u međunarodnim odnosima, postoji prostor za uverenje da je promena strukture svakodnevce omogućila izgradnju identiteta i delatništvo u smislu političke mobilizacije i zagovaranja ideja koje su zanemarivane od strane političkih elita. Ovaj proces je, pored procesa jačanja sila izvan evroatlantskog podneblja, doveo i do ugrožavanja do tada postojećih hegemonskih aranžmana u međunarodnim odnosima.

Ciljevi ovog rada su doprinos literaturi koja pokušava da objasni razlog(e) ponovnog jačanja nacionalizma u liberalnim demokratijama, kao i ukazivanje na mogućnost sagledavanja ovog fenomena iz perspektive međunarodnih odnosa. Rad je organizovan tako što ću prvo predstaviti postojeće pravce objašnjenja pojave nacionalnog populizma u liberalnim demokratijama. U istom delu se sagledava mogućnost analize ovog fenomena iz relacionističke perspektive međunarodnih odnosa koja za svoje ontološko polazište umesto države ili sistema uzima procese.

Potom sledi pojašnjenje značaja promene strukture svakodnevice za kreiranje nacionalnih identiteta koji mogu biti liberalni ili neliberalni. U trećem delu ću, pregledom postojeće literature, opisati mehanizme kojima je struktura svakodnevice u liberalnim demokratijama izmenjena, a koji su na taj način uticali i na promenu međunarodnog poretka. Konačno, navešću primere koji su indikatori da bi rigidnijim metodološkim okvirom teza koju u ovom radu iznosimo još uvek kao mogućnost, daljim istraživačkim naporima mogla biti i konačno dokazana. Ovaj rad predstavlja multidisciplinarni pregled literature i u budućnosti ostavlja prostor za konačno i metodološki inovativno dokazivanja navedene teze.³

Nacionalni populizam iz vizure relacionizma

U mnoštvu literature društvenih i humanističkih nauka nalazimo odgovore da je u EU i SAD do pojave nacionalnog populizma došlo zbog ekonomskog zaostajanja ili relativnog zaostajanja i deprivacije (više o relativnoj deprivaciji: Džuverović 2013), srednje klase u odnosu na najbogatije (Rodrik 2018; Guriev 2018; Lakner and Milanović 2013), kulturne prezastupljenosti kosmopolitskih vrednosti u odnosu na zapostavljene nacionalne vrednosti, bez obzira što u pomenutim državama po pravilu više od polovine stanovništva ne oseća privrženost kosmopolitiskim vrednostima (Goodhart 2017; Eatwell and Goodwin 2018; Margalit 2019; Kaufmann 2018; Inglehart and Norris 2016), političke dominacije birokratizovanih institucija za koje se često smatra da ne poseduju narodni legitimitet (Zürn 2018), ljudske prirode koja ima tendenciju grupisanja u vreme kriza (Mearsheimer 2018; Hazony 2018), dugoročne (*longue durée*) logike modernizma koja podrazumeva krizne cikluse i jačanje nacionalizma iznova i iznova (Karataşlı 2020; Hedetoft 2020).

Nijedno od ovih objašnjenja ne pruža odgovor zašto se u konkretnom vremenu i prostoru dogodilo razbijanje liberalno-demokratskog paradoksa. Kulturni, ekonomski i politički faktori nude osnov po kom se ljudi dele, ali ekonomske,

³ Rad predstavlja deo šireg truda izrade doktorske disertacije na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu naslovljene *Kulturni ratovi u Sjedinjenim Američkim Državama i Evropskoj uniji u periodu od 2014. do 2020. godine*. Cilj disertacije je da koristeći materijalno-semiotičku metodu konačno ispitam tvrdnju koju ovde iznosim još uvek kao mogućnost. Zbog toga smatram da je najveći doprinos ovog rada u pregledu literature i spajanju različitih disciplina koje se neminovno prepliću ukoliko želimo da razumemo predmet izučavanja. U disertaciji se dalje ispituje na koji način primarne institucije međunarodnog društva interaguju sa promenama koje se simultano događaju u SAD i državama EU. Tako ovaj pregled literature predstavlja prvi korak većeg istraživačkog poduhvata.

kulturne i političke nejednakosti mogu da se trpe zarad stabilnosti ili usled nemogućnosti artikulacije, politizacije i upliva neliberalnih ideja u dominantnu liberalnu javnost. Takođe, mora se trasirati put do izbijanja krize koja potom proizvodi antagonistička politička grupisanja. Iako je teško sporiti da ljudi povremeno imaju tendenciju baš takvog grupisanja, nužno je demistifikovati moć koja je dovela do toga da šira populacija uopšte poseduje mogućnost međusobne saradnje, artikulacije ideologije i pariranja elitama. Konačno, sve i da je tačno da postoji dugoročna logika koja iznova dovodi do pokretanja ciklusa jačanja nacionalizma, nagađanje kada i kako će početi takvi ciklusi svode se ili na „naknadnu pamet”, ili na pitanje dozvoljene omaške od par decenija. Sumirajući doprinose i nedostatke prethodno navedene interdisciplinarnе literature, ukazuje se potreba da se jasno ukaže na proces koji je neizostavno doprineo da dođe do razbijanja liberalno-demokratskog paradoksa baš u drugoj deceniji 21. veka i to istovremeno u SAD i evropskim državama. Preciznije, na proces koji je omogućio da kulturne i ekonomske podele društva, koje su najavljivane ili su postojale samo u pažljivim zapisima istraživača društvenih prilika, postanu politički najrelevantnije.

Promena koja podrazumeva ugrožavanje opstanka liberalno-demokratskog paradoksa, istovremeno u državama koje se mogu podvesti pod liberalne demokratije, ostavlja značajne posledice po do tada postojeći međunarodni poredak.⁴ Reč je o pitanju od izuzetne važnosti za disciplinu međunarodnih odnosa. Ukoliko je do jačanja nacionalizma došlo istovremeno unutar navedenih država, onda teorije koje bi pokušale da objasne promenu u međunarodnim odnosima moraju da objasne ovu istovetnost iz ugla nauke. Dogodilo se nešto što je strukturno promenilo funkcionisanje svake od nacionalnih država iznutra, istovremeno menjajući prirodu međunarodnog poretka. Stoga, teorije koje za svoje polazište uzimaju države, pojedince i njihove identitete, ili međunarodne organizacije kao nepromenjivu varijablu, kao datost, ne mogu pomoći u pružanju odgovora na osnovno pitanje postavljeno u radu. Ovo se naročito odnosi na spektar razmišljanja iz kojeg proističe da „međunarodni odnosi mogu da se razumeju izostavljanjem uticaja domaće stvarnosti”, što Džon Hobson (John Hobson) smatra

⁴ Dotadašnji međunarodni poredak podrazumeva „sistem saveza, institucija i globalne vladavine predvođene Amerikom koji se prvobitno razvio po okončanju Drugog svetskog rata” (Cooley and Nexon 2020, 2). Istovremeno je ideji ovakvog poretka često pridavana etiketa liberalnog, u smislu dominacije normi koje podrazumevaju slobodno tržište, individualizam, vladavinu prava i ostale liberalno-demokratske institucije. Sve su učestaliji glasovi koji smatraju da se taj poredak nikada ni nije mogao nazivati liberalnim, budući da je dominacija SAD u međunarodnim odnosima često „dostizana iliberalnim sredstvima, putem mračnih dogovora, žestoke prisile i ratova koji su skretali pogrešnim putevima ubijajući milione” (Porter 2020, 4).

„problematičnom“ i „naizgled naivnom tvrdnjom“ (2002, 16). Zbog toga što za polazište svog promišljanja uzimaju fiksne entitete (npr. države), ovakvim teorijama je u nauci nadenut naziv „supstancijalističke“ (Emirbayer 1997). Značajan deo realističkih i liberalnih teorija međunarodnih odnosa pripadaju upravo širem spektru sociološkog supstancijalizma.

Nasuprot njima, Mustafa Emirbayer (Mustafa Emirbayer) postavlja relacionističke teorije koje „odbijaju pretpostavku unapred datih jedinica, poput pojedinca ili društva, kao ultimativno polazište sociološke analize“ (1997, 287). Za razliku od supstancijalizma čiji je fokus na statičnim entitetima, relacionizam pokušava da uoči dinamiku – promenu ili kontinuitet. Istraživači koji usvajaju ovaj pristup to čine tako što uočavaju procese i odnose (*relations*). Proces shvataju kao „kauzalno ili funkcionalno povezan skup okolnosti ili događaja koji proizvode promenu u izgledu stvarnosti“ (Jackson and Nexon 1999, 302). Proces je sastavljen od društvenih veza (*social ties*), ili rutinskih transakcija „kojima učesnici pridaju zajednička razumevanja, sećanja, predviđanja, prava i obaveze“ (Nexon 2009, 25). Relacionizam, više kao „skup analitičkih orijentacija“ nego zasebna teorija u međunarodnim odnosima (Nexon 2010), pokušava da uoči procese ili rutinske transakcije koje se mogu sastojati kako od idejnih, tako i materijalnih elemenata (poput tehnološke inovacije). Moglo bi se reći da unutar nauke o međunarodnim odnosima konstruktivizam procesualno izučava izgradnju npr. identiteta i njihovog uticaja na međunarodna zbivanja. No, pošto je dominantni konstruktivizam mahom stavljao fokus na idejne elemente, i izbegavao dualnost idejnog i materijalnog, tj njihovu saradnju u generisanju promene, relacionizam je viđen i kao „novi konstruktivizam“ (McCourt 2016). Postoje i istraživački noviteti u međunarodnim odnosima koji pokušavaju da uhvate promenu i dinamiku, a koji sebe ne moraju nužno da etiketiraju relacionizmom. Na primer, pristup koji smatra da se kolektivna anksioznost i ontološka (ne)bezbednost jednog društva konstruiše kao nastajući fenomen (*emergent phenomenon*), koji proističe iz mnoštva spontanih, nelinearnih i samoorganizujućih interakcija na mikro nivou. Ova perspektiva se postavlja nasuprot dotadašnjih pristupa izučavanju ontološke bezbednosti čiji programi počivaju na analizi nivoa pojedinca ili države. Ukoliko bih „nastajući fenomen“ zamenio „procesom“ i rečnikom relacionizma, bio bih na sličnim, ako ne i identičnim ontološkim i epistemološkim pozicijama (videti: Ejodus and Rečević 2021).

Relacionističko mišljenje često podrazumeva upotrebu metoda generalizacije i izgradnju idealnih tipova. Plastično gledano, u međunarodnim odnosima relacionističko mišljenje generalizuje državu kao proizvod određenog skupa kauzalno ili funkcionalno povezanih istorijskih procesa. Uzmimo za primer jednu teoriju o nastanku nacije i nacionalizma. Benedikt Anderson (Benedict Anderson) tvrdi da je nastanak štamparskog kapitalizma omogućio nastanak nacije. Po

njegovom mišljenju, materijalna inovacija u vidu pojave štamparija i kapitalistički sistem u smislu preovlađujućeg društveno-ekonomskog idejnog obrasca, omogućili su štampanje dnevnih novina i romana u velikim tiražima. Čitanje je polako postajalo stvar masa, dnevne novine su stizale do različitih krajeva zemlje i ljudi su mogli da se poistovećuju sa iskustvima onih koji žive hiljadama kilometara daleko smatrajući ih za „svoje”. Pored standardizacije jezika, stvarali su „zamišljenu zajednicu” koja je svakodnevnim, repetitivnim čitanjem iscrtavala granicu dokle se prostire „naše” i koji su to „naši” ljudi. Anderson citira Hegela koji uverljivo piše da „novine služe modernom čoveku kao zamena za jutarnju molitvu (i isto) se čitaju u tihom privatnosti”, a opet je svaki čitalac „itekako svestan da ceremoniju koju izvodi simultano ponavljaju hiljade (ili milioni)” (Anderson 2006, 35). Proces štamparskog kapitalizma je stvorio modernu državu koja je neodvojiva od ideje nacije. Tako je svaka novonastajuća država morala da jača nacionalizam ukoliko teži da bude kompetitivni delatnik međunarodnih odnosa. Zbog toga nacionalizam postaje primarna institucija međunarodnog društva (Mayall 1990), a sve je započeto stihijskim procesom koji se simultano dešavao u državama Evrope. Relacionizam bi nam pomogao da uočimo da li se u periodu nakon 2014. godine na prostoru EU i SAD odvija još jedan stihijski proces koji dugoročno suštinski može da oblikuje međunarodne odnose, kao što je to učinio štamparski kapitalizam.

Na Andersonovom primeru vidimo da nacionalna svest, a time i nacija kao osnova moderne države, nastaje na vododelnici nekoliko procesa kojima generalizujem nacionalnu državu: ideje kapitalizma, ideje jednakosti i različitosti (po jeziku, veri, rasi, itd), materijalne inovacije (štamparija), repetitivnosti svakodnevice i konačno, oblikovanja narativa od strane elita (npr. liberalnog narativa u novinama, televiziji itd). Relacionistički, možemo reći da ovi procesi i interakcije koje se dešavaju unutar procesa, čine jednu naciju. Kada pokušavamo da analiziramo promenu, moramo da utvrdimo da li se promenila konfiguracija, tačnije, odnos između ovih procesa, ili je možda konfiguracija promenjena pojavom novog procesa. Štamparski kapitalizam je, recimo, proces koji je prema Andersonovom mišljenju suštinski uticao na promenu konfiguracije feudalnog društva. Prethodno iznetu generalizaciju nacionalne države, unutar koje opstaje i liberalno-demokratski paradoks, uzimam kao polazišnu osnovu da bih razumeo odakle mogućnost pojave nacionalnog populizma. Potom iznosim tvrdnju da se on pojavljuje zbog promenjene strukture svakodnevice. Tačnije, da je promena na međunarodnom nivou, između ostalog, posledica promene unutar jednog od ključnih procesa koji generišu nacionalnu državu (a samim tim i liberalnu demokratiju). Radi se o procesu ustaljene, svakodnevne repetitive, kojom se svesno ili nesvesno generiše kolektivni identitet.

Promena strukture svakodnevice

Tokom većeg dela druge polovine 20. veka, dugo je u istraživanjima bilo zapostavljeno ono što je Anderson shvatio, a to je da se nacionalni identitet stvara i reprodukuje često u tišini, suptilno, svakodnevno i nesvesno. Do tada su istraživači nacije i nacionalizma pitanje reprodukcije nacionalnog identiteta (koji može da bude i liberalno-demokratski) posmatrali isključivo iz vizure (re)konstrukcije nacionalnih identiteta od strane malobrojnih pojedinaca jedne zajednice koje potom usvajaju šire narodne mase. Međutim, iako Entoni Smit (Anthony Smith) smatra da elita svake nove generacija iznova stvara narativ o tome ko smo Mi, uočava da reprodukcija identiteta biva nešto složenija pojava jer „slike koje (elite) uklapaju i rasprostiru putem obrazovnog sistema i medija često postanu nesvesne pretpostavke kasnijih generacija u čijoj društvenoj svesti formiraju bogate naslage” (Smith 2002, 207).

Drugim rečima, ne može se smatrati da su elite kulturna i vrednosna *tabula rasa* i isključivo vešti manipulatori koji nameravaju da se služe konstrukcijom identiteta radi političke koristi, već su neretko i oni sami deo populacije čiji je identitet nesvesno izvajan. Erik Hobsbaum (Eric Hobsbawm) je dalji razvoj problema reprodukcije postavio kroz tvrdnju da, iako je nacionalizam suštinski „konstruisan odozgo, ne može se razumeti ukoliko se ne analizira i odozdo, tačnije, u smislu pretpostavki, nadanja, potreba, težnji i interesa običnog naroda, koja nisu nužno nacionalna i još uvek manje nacionalistička” (2016, 10). Ovakva zjapeća istraživačka praznina, koja podrazumeva da se identitet i kod masa i kod elita stvara i nenamerno, u međuprostoru i međuvremenu kojima samo naizgled niko ne upravlja i koji ne moraju nužno da podrazumevaju nacionalističke želje i nadanja, popunjena je u prethodne tri decenije.

Prvo je Majkl Bilig (Michael Billig) uočio da literatura koja se bavi nacijom i pratećim fenomenima, uglavnom posmatra nacionalizam kao „periferan problem” za „Zapad”, u npr. zemljama Balkana. Ovaj autor potom iznosi tvrdnju da je nacionalizam ne samo povremeni fenomen koji se javlja i u bogatim demokratijama, već konstantan, njima endemski, pripadajući, kao i da se nacija reprodukuje svakodnevno. To se dešava nesvesno. Nacija je, po njegovom mišljenju, na dnevnom nivou banalno signalizirana u životima običnog stanovništva (Billig 1995, 5–6). Na stadionima, ulici, zastavama na zgradama, u dnevnim i nedeljnim novinama upotrebom deiktika („mi”, „naše”, „ovde”, „tamo” itd.), turističkim prospektima, pa čak i popularnim filozofskim analizama. Bilig celo jedno poglavlje svoje knjige posvećuje tome kako filozofija Ričarda Rortija (Richard Rorty), iako se filozof ne smatra nacionalistom, nesvesno i banalnom upotrebom jezika osnažuje nacionalizam velike sile, SAD (Billig 1995, 154–173). Nacija se signalizira i u

svakodnevnim ispunjavanjima birokratskih obaveza. Siniša Malešević opisuje kako je nacionalizam neraskidivo vezan sa savremenom državom, između ostalog i zbog toga što postoji tendencija konstantnog povećanja birokratskih odnosa između građana i institucija države. Protokom vremena, ovi odnosi se akumuliraju i državni kapaciteti rastu, zbog čega Malešević celokupan proces označava konceptom kumulativne birokratizacije (*cumulative bureaucratization*) (Malešević 2019). Dalje, signalizira se svakodnevnim, ustaljenim etiketama ponašanja, ali i u simultanim performansima, poput ispijanja čaja u pet (Edensor 2002, 92–96). Zastava koja se vijori na opštinskoj zgradi postaje nešto što se utapa u okruženje jednako kao i drvo, ne posmatra se kao izraz nacionalizma nego „prirodnost“, dok se istovremeno gnuša uzavrelih reakcija koje se označavaju kao nacionalističke. Sopstveni nacionalizam se „zaboravlja“, nacija se „prirodno“ reprodukuje, dok se novonastali nacionalizam, ili tuđa novonastala zastava na zgradi, svesno beleži i osuđuje (Billig 1995, 37).

Isto se može reći i za kosmopolitski (ili liberalni) identitet koji se pažljivo negovao u liberalnim demokratijama. Nema razloga da pomislimo da se reprodukcija ovog identiteta odvija na drugačiji način, pogotovo ako uzmemo u obzir izuzetno snažan uticaj kosmopolitske popularne kulture. I jedna i druga reprodukcija odvijaju se bez potrebe da se formiraju grupe koje zastupaju takve identitete. Etničke, nacionalne ili nekakve kosmopolitske grupe mogu, ali i ne moraju, da se formiraju kako bi ljudi, koji bi potencijalno pripadali tim grupama, kroz svakodnevne interakcije posedovali obeležja određenog identiteta ili osećali pripadnost tom identitetu. Tendenciju da se „jasno diferencirane, iznutra homogene, a spolja oivičene grupe“ uzimaju kao „osnove društvenog života, glavni protagonisti društvenog konflikta i fundamentalne jedinice društvene analize“, Rodžers Brubejker (Rogers Brubaker) naziva grupizmom (*groupism*) (2002, 164). Grupizam, kao vrlo jasno obeležje supstancijalizma, izbegavam u ovom radu. S druge strane, izučavanje identiteta umesto grupa, i to na način identifikovanja procesa i društvenih veza koje ga čine, u potpunosti se podudara sa relacionističkim pozicijama koje su ontološko i epistemološko polazište ovog rada.

Studije nacionalizma su nakon Biligovog dela dalje razvijane. Pojavila su se mišljenja da koncept svakodnevnog nacionalizma prigodnije oslikava suštinu reprodukcije od koncepta banalnog nacionalizma (Antonsich 2016, 32–34). Pre svega zato što npr. „banalni“ znakovi na putu koje susrećemo u saobraćaju mogu postati vruća nacionalna tema, kao što je bio slučaj u Velsu u periodu od 1967. do 1975. godine (Jones and Merriman 2009, 165–166). Slično se desilo i sa razbijanjem ćirilčnih tabli u Vukovaru u Hrvatskoj. Iako naizgled „banalne“, postale su srž nacionalne ozlojeđenosti – da li zbog njihovih postavljanja ili njihovih razbijanja. Table ili znakovi postaju pitanja oko kojih se potencijalno gradi nacionalni identitet.

Tada je takav svakodnevni objekat predmet svesne rasprave i nikako banalna stvar. Stoga pojam svakodnevice približnije opisuje celokupnu reprodukciju kolektivnog identiteta. Uopšteno, Bilig je previše stavio naglasak na nesvesno, jer kao što smo videli, u stvarnosti pitanje zastava, znakova na putu ili tabli na zgradama, mogu u glavama ljudi postati vrlo svestan i nimalo banalan marker identiteta.

Stvoren je i metodološki okvir za istraživanje svakodnevnog nacionalizma. Foks i Miler-Idris smatraju da postoje četiri kategorije prakse koje bismo morali da pratimo jer se na taj način saznaje: 1) kako se priča o naciji; 2) kako se prave izbori (npr. svakodnevni izbor časopisa koji čitamo); 3) kako se nacija izvodi (eng. *perform*, npr. olimpijske igre); i 4) kako se nacija konzumira (birajući recimo proizvode istaknutog domaćeg porekla ili proizvode sa istaknutim nacionalnim obeležjima) (Fox and Miller-Idriss 2008, 541–551). Svakodnevnicu često čine stvari „koje se jedva primećuju u prostoru i vremenu”, a opet:

Kada vreme podelimo, imamo određeni događaj ili svakodnevnu pojavu: događaj je jedinstven; svakodnevna pojava se, naravno, sutradan ponavlja, i postaje opštost, ili tačnije, struktura. Ona zahvata društvo u svim ravnama, obeležje je načina postojanja i delovanja koji se neprekidno ponavljaju (Brodell 2007, 13).

Upravo ova struktura svakodnevice, način na koji se priča o naciji ili bilo kom identitetu, kako se prave izbori i nacija izvodi i konzumira, biva duboko poremećena stepenom ljudskog prisustva na internetu.

Uzmimo za primer da je 28% odraslih Amerikanaca 2019. godine tvrdilo da je „konstantno *online*”, dok 45% bude prisutno na internetu nekoliko puta dnevno (Perrin and Kumar 2019). Ili da je u Centralnoj i Istočnoj Evropi u istoj godini prosečno vreme koje odrasli ljudi provode *online* na svim uređajima preko tri sata, a ukupno na društvenim mrežama između jednog i dva sata (Elagina 2020). Ovde moramo da napomenemo da se radi o prosečnom vremenu, i da postoji određen procenat ljudi koji nikada ne provodi vreme na internetu. U prethodno navedenom istraživanju u SAD taj broj dostiže 10%, što znači da makar četvrtina ljudi provodi znatno više vremena od proseka, kako u Evropi, tako i u SAD. Brojke su drastičnije kada bismo za uzorak uzeli tinejdžere. Recimo, u SAD je 45% ove populacije „skoro stalno” provodilo vreme na mreži u odnosu na period 2014–2015, kada su te brojke upola manje (Anderson and Jiang, 2018).

Uprošćeno, svakodnevica počinje da bude jednako, a često i više oblikovana konzumerizmom *online* sadržaja, u odnosu na sile oblikovanja izvan internet prisustva. Susreti sa znakovima na putu, prolazeći pored vijoreće zastave na zgradi, odlazak u crkvu, školu, familijarna okupljanja ili posao, nesumnjivo utiču na naš identitet. Brubejker i saradnici su etnometodološki na primeru multietničkog

transilvanijskog grada Kluža utvrdili kako ove repetitivne obične interakcije oblikuju identitet, najčešće bez svesne namere da se to i učini (Brubaker et al. 2006). Postoji isti, ustaljeni način života, koji se ponavlja od čoveka do čoveka, porodice do porodice, što kumulativno vodi sličnoj ili istovetnoj percepciji Nas u odnosu na nekog Drugog. Pritom, tog Drugog možemo, ali i ne moramo svakodnevno da srećemo.⁵ To možemo da činimo i povremeno. Dovoljno je da znamo ili gajimo uverenje da Drugi postoji, kao što gajimo uverenje da je neko Naš, a da ga isto tako nikada ne upoznamo. Ono što ostaje kao pitanje jeste šta ljudi svesno i nesvesno sreću onlajn, kakve to table, znakove i familijarnosti, i koji mehanizmi se upliću pri oblikovanju onlajn interakcija? Za ovako nešto je jednako potrebno etnometodološko posmatranje „mrežnog“ (*online*) sveta, koje je poslednjih godina sve popularnije u društvenim naukama.

Pre nego što pređemo na pregled nalaza ovakvih istraživanja, neophodno je naglasiti da literatura o stvaranju identiteta kroz svakodnevnicu preterano stavlja naglasak na želje i nadanja šire populacije. Toliko da se stiče utisak nepostojanja njihove interakcije sa elitama (Smith 2008). Iako je nesumnjivo da se identitet reprodukuje „odozdo“, gotovo se izostavlja uticaj koji u određenim trenucima elite imaju na stvaranje narativa o tome ko smo Mi i ko su Oni, ali i na mogućnosti i ograničenja toga šta sve može činiti deo svakodnevne. Odlazak u crkvu, školu ili gledanje televizije sigurno predstavlja nužnu interakciju elita sa opštom populacijom. Obitavanje na internetu svakako ne isključuje ovaj vid međusobne komunikacije. Štaviše, vrlo mali broj ljudi je uticao na to kako će izgledati principi koji utiču na dostupnost, ili zabranu određenog sadržaja. S druge strane, ti principi su dugo omogućavali najviši mogući stepen slobode sajber prostora (*cyberspace*), što je elitama u velikoj meri oduzelo kontrolu oblikovanja narativa.

⁵ Na temu etničke distance i koliko svakodnevica može da nam kazuje o identitetu postoje makar dva stava. Istražujući zločine na prostoru Pounja u Drugom svetskom ratu, Maks Bergholz (Max Bergholz) nalazi da uoči rata, etnički ili nacionalni identitet nije bio toliko bitan za ustaljene interakcije među pripadnicima različitih religija. Samim tim nije bitan ni za međusobnu izgradnju identiteta. Kao primer navodi da su kriminalne radnje najšećće proizvod dešavanja unutar jednog etničkog korpusa i da je međuetnička stopa kriminala upadljivo niska u odnosu na unutaretničku (Bergholz 2018, 65–67). Postoje i oprečna mišljenja, da je upravo nedostatak svakodnevne interakcije, pa i u zločinu, pokazatelj snage etničkih identiteta. Zločini uoči rata devedesetih godina 20. veka na Kosovu i Metohiji takođe su predominantno činjeni unutar jedne etničke grupe (Ристановић 2020, 176). Međutim, prema mišljenju Petra Ristanovića, upravo ovaj podatak je pokazatelj da su Albanci i Srbi „generacijama (...) živeli jedni kraj drugih, ali retko jedni sa drugima“ (Ристановић 2019, 84). Ovde vidimo da su ljudi i u zločinu upućeni na „Naše“. Tako i jedna *apriori* negativna interakcija poput zločina, ili pak nedostatka zločina unutar iste etničke grupe, biva jasan pokazatelj i marker svakodnevne reprodukcije identiteta.

Algoritamska politika i oblikovanje svakodnevice na internetu

Ukoliko posmatramo iz perspektive svakodnevne reprodukcije identiteta, nije jedino važna stavka da se znatan deo dana provodi u mrežnom svetu. Od velikog je značaja takođe i da li postoji moderiranje tog vremena. Kao što je prethodno napomenuto, naše vreme izvan mrežnog sveta je moderirano kulturološkim nasleđem, ali i slučajnošću i ustaljenim praksama dominantnog društveno-ekonomskog sistema. Često su ti društveno-ekonomski sistemi umeli u potpunosti da prožimaju i privatnost i kulturološko nasleđe, ostavljajući malo prostora za slučajnosti. Ovakvi sistemi su nazivani totalitarnim. U literaturi su opisivani kroz primer panoptikona koji je prvi ponudio Džeremi Bentam (Jeremy Bentham, Bentam i Fuko, 2014). U panoptikonu, ljudi se trude da ne budu viđeni od strane onog koji poseduje moć, pošto i sama mogućnost da ih neko primeti sa sobom nosi negativne posledice. Međutim, nikada ne mogu da budu sigurni da li su posmatrani, budući da onaj na vrhu u svakom trenutku ima moć da izabere da li će nekoga posmatrati ili ne, a da s druge strane, svima ostalima njegov izbor bude nevidljiv.

Teina Buher (Taina Bucher) smatra da je panoptikon srž postojećeg mrežnog sveta, samo na drugačiji način – kao obrnuti panoptikon (*reversed panopticon*). Motiv opšte populacije više nije skrivanje zbog straha od posledica vidljivosti, već se svodi na težnju da se bude vidljiv, zbog straha od posledica nevidljivosti (Bucher 2012). Ovaj strah nije tipičan samo za mase; sada ga poseduju i upravljači. Političar u SAD, Francuskoj, Litvaniji ili Nemačkoj mora imati snažno i konstantno prisustvo na društvenim mrežama. U suprotnom, rizikuje da ga po autoritetu ili legitimnosti preteknu ili prevaziđu ne samo drugi političari, već i neko ko uopšte nema želju da utiče na politiku, a u velikoj meri to nesvesno može da čini. Da li kroz oblikovanje vrednosti kojima onda političari moraju da se prilagođavaju umesto da i sami učestvuju u njihovoj artikulaciji, ili kroz naglu politizaciju određenih tema koje su se nekada smatrale trivijalnim. Isto važi i za veliki broj biznisa. Ukoliko biznis nije viđen *online*, rizikuje gašenje, ili u najmanju ruku gubitak potencijalno velike finansijske dobiti. Ako je u običnom panoptikonu puka fizička sila stajala iza moći upravljača, u mrežnom svetu je ta moć opredmećena u algoritmima, ili osnovnim principima filtracije sadržaja mrežnih društvenih platformi. Stoga, određivanje od čega će se sastojati ti principi možemo opisati i sintagmom algoritamska politika (*algorithmic politics*) (van Dijck 2013) a uticaj koji stoji iza kreiranja algoritama – algoritamska moć (*algorithmic power*) (Bucher 2012). Algoritmi odlučuju koji sadržaji će nam biti dostupni, i što je možda još bitnije, koji sadržaji nam neće biti automatski dostupni. Banalno ili svakodnevno, svesno ili ne, ljudi u *online* svetu susreću sadržaj koji im je moderiran algoritmima umesto kulturološkim obrascima i navikama.

Kako će izgledati algoritmi i šta će oni preporučivati odredili su ljudi. I to veoma mali broj ljudi koji se nalazi na upravljačkim pozicijama velikih tehnoloških kompanija. Ove principe potom u stvarnom životu sprovodi veštačka inteligencija. Ljudi u dobroj meri nisu sigurni na koji način veštačka inteligencija donosi odluke kada su joj kao parametri zadati određeni principi. Deo koji ljudi, pa ni najveći softverski stručnjaci, ne mogu sasvim da pojme, jeste šta se dešava nakon unošenja parametara. Taj deo se popularno naziva „crnom kutijom”, jer ga je ipak teže rastumačiti nego avionsku crnu kutiju, iako mu imamo pristup (Castelvecchi 2016). Veštačka inteligencija se razvila do te mere da je vrlo moguće da ona koristi određene zakonitosti koje naučnici još uvek nisu otkrili. U ovom trenutku, objašnjenje kako je veštačka inteligencija napravila određeni izbor može da deluje kao „objašnjavanje Šekspira psu” (Castelvecchi 2016, 22). Zbog obrnutog panoptikona, kombinacije koja podrazumeva upletenost malog broja ljudi u određivanju principa, potom pristupa i (zlo)upotrebe istog broja ogromnog korpusa podataka (*Big Data*) o svakoj osobi pojedinačno koja koristi internet platforme, tematika algoritamskih politika je u široj javnosti češće analizirana iz ugla distopija (videti npr. *The Great Hack* 2019; *The Social Dilemma* 2020).

Budući da su principe algoritama odredili ljudi, ovi principi su promenljivi, kao što je uopšteno promenljiv i pristup uređivanja internet platformi i pretraživača među kojima su *Google, Facebook, YouTube, Twitter, Reddit* itd. Vremenom su, pored automatskog uređivanja veštačke inteligencije, to ručno počeli da čine i ljudi koji su plaćeni isključivo za takvu vrstu posla (Massanari 2017). Istovremeno je počelo i uklanjanje sadržaja koji su, iz postojeće dominantne ideološke perspektive u SAD i EU, percipirani kao ekstremni. Uopšteno, uređivačka politika *online* društvenih platformi postala je jedna od središnjih tema, naročito u SAD, gde Kongres redovno sasluša tehnološke mogule oko potencijalnog uklanjanja negativnih posledica društvenih mreža, ili uvođenja novog zakonodavstva u ovu oblast. Međutim, posledice po liberalne demokratije su stvorene pre nego što se uređivanje od strane šire društvene i političke moći zahuktalo. Pre svega, to je zbog principa uređivanja internet platformi koji su preovladali u periodu tokom ključnih događaja iz 2014, 2015, i 2016. godine.

Popularno distopijsko shvatanje mehanizama velikih tehnoloških kompanija stvorilo je utisak da svako uvođenje reda u informacije koje se plasiraju na internetu, predstavlja kontrolu ljudskog uma. Međutim, dovođenje u red (*ordering*) i moderiranje sadržaja na internetu, pokazalo se od samih početaka kao nužnost. Moderiranje je prvenstveno uspostavljeno kao pokušaj brane pirateriji i pornografskom nasilju (Gillespie 2018). Potom, kao zaštita od *spam*-a (zatrpavanja stranica pretraživača ili mejlova repetitivnim i često malicioznim porukama), ali i kao uređivanje hiljada i miliona informacija koje bi bez određenog kvalitativnog

rangiranja izgubile na korisnosti (Bilić 2016). Stoga je nastala bitka među kompanijama, u smislu toga koja će efikasnije pružiti ljudima željene rezultate pretraživanja, ali i koja će u proseku duže uspevati da ih zadrži na svojim stranicama. Tako najuspešnija od njih, pretraživač *Google*, veštačkoj inteligenciji zadaje da ljudima preporuči sadržaj na osnovu ključnih pojmova njihove pretrage i njihove geografske lokacije, „kvaliteta sadržaja na veb stranicama, preporuka od ljudi iz korisnikove društvene mreže” (Bilić 2016, 3). Isti ili slični principi se mahom uspostavljaju i na drugim društvenim mrežama, npr. *YouTube*-u koji je ubrzo po nastanku kupljen od strane *Google*-a (Covington, Adams and Sargin 2016).

Dominantne internet platforme teže da pružaju sadržaj koji će podrazumevati da krajnji korisnik ostane što duže na njima. Od početka je bila jasna tendencija da upravljači platformi ne mogu pretpostavljati šta će sve biti predmet ljudske zanimacije, već su ovaj proces prepustili jednoj vrsti društvenog darvinizma. Da bi tako nešto bilo moguće, morali su se inicijalno zavetovati na „neutralnost”, kako u ideološkom, tako i u estetskom i svakom drugom smislu. Radi se o svojevrsnoj ideologiji „tehnološke neutralnosti i objektivnosti” (Bilić 2016, 4). Ultimativno, i ovaj pokušaj objektivnosti, pa i sve naknadne dorade algoritama, ostavljene su na tumačenje ljudskom shvatanju šta objektivnost zapravo predstavlja. Stoga, pošto ceo proces zavisi od čoveka, u literaturi se ukazalo i na to da ne postoji mogućnost da mašine rasuđuju ideološki nepristrasno (Aniello, Mancarella and Piga 2020). Na primer, automatski pretraživači su vremenom i sami pravili rasističke aluzije, od kojih je najpoznatija pojava fotografije majmuna onog trenutka kada bi se ukucalo ime Mišel Obame (Michelle Obama), nekadašnje prve dame SAD (Noble 2018).

Ovakva vrsta uređivanja, koja je dugo težila „objektivnosti” i u kombinaciji sa sistemom preporuka koji bi ljude što duže zadržao na svojim platformama, kao i činjenicom da je ceo proces deljenja i saznavanja informacija drastično demokratizovan, dovela je do ulaženja „korisnika” u svojevrsne mehurove. U mehurovima se nalazio sadržaj koji je možda kreiran od strane elita, a možda i ne. Poreklo sadržaja mehura je postalo irelevantno u smislu obrazovanja i kvaliteta argumentacije. Najprivlačniji sadržaji postajali su oni koji su trenutno dominantni, ili koji se manje-više slažu sa našim ukusima i mišljenjima – banalnim, estetskim, političkim i ideološkim. Više nije postojala ekspertska brana ka laičkim, odokativnim pa i opskurnim tumačenjima stvari za koje su nekada neophodne i decenije školovanja. Takođe, nije više postojala brana koja je nekada podrazumevala decenije školovanja i socijalizacije u liberalnim krugovima urednika novina, ili televizijskih programa, koji bi potom sadržaj filtrirali sa svesnom ili nesvesnom ideološkom namerom. Omogućeno je da budemo izloženi „opasnostima demokratije” koje su u nacionalnim državama dugo bile ograničavane društvenim inženjeringom poput redovnog služenja vojnog roka, obaveznog primarnog

obrazovanja, javnih ceremonija i drugo (Hobsbawm 2013). Mehurovi u *online* svetu stvarani su konstantnim jednoličnim interakcijama i jednoličnim informisanjem. Odnosno, repetitivno iz dana u dan. Na taj način su se svakodnevno generisali kolektivni identiteti različitih sadržaja – od konzumerističkih, pa sve do subnacionalnih, nacionalnih, civilizacijskih ili kosmopolitskih. Ono što je bitno je da u SAD i državama EU, liberalni narativ više nije imao sistemsku prednost u odnosu na bilo koji drugi narativ. Tehnološkim inovacijama i pratećom demokratizacijom komunikacija izjednačeno je polje borbe za diskurzivnu hegemoniju (Laclau and Mouffe 1985). Štaviše, čak i na nivou prakse u međunarodnim odnosima sve više biva potiskivana diskurzivna hegemonija koja potiče sa „Zapada“ u vidu liberalne demokratije (Wojczewski 2018).

Primeri nacionalnog populizma i iskorišćavanja slabosti liberalnih demokratija

Pre nego što krenem sa predstavljanjem konkretnih primera iskorišćavanja slabosti liberalno-demokratskog paradoksa, moram da skrenem pažnju na to da dominantni sadržaj mehurova na pretraživačima ili društvenim platformama nije nužno politički ili nacionalni. On se češće tiče potpuno apolitičnih tema poput pretraga značenja određenih reči, biografija voljenih sportista, muzičara, svakodnevnog gledanja muzičkih ili duhovitih video zapisa, uputstava za šminkanje itd. Svođenje rasprave o društvenim mrežama na političke institucije i ideologije bi dovelo do pojave koju bi trebalo izbegavati. U konkretnom slučaju, radilo bi se o potrazi za nekakvim etnonacionalističkim ideologijama po svaku cenu i trebalo bi imati u vidu da: „(n)aučnik koji traži etnicitet naći će ga pre ili kasnije – i to možda po cenu da previdi one druge vrste odnosa koje su mu takođe bile pred nosom“ (Eriksen 2004, 272). Sličnu grešku često prave i supstancijalističke teorije, u smislu da uzimanje nacionalne države kao početne jedinice analize u mnogim slučajevima takođe dodatno podstiče nacionalizam. Ovakva pojava se u nauci još naziva i „metodološkim nacionalizmom“ (Wimmer and Glick Schiller 2002).

Tako je nužno imati u vidu da je pojava nacionalnog populizma vrlo jasno deo znatno šireg procesa demokratizacije koji uopšteno podrazumeva izmenu kulturnih obrazaca u raznim sferama života. Ovi obrasci, makar na prvi pogled, ne moraju imati nikakvu vezu sa politikom, ali na nju utiču. Zbog toga bi dublje odgovore na pitanja aktuelne promene u liberalnim demokratijama i, posledično, promenama u međunarodnom poretku, mogla da pruži analiza koja bi se bavila kulturnim polarizacijama i sukobljavanjima (kolokvijalno, kulturnim ratovima). U ovom

preglednom članku se zaustavljam na pojavi nacionalnog populizma, budući da je ona najčešće analizirana u postojećoj literaturi (u svojim varijacijama kao populizam ili krajnja desnica, nacionalizam itd). Međutim, ostavljam prostor za potpuniju analizu koja bi podrazumevala kulturne ratove, budući da je i strana političkog spektra koja sebe smatra liberalnom makar jednako zaoštrena prema Drugom, što se isto može smatrati posledicom demokratizacije komunikacija. Ovim bi na neki način bila razotkrivena i pristrasnost većeg dela društvenih nauka ka ideološki levom polu. Doslednost mi nalaže i da ponovo konstatujem da je pristrasnost jedini mogući scenario, budući da je prethodno utvrđeno da je nepristrasnost, kako kod ljudi, tako i mašina, teško dostižna.

Ipak, 2014. godine je na površinu isplivao događaj koji na suštinski način može da utiče na potvrđivanje teze ovog rada. U avgustu te godine je u javnosti izbila *Gamergate* kontroverza (imenovana po ugledu na čuveni skandal Votergejt). Iako je *YouTube* ovom aferom i dalje samo delom bio politizovan, u smislu malog procenata ukupnog sadržaja ove mreže koji je odlazio na *Gamergate*, reč je o prvom jasnom primeru da je jedna društvena platforma (u sadejstvu sa nekoliko platformi, uključujući i *Reddit*, *4chan* i kasnije *8chan* i *8kun*) sa svojim mehanizmima direktno zaslužna za novu ideološku i političku artikulaciju. Time ne doprinosim širenju određene ideologije, no uočavam njene početke. Uostalom, posledice *Gamergate*-a u vidu izbora Trampa za predsednika i glasanja za Bregzit su događaji koji su već prošli. Najopštije moguće, afera *Gamergate* je započeta masovnim onlajn zlostavljanjem i napadom ljubitelja video igara (kolokvijalno, gejmera) na Zoi Kvin (Zoey Quinn) zbog tvrdnji, ispostavilo se lažnih, njenog bivšeg partnera da se služila emotivnim uticajem na urednika jednog popularnog gejming portala radi pozitivne recenzije igrice koju je ona razvila (Massanari 2017).

Gamergate je suštinski poslužio kao izgovor za ono što je usledilo. Veliki broj gejmera počeo je da sklapa narativ na forumu *Fortune* o tome kako im je dosta jedne vrste dominacije feminističke kulture u igrama. S druge strane, Kvin je liberalnom polu služila kao primer inherentnog seksizma gejmera. Međutim, narativi sa platforme *4chan* su uskoro postali dominantni i preneli su se na *YouTube*, koji za razliku od *4chan*-a ne pokriva samo određenu nišu – gejmere. Pravili su se videi koji su uvezivali „toksični feminizam” u igricama sa ugrožavanjem slobode govora u SAD i EU. Ubrzo potom, prešlo se i na kritiku licemerja multikulturalizma, koji je, po njihovom viđenju, uz pomoć feministkinja učutkivao do tada dominantnu kulturu, a favorizovao islam dozvoljavajući i podstičući masovne migracije sa Bliskog istoka. Licemerje je u tome što islam, po njihovom mišljenju, žene drži u podređenom položaju. Potom se prešlo i na širu tematiku „propasti Zapada”, ugroženog feminizmom i multikulturalizmom (videti više u Nagle 2017). Dominantni narativ gejmerske zajednice koji je mahom oblikovan „štreberskom

kulturom" (Massanari 2017), poklopio se sa krajnjom desnicom koja je u SAD i Evropi decenijama držana na marginama. U tom smislu, ne vidi se novost u ideološkom sadržaju, nego u tome gde se mobilizacija odvija, stepen njene masovnosti, internacionalnosti i tipova ličnosti koje su prvobitno privučene.

YouTube je poslužio kao prostor gde su različiti stvaraoci sadržaja (*content creators*) iz gejmerske populacije pravili video materijale sličnih naslova i identične ideološke sadržine. Referisali su jedni na druge, pozivali su jedni druge u svoje emisije, pravili međusobne intervjuje, uskoro stvarajući snažnu mrežu popularnih „jutjuber“ sa milionskim pratiocima, čija je preokupacija sada postala dobijanje kulturnog rata protiv liberala. Ovaj talas je potom omogućio da se popularizuje čitav spektar intelektualaca i političara, generišući im vidljivost koju ranije nisu mogli ni da pojme. Iz njega je proistekla i popularnost psihologa i centriste Džordana Pitersona (Jordan Peterson), dovodeći ga kasnije do svetske slave. Širok je i spektar ideoloških ideja koje su se nizale sve od centra pa do krajnje desnice. Iako su sadržale određene sličnosti (poput borbe za slobodu govora), delile su ih i razlike u smislu stepena ekstremnosti, ali i nivoa opskurnosti. Na ovaj talas su se nadovezali i ranije marginalni ekstremni američki desničari poput Ričarda Spensera (Richard Spencer), Džereda Tejlora i populisti varijabilne ideološke sadržine poput Donalda Trampa. Mađarski predsednik Viktor Orban navođen je kao primer spasioca Evrope, a nemačka kancelarka Angela Merkel kao njena zla maćeha.⁶ Popularni jutjuberi dolazili su iz SAD, Švedske, Ujedinjenog Kraljevstva itd, a uređivanje sadržaja njihovih stranica nije zavisilo od nekakve zajedničke državne ili ideološke agende, već je zavisilo od postojećeg trenda koji im je omogućavao veću vidljivost, samim tim i veće prihode. Trend je dodatno dobijao na snazi i zbog postojećih algoritama društvenih mreža, koji su dodatno promovisali trenutno najpraćeniji narativ.

Sve do Bregzita i izbora Donalda Trampa za predsednika, *YouTube* platformom je, makar kada su politički i ideološki sadržaji u pitanju, dominirao sadržaj koji je naginjao ka ovim dvema opcijama. Dokumentarni film „Veliko hakovanje“ (*The Great Hack*) bavi se, između ostalog, i sudskim procesima koji su pokrenuti zbog toga što je Trampova kampanja, za razliku od protivnika, svesno iskoristila logiku koja stoji

⁶ Tipičan kanal gde se mogu pronaći ovakvi narativi je *Black Pigeon Speaks YouTube Channel*, dok je kanal Dejva Rubina (*The Rubin Report YouTube Channel*) ilustrativan primer na kome se može videti ideološka širina stvorene mreže. Širina i povezanost se mogu videti i u tome što kod Rubina gostuje kako pomenuti Piterson, tako i sin Donalda Trampa, dok sam Tramp, za vreme vršenja funkcije predsednika, reklamira sa svog Tviter naloga Rubinovu knjigu o slobodi govora. Činjenica da je Tviter uklonio Trampov nalog govori u prilog značaja onlajn komunikacija za period nakon 2014. godine. Isto tako, onemogućava da primer reklamiranja knjige bude neupitan. Stoga, kao obeležje vremena, ostavljam na vreme sačuvani link ka Trampovom tvitu, koji sada više nema nikakav sadržaj (@realDonaldTrump).

iza algoritama. Kampanja je i na osnovu kupljenih velikih podataka ciljala krajnje korisnike gomilom propagandnog sadržaja kako bi ih privolela na svoju stranu. Dodatno, engleski *The Guardian* citira nalaze tima bivšeg *Google*-ovog radnika koji je uz pomoć veštačke inteligencije utvrdio nekoliko stvari: da su *YouTube* algoritmi tokom izbora u Francuskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu i Nemačkoj ciljano podsticali sadržaj koji produbljuje podele; da kada ste jednom izabrali video u npr. korist Trampa za vreme izbora 2016. godine, 80% video zapisa koji bi vam nadalje bili preporučeni bili su ili za Trampa, ili protiv demokratske kandidatkinje Klinton (Clinton) (Lewis 2018). Takođe, kompanija *Microsoft* je napravila robotski profil na *Twitter*-u i dala mu zadatak da tokom 16 sati nauči kakvo ponašanje bi mu na toj mreži najbrže uvećalo pratioce. Ispostavilo se da je robot nakon 16 sati počeo da tvituje sadržaj u kome se iskazuje prezir prema feminizmu, ali i ljudima generalno, i u kome se opravdava Holokaust (Vincent 2016). Opet, kada je u pitanju ekstremnost sadržaja, iako je psiholog Piterson centrista ili makar blago desno u odnosu na centar, istraživači su koristeći se veštačkom inteligencijom došli do zanimljivih zaključaka. Velika većina onih koji prvi put na svojim *Youtube* nalozima ostave komentar na nekom od videa koji uključuju i Pitersona, dalje odlazi ka ekstremnijim sadržajima. Tako je Piterson označen kao čuvar (*gatekeeper*) na putu ka ekstremnijem sadržaju (Finkelstein 2019). Dva navedena primera profila, robota i čoveka, možda najbolje ukazuju na moć koju poseduju algoritmi pri izgradnji identiteta, a koja se tiče svakodnevnog plasiranja sadržaja. Ponovo je bitno reći da se mehurovi stvaraju i na drugoj ideološkoj strani. Pažnja je na desnici u ovom radu zbog toga što je populizam poprimio karakteristike nacionalnog, ali i zbog toga što je prva uspostavila ideološku onlajn dominaciju u periodu od 2014. do 2016. godine.

I lideri partija nove desnice u Evropi, čija se ideološka sadržina podudara sa glavnim narativom proisteklim iz *Gamergate*-a, vrlo uspešno koriste društvene mreže za mobilizaciju protiv mejnstrima koji je održavao liberalno-demokratski paradoks. Nekadašnji ministar unutrašnjih poslova Italije Mateo Salvini (Matteo Salvini) ostaje poznat po svakodnevnim, neretko i intimnim video zapisima na *Facebook*-u. Marin Le Pen (Marine Le Pen) uspešno koristi *Twitter* kako bi mobilisala svoje francuske sledbenike protiv, smatra ona, narastajuće opasnosti od islama (Maksić and Ahmić 2020). Postojeći ideološki trend na društvenim mrežama im je samo išao na ruku za dalje umnožavanje popularnosti. Partije Salvinija i Le Penove su za vreme uspešnog balansiranja liberalnog paradoksa tipičan primer evropskih partija koje su, skupa sa svojim ideološkim sadržajem, tavorile na margini i niskoj podršci među širom populacijom. Internet platforme su im u velikoj meri pomogle da dopru i do glasača koji su ranije bili apolitični, ili potpuno otuđeni od postojećih političkih sistema zbog vere u nemogućnost bilo kakve promene u smeru u kom bi

želeli da se kreću. Dopiranje do ovih glasača je možda i ponajbolje opisano na slučaju Ujedinjenog Kraljevstva (Eatwell and Goodwin 2018).

Prikazani primeri *Gamergate*-a, jutjubera i povezanih uticajnih ideologa i političara, predsedničkih izbora u SAD i kampanje za izlazak Ujedinjenog Kraljevstva iz EU, jesu indikatori sledeće stvari: promena svakodnevice, koja je oblikovana i uređivana algoritmima velikih kompanija, jeste proces koji na suštinski način utiče na politička dešavanja. Štaviše, algoritamska moć i algoritamska politika oblikuju svakodnevnicu na takav način da određuju dominantne narative i karakter kolektivnih identiteta. Algoritmi koji oblikuju te platforme, pretraživače i društvene mreže u SAD i EU kreiraju se iz jednog centra, stvarajući istovremenost reakcija i posledica. Između ostalog, zbog toga što algoritmi nisu bili privrženi liberalnom narativu, već su težili potpunoj demokratizaciji ideja, zaslužni su za simultano javljanje nacionalnog populizma na ovom prostoru. Time proces oblikovanja svakodnevice biva od suštinske važnosti za politiku, a na međunarodne odnose se reflektuju tako što bi uspostavljanje kontrole nad ovim mehanizmima podrazumevalo i stvarnu suverenost i mogućnost upravljanja identitetima. Na neki način, ponovo bi bilo omogućeno da narativi potiču od elita. U ovom trenutku, navedene države još uvek nemaju kontrolu nad pomenutim mehanizmima. Od velikog značaja za međunarodne odnose bi bio odgovor na pitanje da li primarne institucije međunarodnog društva, poput suverenosti i nacionalizma, teraju države da konačno i uspostave kontrolu nad algoritamskim politikama i time suverenizuju internet.

Zaključak

Sveukupno, u radu zaključujem da kombinacija sve većeg prisustva šire populacije na internetu, principa kojima je to prisustvo uređeno, praksi svakodnevnog ponavljanja određenog političkog ili ideološkog sadržaja, vremenom je, svesno ili nesvesno, stvorila snažan kulturni, identitetski otpor prema postojećem liberalnom sistemu legitimizacije. Teorijski alati relacionizma su u ovom radu omogućili epistemološku bazu da kao osnovnu jedinicu analize identifikujem proces (u ovom slučaju proces svakodnevice), i time ukažem na mogućnost sagledavanja fenomena nacionalnog populizma u SAD i EU nakon 2014. godine iz perspektive međunarodnih odnosa. Postoje jasni indikatori da proces u vidu izmena strukture svakodnevice ima dalekosežne posledice po međunarodne odnose. Ovakvu tezu je ubuduće neophodno dodatno potkrepiti preciznijim metodološkim okvirom koji bi omogućio razumevanje toga kako su materijalni (algoritmi) i idejni elementi u sadejstvu doveli do promene.

Kada bismo se zaustavili na utvrđivanju kako mikro procesi utiču na međunarodnu stvarnost, izostavili bismo eventualne uticaje makro procesa, koji mogu proisticati iz međunarodnog društva ili međunarodnog sistema. Na primer, bilo bi neophodno utvrditi da li postoji nekakav nezavisni međunarodni sistem koji tera države da ponovo uspostave autoritarnu kontrolu nad glavnim društvenim narativima, a samim tim i nad mehanizmima (u ovom slučaju algoritmima) koji utiču na oblikovanje tih narativa i svakodnevice. Ovakvo, sveobuhvatno sagledavanje mikro i makro procesa bi onda eventualno moglo uvećati i značaj međunarodnih odnosa kao nauke, budući da bi „domaća stvarnost” bila teško razumljiva bez uticaja međunarodnih procesa na nju. Neko buduće istraživanje, koje bi pokušalo da odgovori na takve zahteve, učinilo bi da i fenomen nacionalnog populizma dobije svoju punu naučnu kontekstualizaciju.

Bibliografija

- Anderson, Benedict. 2006. *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso books.
- Antonsich, Marco. 2016. “The ‘everyday’ of banal nationalism—Ordinary people’s views on Italy and Italian”. *Political geography* 54: 32–42.
- Bentam, Džeremi i Mišel Fuko. 2014. *Panoptikon, Oko moći*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Bergholz, Max. 2018. *Nasilje kao generativna sila: identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici*. Sarajevo i Zagreb: Buybook.
- Bilić, Paško. 2016. “Search algorithms, hidden labour and information control.” *Big Data & Society*. DOI: <https://doi.org/10.1177/2053951716652159>.
- Billig, Michael. 1995. *Banal nationalism*. London: Sage.
- Black Pigeon Speaks YouTube Channel. 2021. *YouTube*. Accessed 12 April 2021. <https://www.youtube.com/user/TokyoAtomic>
- Brubaker, Rogers, Margit Feischmidt, Jon Fox, and Liana Grancea. 2006. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton: Princeton University Press.
- Brubaker, Rogers. 2002. “Ethnicity without groups.” *European Journal of Sociology/Archives européennes de sociologie* 43 (2): 163–189.
- Bucher, Taina. 2012. “Want to be on the top? Algorithmic power and the threat of invisibility on Facebook.” *New media & society* 14 (7): 1164–1180

- Canovan, Margaret. 1999. "Trust the people! Populism and the two faces of democracy." *Political studies* 47 (1): 2–16.
- Castelvecchi, Davide. 2016. "Can we open the black box of AI?." *Nature News* 538 (7623): 20–23.
- Chomsky, Noam, and Edward S. Herman. 1994. *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. London: Vintage Books.
- Cooley, Alexander, and Daniel Nexon. 2020. *Exit from hegemony: The unraveling of the American global order*. New York: Oxford University Press.
- Džuverović, Nemanja. 2013. "Does more (or less) lead to violence? Application of the relative deprivation hypothesis on economic inequality induced conflicts." *Croatian International Relations Review* 19: 115–134.
- Eatwell, Roger, and Matthew Goodwin. 2018. *National populism: The revolt against liberal democracy*. Kindle edition: Penguin UK.
- Edensor, Tim. 2002. *National identity, popular culture and everyday life*. Oxford: Berg.
- Ejdus, Filip, and Tijana Rečević. 2021. "Ontological Insecurity as an Emergent Phenomenon." *European Psychologist*. DOI: <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000419>
- Elagina, D. 2020. "Average daily internet consumption in Central and Eastern Europe 2011–2021, by device". *Statista*, December 7. <https://www.statista.com/statistics/1015994/daily-online-time-by-device-in-central-and-eastern-europe/>
- Emirbayer, Mustafa. 1997. "Manifesto for a relational sociology." *American journal of sociology* 103 (2): 281–317.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Finkelstein, Joel. 2019. "On Jordan Peterson, the Alt Right and Engagement Across Difference". *Heterodox Academy*, November 18. [_https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1278828245161594886](https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1278828245161594886)
- Fox, Jon E., and Cynthia Miller-Idriss. 2008. "Everyday nationhood." *Ethnicities* 8 (4): 536–563.
- Gellner, Ernest. 2008. *Nations and nationalism*. New York: Cornell University Press.
- Gillespie, Tarleton. 2018. *Custodians of the Internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media*. New Haven and London: Yale University Press.
- Goodhart, David. 2017. *The road to somewhere: The populist revolt and the future of politics*. London: Hurst and Co.

- Guriey, Sergei. 2018. "Economic drivers of populism." *AEA Papers and Proceedings* 108: 200–203.
- Hazon, Yoram. 2018. *The Virtue of Nationalism*. New York: Basic Books.
- Hedetoft, Ulf. 2020. *Paradoxes of Populism: Troubles of the West and Nationalism's Second Coming*. Kindle edition: Anthem Press.
- Hobsbawm, Eric. 2013. "Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914". In: *The Invention of Tradition*, edited by Eric, Hobsbawm, Terence O. Ranger, 263–207. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric. 2016. *Nations and Nationalism since 1780*, 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobson, John M. 2002. "What's at Stake in Bringing Historical Sociology Back into International Relations? Transcending 'Chronofetishism' and 'Tempocentrism' in International Relations." In: *Historical sociology of international relations*, edited by Steven Hobden and John M. Hobson, 3–41. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald F., and Pippa Norris. 2016. "Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash". *HKS Working Paper No. RWP16-026*. SSRN.
- Jackson, Patrick Thaddeus, and Daniel H. Nexon. 1999. "Relations before states: Substance, process and the study of world politics." *European journal of international relations* 5 (3): 291–332.
- Jones, Rhys, and Peter Merriman. 2009. "Hot, banal and everyday nationalism: Bilingual road signs in Wales." *Political Geography* 28 (3): 164–173.
- Karataşlı, Şahan Savaş. "Capitalism and nationalism in the longue durée: Hegemony, crisis, and state-seeking nationalist mobilization, 1492–2013." *International Journal of Comparative Sociology* 61 (4): 233–263.
- Karim Amer and Jehane Noujaim. 2019. *The Great Hack*. Netflix, 104 minutes.
- Kaufmann, Eric. 2018. *Whiteshift: Populism, immigration and the future of white majorities*. London: Penguin UK.
- Laclau, Ernesto and Chantal Mouffe. 1985. *Hegemony and socialist strategy*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto. 2005. *On populist reason*. London: Verso.
- Lakner, Christoph, and Branko Milanovic. 2013. *Global income distribution: from the fall of the Berlin Wall to the Great Recession*. Washington: The World Bank.

- Lampo, Aniello, Michele Mancarella, and Angelo Piga. 2020. "(Non)-neutrality of science and algorithms: Machine Learning between fundamental physics and society." *preprint arXiv:2006.10745*: 117–145
- Lewis, Paul. 2018. "Fiction is outperforming reality: how YouTube's algorithm distorts truth." *The Guardian*, February 02. <https://www.theguardian.com/technology/2018/feb/02/how-youtubes-algorithm-distorts-truth>
- Maksić, Adis, and Nihad Ahmić. 2020. "Constructing the Muslim threat: A critical analysis of Marine Le Pen's Twitter posts during the 2017 French election campaign." *Journal of Regional Security* 15 (1): 131–148.
- Malešević, Siniša. 2019. *Grounded nationalisms: A sociological analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Margalit, Yotam. 2019. "Economic insecurity and the causes of populism, reconsidered." *Journal of Economic Perspectives* 33 (4): 152–170.
- Massanari, Adrienne. 2017. "# Gamergate and The Fapping: How Reddit's algorithm, governance, and culture support toxic technocultures." *New Media & Society* 19 (3): 329–346.
- Mayall, James. 1990. *Nationalism and international society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCourt, David M. 2016. "Practice theory and relationalism as the new constructivism." *International Studies Quarterly* 60 (3): 475–485.
- Mearsheimer, John J. 2018. *The great delusion: Liberal dreams and international realities*. New Haven and London: Yale University Press.
- Monica Anderson and Jingjing Jiang. 2018. "Teens, Social Media & Technology". *Pew Research Center*, May 31. <https://www.pewresearch.org/internet/2018/05/31/teens-social-media-technology-2018/>
- Mouffe, Chantal. 1997. "Carl Schmitt and the paradox of liberal democracy." *Can. JL & Jurisprudence* 10: 21–33.
- Mudde, Cas. 2004. "The populist zeitgeist." *Government and opposition* 39 (4): 541–563.
- Mudde, Cas. 2019. *The far right today*. Cambridge: Polity Press.
- Müller, Jan-Werner. 2016. "What is populism." In: *The Oxford Handbook of Italian Politics*, edited by E. Jones & G. Pasquino, 224–239. Oxford: Oxford University Press.
- Nagle, Angela. 2017. *Kill all normies: Online culture wars from 4chan and Tumblr to Trump and the alt-right*. Kindle edition: John Hunt Publishing.

- Nexon, Daniel H. 2009. *The struggle for power in early modern Europe: religious conflict, dynastic empires, and international change*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Nexon, Daniel H. 2010. "Relationalism and new systems theory." In: *New systems theories of world politics* edited by Mathias Albert, Lars-Erik Cederman, and Alexander Wendt, 99–126. New York: Palgrave.
- Noble, Safiya Umoja. 2018. *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. New York: NYU Press.
- Orlowski, Jeff. 2020. *The Social Dilemma*. Netflix, 94 min.
- Paul Covington, Jay Adams, and Emre Sargin. 2016. "Deep Neural Networks for Youtube Recommendations", *RecSys 2016 – Proceedings of the 10th ACM Conference on Recommender Systems*, Association for Computing Machinery, Inc: 191–198.
- Perrin Andrew and Madhu Kumar. 2019. "About three-in-ten U.S. adults say they are 'almost constantly' online", *Pew Research Center*, July 25. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/07/25/americans-going-online-almost-constantly/>.
- Porter, Patrick. 2020. *The False Promise of Liberal Order: Nostalgia, Delusion and the Rise of Trump*. Kindle edition: John Wiley & Sons.
- Rodrik, Dani. 2018. "Populism and the Economics of Globalization." *Journal of international business policy* 1 (1–2): 12–33.
- Smith, Anthony. 2008. "The limits of everyday nationhood." *Ethnicities* 8 (4): 563–573.
- Smith, D. Anthony. 2002. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Tamir, Yael. 2019. *Why nationalism*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Tankovska, H. 2021. "Average daily social media use in selected European countries 2019". *Statista*, January 28. <https://www.statista.com/statistics/719966/average-daily-social-media-use-in-selected-european-countries/>
- The Rubin Report Channel. 2021. *YouTube*, April 12, https://www.youtube.com/channel/UCJdKr0Bgd_5saZYqLCa9mng
- Trump, Donald (@realDonaldTrump). 2020. "Donald Trump Twitter post". *Twitter*, July 4, <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1278828245161594886>
- Van Dijck, José. 2013. *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford: Oxford University Press.

- Vincent, James. 2016. "Twitter taught Microsoft's AI chatbot to be a racist asshole in less than a day." *The Verge*, March 26. <https://www.theverge.com/2016/3/24/11297050/tay-microsoft-chatbot-racist>
- Wimmer, Andreas, and Nina Glick Schiller. 2002. "Methodological nationalism and beyond: nation–state building, migration and the social sciences." *Global networks* 2 (4): 301–334.
- Wojczewski, Thorsten. 2018. "Global power shifts and world order: the contestation of 'western' discursive hegemony." *Cambridge Review of International Affairs* 31 (1): 33–52.
- Zürn, Michael. 2018. *A theory of global governance: Authority, legitimacy, and contestation*. Oxford: Oxford University Press.
- Ристановић, Петар. 2019. *Косовско питање 1974–1989*. Нови Сад/Београд: Прометеј/Информатика.
- Ристановић, Петар. 2020. *Илузија моћи: критички интелектуалци и комунистички режим*, Београд: Фондација Александар Невски/ИП Принцип.

Miloš VUKELIĆ

**RELATIONALISM AND CHANGES IN INTERNATIONAL RELATIONS:
AN EXAMPLE OF THE INFLUENCE OF ALGORITHMIC POWER
ON THE STRUCTURE OF EVERYDAY LIFE AND THE EMERGENCE
OF NATIONAL POPULISM**

Abstract: The paper points out that there is a way to comprehend the phenomenon of national populism from the perspective of the international relations discipline. Additionally, to provide an interpretation of why national populism occurred in the United States and the European Union after 2014. The emergence of national populism in the United States and the European Union countries has endangered the survival of the liberal-democratic paradox. There are numerous scientific explanations attempting to explain how this phenomenon came about. In this paper, I will reduce these explanations to cultural, economic, and political arguments and arguments about human nature and the long-term logic of modernity. The author argues that these explanations have a research gap since there is no answer to why national populism occurred in 2014 simultaneously in the EU and the United States. As a set of tools in the international relations discipline, the author finds that relationalism provides us with lenses that can open up a space to claim that the simultaneous change, embodied in the emergence of national populism, occurred due to a change in the structure of the everyday. Therefore, the paper consists of an interdisciplinary literature review of relationalism in international relations, everyday nationalism, the influence of algorithmic power and algorithmic politics on the structure of human internet presence, and the existing works that indicate the source of national populism's emergence. By proving the claims, the author points out the importance of studying processes in order to understand the events and changes in international relations that have occurred since 2014.

Keywords: relationalism, international relations, everyday nationalism, algorithmic politics, algorithmic power, national populism, liberal-democratic paradox.

UDK: 355.3:355.02(510)
Biblid: 0025-8555, 73(2021)
Vol. LXXIII, br. 2, str. 310–336

Originalni naučni rad
Primljen 4. juna 2021.
Odobren 28. juna 2021.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2102310P>

Modernizacija oružanih snaga i promene u percepciji kineske pretnje

Igor PEJIĆ¹

Apstrakt: Rad analizira kako vojni faktor koji utiče na ravnotežu snaga kroz slučaj promena u kineskoj vojnoj politici i način na koji se percepcija kineske vojne moći u regionalnim strateškim okvirima promenila tokom prve dve decenije 21. veka. S obzirom da su predmet istraživanja efekti unutrašnjeg uravnotežavanja, teorijski okvir rada baziran je na realističkoj školi međunarodnih odnosa. Voltov koncept ravnoteže pretnje predstavlja početnu premisu autora putem kojeg on ispituje proces unutrašnjeg uravnotežavanja Kine i kako ono utiče na ostale aktore istočne Azije. U metodološkom pogledu autor se rukovodi indikatorima poput visine vojnog budžeta, doktrinarnim promenama, izmenama u vojnoj organizaciji, modernizaciju vojne opreme i kako ovi indikatori utiču na povećanje borbene gotovosti. Mehanizam unutrašnjeg uravnotežavanja Kine krajem 20. veka nije bio viđen kao neposredna pretnja američkim interesima u istočnoj Aziji, odnosno kao mehanizam koji može da utiče na *status quo* u tom regionu. Sa jačanjem kineske mornarice i odlučnim stavom Pekinga da u Južnom kineskom moru uspostavi veće prisustvo, percepcija kineske moći se menja. Autor zaključuje da je teza da svaki oblik uravnotežavanja u unipolarnom sistemu predstavlja revizionizam samo delimično prihvatljiva, jer je sam koncept podložan uticaju zavisno od intenziteta i načina uravnotežavanja i ciljeva koji se žele postići.

Ključne reči: Kina, Sjedinjene Američke Države, ravnoteža snaga, unutrašnje uravnotežavanje.

¹ Autor je istraživač pripravnik u Institutu za strategijska istraživanja Univerziteta odbrane, Beograd.
E-pošta: igor.pejic@mod.gov.rs

Rad je sačinjen u sklopu projekta „Projekcija trendova od značaja za bezbednost Republike Srbije do 2030. godine”.

Kina posmatrana kroz koncept izazivača Sjedinjenih Država prisutna je proteklih decenija u literaturi međunarodnih odnosa. Krajem osamdesetih godina Pol Kenedi (Paul Kennedy) je upozoravao da Kina poseduje potencijal kojim u budućnosti može da ugrozi SAD i njenu poziciju na Pacifiku (Kennedy1987). Pored Kenedija, brojni pisci iz oblasti međunarodnih odnosa takođe su ukazivali na potencijalnu pretnju kineske moći još krajem 20. veka (Lemke 1997, 30–31; Goldstein 1997, 2001; Shambaugh 1999, 2000; Christensen 1999, 2001; Ross, 1999a, 1999b). Kondoliza Rajs (Condoleezza Rice) je u radu od 2000. godine isticala da Kina ne predstavlja strateškog partnera u istočnoj Aziji (Rice 2000, 56). Kina kao država kojoj prisustvo SAD u regionu smeta, prema njenim rečima, može biti samo potencijalni takmac unipolarnom hegemonu. Iako u to vreme Peking nije imao kapacitete da se suprotstavi Vašingtonu, Rajs je smatrala da će Peking pokušati da povрати svoje interese u Južnom kineskom moru i na Tajvanu kada se međunarodne okolnosti budu promenile. Problem Južnog kineskog mora i Tajvana prisutan je godinama jer Kina polaže istorijsko pravo na ove teritorije.² Međutim, odnosi Sjedinjenih Država i Kine bili su relativno dobri sve do 2011–2012. godine kada je administracija Baraka Obame (Barack Obama) usvojila politiku pivota ka Aziji. Iako je koncipirana kao diplomatski i ekonomski zaokret, pri čemu su američki zvaničnici insistirali da nije u pitanju obuzdavanje kineske moći, strategija je u vojnim krugovima bila shvaćena kao politika rebalansiranja čiji je cilj, između ostalog, ograničavanje daljeg jačanja kineskih oružanih snaga.

U naučnom projektu australijskog instituta za međunarodnu politiku *Lowy*, koji istražuje odnose moći između aktera u istočnoj i jugoistočnoj Aziji, može se uočiti smanjivanje razlike u odnosima moći između Kine i SAD na nivou oružanih snaga, borbene gotovosti i veličine vojnog budžeta; sa tendencijom da se ova razlika dodatno smanji u predstojećem periodu (Lowy Institute 2020). Utisak da Kina preuzima vođstvo i menja ravnotežu snaga proizlazi, između ostalog, iz činjenice da su kapaciteti američke mornarice oslabljeni i istrošeni. Izveštaj Heretidž fondacije

² Ideja da Južno kinesko more pripada Kini nije koncept osmišljen od strane aktuelnog kineskog rukovodstva kako bi eksploatisalo resurse i strateški položaj ovog prostora, već se može naći i u istorijskim dokumentima. Još početkom 20. veka, pre dolaska komunista na vlast, kineski kartografi su Južno kinesko more označili kao deo državne teritorije isprekidanom linijom u obliku potkovicice (*the nine dashed line*). Problem Južnog kineskog mora dobio je na značaju početkom druge decenije 21. veka, kada je Kina postala sila u usponu i glavni potencijalni izazivač američke moći. Uprkos brojnim diplomatskim pritiscima regionalnih i globalnih igrača, kao i pravnoj problematici međunarodnih voda, Južno kinesko more i dalje predstavlja ključan aspekt kineske državne strategije i koncepta jačanja pomorskih snaga. Štaviše, modernizacija kineske mornarice i izgradnja veštačkih ostrva u Južnom kineskom moru direktno su povezani sa jačanjem kineskih vojnih kapaciteta i odnosom snaga na istoku Azije (Lanteigne 2016, 103–111).

iz 2021. godine ocenjuje spremnost američke mornarice kao „marginalnu sa tendencijom slabljenja” (Sadler 2021). Glavni faktori koji određuju ovako nisku ocenu uključuju sledeće: nedovoljna količina brodova za izvršavanje zadataka globalnog domašaja, slaba popunjenost mlađim kadrom i usporena modernizacija naoružanja i vojne opreme. Sve navedeno omogućava izazivačima poput Rusije i Kine da smanje razlike koje su ranije postojale u odnosima moći (Sadler 2021). Iako ne možemo biti sigurni u konačan ishod, logično je očekivati da ako se ovi trendovi nastave da će se i ravnoteža snaga u ovom regionu promeniti. Pojedini kineski autori ističu da zaoštavanje odnosa SAD i Kine podseća na novi Hladni rat, pri čemu uspostavljanje pariteta vojnih snaga na Pacifiku predstavlja značajan faktor (Zhao 2019). Sjedinjene Države imaju sličan pogled na međusobno rivalstvo, što se može videti u Nacionalnoj strategiji bezbednosti od 2017. godine u kojoj se Kina označava kao država koja teži da ukloni SAD iz regiona Indo-Pacifika i preuredi regionalnu ravnotežu snaga u svoju korist (WH 2017).

U radu istražujemo da li modernizacija kineskih oružanih snaga predstavlja pretnju regionalnim akterima i Sjedinjenim Državama. Predmet ovog istraživanja biće fokusiran na analizu promena u kineskoj vojnoj politici i na koji način se percepcija kineske vojne moći u regionalnim strateškim okvirima promenila na početku 21. veka. U poslednjih desetak godina, Kina postaje glavni protivnik i izazivač američke globalne nadmoći. Jačanje kineskih oružanih snaga u regionu istočne Azije ocenjuje se kao oblik „rata” usmeren na promenu trenutnog *status quo*-a. Obeležje revizionističke sile koje se pripisuje pojedinim državama u usponu, pri čemu se njihovi pokušaji uravnotežavanja u međunarodnoj politici predstavljaju kao maliciozni ili ekspanzionistički, za Randala Švelera (Randall Schweller) predstavlja ključnu karakteristiku unipolarnog poretka. Svaki oblik uravnotežavanja, kako Šveler ističe, predstavlja revizionizam u unipolarnom sistemu (Schweller and Pu 2011, 43–47).

U radu se polazi od hipoteze da mehanizam unutrašnjeg uravnotežavanja koji pojedine sile u usponu implementiraju, prvenstveno jačanjem vojnih kapaciteta, ne predstavlja revizionizam i pretnju sve dok unipolarna sila može da primenjuje strategije koje joj omogućavaju efikasnu kontrolu i obuzdavanje potencijalnih izazivača. Švelerov koncept neizbežnog revizionizma, koji je nastao na primeru Kine, delimično je tačan. Unutrašnje uravnotežavanje Kine je stariji proces, koji je otpočeo još krajem 20. veka. Tokom prve decenije 20. veka, Amerika i drugi regionalni akteri nisu preduzimali mere kojima bi obuzdale Kinu, iako su kineske oružane snage započele proces modernizacije koji je nagoveštavao promene u regionalnoj ravnoteži snaga. Hipoteza se temelji na pretpostavci Stivena Volta (Stephen Walt) da države ne pokreću mehanizam uravnotežavanja-obuzdavanja dok ne vide pretnju kod drugih aktera (Walt 1987). Drugim rečima, Vašington je odlučio da

promeni odnos prema Kini i regionu istočne Azije tek onda kada je razvoj kineskih oružanih kapaciteta ukazao na potencijalne promene u regionalnom odnosu snaga.

Teorijski okvir istraživanja

Unutrašnje uravnotežavanje (*internal balancing*) možemo odrediti kao uvećanje državne moći putem unapređivanja ekonomskih i vojnih kapaciteta. Za razliku od drugih oblika uravnotežavanja, kao što je eksterno uravnotežavanje (*external balancing*), unutrašnje uravnotežavanje podrazumeva samostalno delovanje države bez podrške saveznika. Džozef Parent i Sebastian Rozato (Joseph Parent, Sebastian Rosato) ukazuju da unutrašnje uravnotežavanje predstavlja učestaliji oblik uravnotežavanja nego eksterno na nivou velikih sila (Parent and Rosato 2015, 54–57). Posmatrajući period 19. i 20. veka, autori zaključuju da velike sile imaju više poverenja u sopstvene sposobnosti koje mogu da unaprede, nego da se oslanjaju na pomoć drugih aktera. Unutrašnje uravnotežavanje ovi autori definišu kao jačanje vojnih kapaciteta, koje se može vršiti uvećanjem vojnog budžeta, ukupnog naoružanja i ljudstva ili imitacijom uspešnih vojnih praksi (poput savremenih vojnih doktrina i tehnoloških inovacija) drugih aktera u sistemu. Koncept unutrašnjeg uravnotežavanja definisali su brojni autori u sferi međunarodnih odnosa. Hans Morgentau (Hans Morgenthau) vidi unutrašnje uravnotežavanje kao uvećanje vojnih kapaciteta države što utiče na moć drugih aktera u sistemu i na ravnotežu snaga (Morgenthau 1948, 136–137). Džejms Morou (James Morrow) dodaje da ovakav način uravnotežavanja pruža veću izvesnost državama, jer ne moraju da se oslanjaju na druge aktere u međunarodnoj politici (Morrow 1993, 208). Drugi autori realističke škole pružaju slična objašnjenja unutrašnjeg uravnotežavanja, pri čemu glavni princip i dalje predstavlja uvećavanje kapaciteta oružanih snaga sopstvenim resursima (Schweller 2006, 9; Kang 2007, 51; Chan 2012, 59; Waltz 1979, 168; Levy 2004, 35).

Američka strategija pivota ka Aziji prvenstveno je koncipirana kao pokušaj uspostavljanja bolje saradnje sa Kinom, koja bi poslužila kao temelj za buduću kooperaciju ovih sila u rešavanju globalnih problema. Dženin Dejvidson (Janine Davidson), bivša članica kabineta ministra odbrane zadužena za strateško planiranje, govori da je strategija koncipirana kako bi se SAD prilagodile novom strateškom okruženju koje se dosta razlikuje od onog na kraju Hladnog rata (Davidson 2014, 81–82). Štaviše, vojni aspekt ove strategije je da se regionalnim državama i njihovim oružanim snagama pomogne sa problemima u vezi slobodne plovidbe, pruži humanitarna pomoć u slučaju prirodnih nesreća i da se podigne

nivo profesionalizma – što bi doprinelo stabilnosti celog regiona. Kako ova autorka ističe, u svim aktivnostima Kina je pozvana da učestvuje, što je trebalo dodatno da uveri vlasti u Pekingu da nije reč o obuzdavanju. Stav tadašnjeg američkog predsednika Obame da strategija nije koncipirana kao pokušaj obuzdavanja bio je potvrđen i predsednikovim nastupom prema Tajvanu i u njegovom odnosu prema Dalaj Lami. Tajvanu nije odobrena prodaja naoružanja tokom prve godine Obaminog mandata, dok je Obama odbio da se sretne sa Dalaj Lamom (Cha 2016). U sklopu ove strategije pokrenut je ekonomski i strateški dijalog sa Kinom kako bi se uslaglasila regionalna bezbednosna politika (Campbell and Andrews 2013, 4). Jedan od ciljeva strategije bio je da se poboljša bezbednosna saradnja sa državama regiona koje nisu saveznici ni strateški partneri, što bi uključivalo i Kinu (Shambaugh 2013, 16). Uprkos tome, kineska politika u regionu postala je agresivnija što se videlo u slučaju ostrva u Južnom kineskom moru. Kao što zaključuje Dejvid Šembo (David Shambaugh), koncept obuzdavanja pojavio se nakon 2009. godine kada su regionalni akteri zatražili od Vašingtona da poveća prisustvo zbog sve agresivnije politike Pekinga u istočnoj i jugoistočnoj Aziji (Shambaugh 2013, 17–18).

Randal Šveler i Ksijao Pu (Xiaoyu Pu) u članku „Nakon unipolarnosti” (*After Unipolarity*) raspravljaju o problemu promene savremenog unipolarnog poretka i načina na koji izazivači SAD pokušavaju da promene raspored moći na globalnom planu (Schweller and Pu 2011). Kausalitet uravnotežavanja i revizionizma u unipolarnom sistemu proizlazi iz strukture sistema, s obzirom na to da ako bi se ravnoteža uspostavila u ovakvom stanju međunarodne politike to nužno znači izmeštanje hegemonu kao nosioca sistema i promenu postojećeg poretka. Autori napominju da sile u usponu koje pokušavaju da uravnoteže unipolarnu silu moraju da koriste suptilne metode poput delegitimizacije autoriteta vodeće sile, kako bi izbegle da budu označene kao revizionisti. Proces delegitimizacije koji autori predstavljaju je nedovoljno operacionalizovan koncept, a koji podrazumeva i primenu unutrašnjeg i eksternog uravnotežavanja. Ipak, fokus procesa delegitimizacije je pre svega na ekonomskom i multilateralom planu putem čega bi izazivači trebalo da izgrade sopstveni autoritet u postojećem poretku. Šveler i Pu ne razmatraju detaljnije pitanje vojne moći i kako izazivači mogu putem ovog sredstva da utiču na strukturu međunarodne politike. Zbog ovoga se stiče utisak da promene međunarodnog poretka mogu biti prihvatljive dokle god nisu u domenu vojne moći, što implicira da jačanje vojnih kapaciteta kod izazivača predstavlja pretnju i vodi u revizionizam.

Logika unipolarnog sistema i uravnotežavanja kao revizionističkog ponašanja počiva na premisi da država koja vrši modernizaciju oružanih snaga, a pri tom poseduje relevantne vojne kapacitete velike sile, može negativno da utiče na položaj hegemonu; čak i onda kada se radi o jačanju defanzivnih kapaciteta. Robert

Art (Robert J. Art) ovu premisu potvrđuje kada govori da će se jačanje kineskih oružanih snaga, iako možda nije direktno usmereno protiv Sjedinjenih Država, svakako odraziti na regionalnu ravnotežu snaga (Art 2005, 180). Kao što akumulacija moći jedne države direktno utiče na moć druge, tako i jačanje kineskih vojnih kapaciteta u istočnoj Aziji umanjuje (uravnotežava) snagu SAD, pri čemu kineske političke namere ne moraju biti usmerene protiv interesa Vašingtona.

Koncept ravnoteže snaga se koristi u ovom radu da ukaže na trenutno stanje odnosa snaga u istočnoj Aziji. Suprotno nazivu termina koji sugerije nekakav vid jednakosti, ravnoteža snaga može da označava i asimetriju moći između aktera, pri čemu oni snažniji takvo stanje pokušavaju da održe. Ravnoteža snaga u unipolarnom sistemu, za razliku od bipolarnog ili multipolarnog, suštinski predstavlja *status quo* u kome hegemon teži da održi razliku u moći, dok izazivači pokušavaju da uravnoteže jaz između njih i hegemonu. Izuzev koncepta ravnoteže snaga, a kako bi razumeli promene u odnosima između SAD i Kine, koristićemo i Voltov koncept ravnoteže pretnje. Definicija Voltovog koncepta suštinski počiva na temeljima tradicionalne koncepcije uravnotežavanja, odnosno da države uravnotežavaju aktera kod koga akumulacija moći može da postane opasna. U tradicionalnom konceptu ipak je moguće uočiti određene nedostatke, prvenstveno zbog razmatranja ukupne moći (*aggregate power*) kao glavnog indikatora. Koncept ravnoteže pretnje unapređuje tradicionalnu teoriju ravnoteže snaga dodajući varijable, poput geografske udaljenosti, ofanzivnih sposobnosti i političkih namera kao faktora koji utiču na nivo pretnje. Kako je u pitanju teorija koja promatra nastanak saveza, Volt je takođe ispitivao uticaj ideološke orijentisanosti država. Iako utiče na aktere, Volt zaključuje da ideologija nije presudan faktor za formiranje savezništva. Štaviše, uravnotežavanje i strah od neposredne pretnje može da navede aktere na savezništvo uprkos ideološkim preprekama (Walt 1985, 21–26; 1987; Nedeljković 2020, 23).

Voltov koncept ravnoteže pretnje u kontekstu zaoštavanja odnosa između SAD i Kine može se posmatrati na više nivoa. Prvo, modernizacija kineske armije utiče na povećanje njenih ofanzivnih sposobnosti, što se može videti u količini i vrsti naoružanja i u promenama koje su izvršene u organizacionom i doktrinarnom pogledu. Drugo, stacioniranje vojnih jedinica i borbenih sistema na ostrvima u Južnom kineskom moru i sve odlučniji stav da se ovaj prostor odredi kao kineska zona ukazuje na promene u političkim namerama Pekinga koje se percipiraju kao pretnja od strane ključnih aktera u istočnoj Aziji. Konačno, poboljšanje odnosa između Vijetnama i SAD takođe ukazuje da ideološke prepreke predstavljaju sekundarnu stavku spoljne politike u slučaju kada se država suočava sa potencijalnom pretnjom u neposrednom okruženju.

U metodološkom pogledu, vojni budžet predstavlja glavni indikator za merenje unutrašnjeg uravnotežavanja i posledice koje ono može da proizvede. Ipak, kako Adam Liff (Adam Liff) napominje, proučavati unutrašnje uravnotežavanje isključivo kvantitativnim metodama ne pruža celovitu sliku dešavanja (Liff 2016, 431–433). Mada uvećavanje vojnog budžeta doprinosi jačanju vojske, ono ne govori o tome koliko je vojska spremna u pogledu operativnih sposobnosti, iskustva, obrazovanja oficirskog kadra, doktrinarnih promena i slično. Iz ovog razloga neophodno je sagledati širi strateški kontekst u kome se vojni budžet formira i kako se sprovodi modernizacija vojske. Posledice ovakvih promena u vojsci najčešće se reflektuju na borbenu gotovost, koja inače predstavlja važan indikator ukupnih sposobnosti i oružanih kapaciteta. Džoša Šifrinson (Joshua Shifrinson) borbenu gotovost definiše kao procenu kvantitativnih i kvalitativnih odlika oružanih snaga, kao i njihovu sposobnost da izvršavaju zadatke u predviđenim borbenim okolnostima (Shifrinson 2018, 30). Autor borbenu gotovost kategoriše kao snažnu-visoku (*robust*) i slabu (*weak*); pri čemu vojsku sa visokom borbenom gotovošću odlikuje efikasna sposobnost manevrisanja u odnosu na protivničke snage, održavanje stabilnih linija komunikacije tokom borbenih dejstava, kao i adekvatan broj vojnika, osposobljenost rukovodećeg (oficirskog) kadra i opremljenost oružanih snaga savremenim borbenim sistemima.

Modernizacija kineskih oružanih snaga u 21. veku

Razvoj kineskih oružanih snaga pratio je privredni razvoj ove države koji je u protekle dve decenije pozicionirao Kinu kao jednu od najvažnijih ekonomija sveta. U periodu od 2000. do 2012. godine Kina je postala jedan od vodećih uvoznika naoružanja u istočnoj Aziji, iako su slični trendovi mogli da se uoče i kod drugih država regiona (poput Indije) (SIPRI 2010). Modernizacija kineskog naoružanja većim delom je vršena iz uvoza, prvenstveno iz Rusije. Naoružanje koje je nabavljeno uključuje oko 300 borbenih aviona Suhoj, 12 *Kilo-class* podmornica i veliki broj baterija S-300 protivvazdušnog sistema (Garcia 2004, 49–50). Premda se može diskutovati o ofanzivnim sposobnostima ovih oružanih sistema, suštinski uvoz ruske oružane tehnike bio je u skladu sa glavnim strateškim ciljevima kineske aktivne odbrane koja obuhvata elemente strategije ograničavanja i sprečavanja pristupa (*anti access/area denial – A2/AD*). Razvoj kineske privrede takođe je omogućio Peking u da ubrza modernizaciju oružanih snaga, a da time ne optereti državni budžet većim odvajanjima. Tokom proteklih dvadeset godina finansijska sredstva predviđena za vojni budžet ostala su u okvirima 2% BDP. Vojni budžet Kine u periodu od 2000. do 2012. godine zadržao se na 2% BDP, dok je u periodu od

2012. do 2019. godine smanjen na 1.9% BDP (SIPRI 2010, SIPRI 2020). Iako u odnosu na BDP zadržava isti trend, u realnim iznosima kineski vojni budžet ima znatno uvećanje. Tako je u prvoj deceniji 21. veka budžet kineskih oružanih snaga bio oko 50 milijardi dolara, dok je 2019. godine budžet bio oko 266 milijardi dolara (CSIS 2021). Najveći rast se uočava nakon 2010. godine, kada je budžet bio oko 115 milijardi dolara, da bi se do 2019. godine udvostručio (Macrotrends 2021; Perlo-Freeman 2013).

Promene u kineskim oružanim snagama takođe su se mogle uočiti i na strategijskom i na organizacionom nivou. Metod A2/AD predstavlja jedan od ključnih aspekata kineske strategije, pri čemu jačanje kontrole u regionu Peking pokušava da ograniči prisustvo američkih i japanskih oružanih snaga koje se percipiraju kao glavna pretnja kineskim regionalnim interesima (Garcia 2019, 48; Trapara 2020, 47–53). Jačanje borbene gotovosti ne vrši se samo pomoću modernizacije oružanih sistema i vojne opreme, već i unapređivanjem strategije i doktrine. Promene u strategiji kineske armije sledile su tokove širih globalnih dešavanja koje su uticale, između ostalog, i na principe modernog ratovanja. Strategija „aktivne odbrane“, koja i danas predstavlja osnovni princip delovanja kineskih oružanih snaga u slučaju rata, suštinski funkcioniše po sistemu odvratanja protivnika. Iako je ovde reč o defanzivnoj strategiji, kinesko odvratanje nalaže i ofanzivnu upotrebu vojske u cilju suzbijanja neprijateljskog delovanja na unapred određenim pozicijama (*predetermined areas*) (Fravel 2019). U organizacionom pogledu i u skladu sa razvojem informacione tehnologije kineska vojska je načinila određene izmene i poboljšanja na nivou udruženog operacionog delovanja (*joint operations*). Sistem o kome je reč omogućava donošenje *ad hoc* komandi na taktičkom nivou i u različitim vidovima vojske u zavisnosti od promena okolnosti na frontu u realnom vremenu (Fisher 2008, 71). Reorganizacija kineske vojske na operativnom nivou u skladu je sa tzv. revolucijom u vojnim poslovima koja je počela krajem 20. veka, a koja ističe značaj komunikacije i donošenja odluka u realnom vremenu.

Posmatrajući operacije Sjedinjenih Država na Balkanu i Bliskom istoku, kineska armija je uvidela da premoć u vazduhu ne dozvoljava ispunjenje svih ciljeva bez učešća kopnenih trupa (Fisher 2008, 153). Na osnovu ovih primera, Kina je uvećala kapacitete kopnenih-ekspedicionih snaga koje mogu da se otpremaju na potencijalno udaljena područja izvan državne teritorije. Modernizaciju kopnenih snaga pratila je nabavka savremenih transportnih sistema, pri čemu je fokus bio na amfibijskim vozilima koja se mogu koristiti u priobalnim područjima istočne Azije. Bolja mehanizacija kopnenih snaga vršena je i unapređenjem starijih oružanih sistema, poput modernizacije tenkova T-98 u T-99 i unapređenja tenka T-96. Snage za specijalne operacije takođe su reorganizovane po modelu zapadnih specijalnih jedinica, pri čemu je fokus bio na obuci, obrazovanju i unapređivanju mogućnosti

izvođenja zadataka protiv konvencionalnih neprijatelja (Fisher 2008, 153–162). Napredak kineskih oružanih snaga mogao se videti i u razvoju elektronskog i *high-tech* oružja. Peking je početkom 21. veka započeo razvoj laserskog i hipersoničnog naoružanja i opreme za ometanje i uništavanje elektronske komunikacije. U ovoj kategoriji visokotehnološkog naoružanja spada i kineski svemirski program sa fokusom i na razvoj antisatelitskog oružja. Peking je prvi put ovakvo oružje testirao 2007. godine i smatra se da je u poslednjih desetak godina uloženo mnogo sredstava kako bi se program dalje usavršio (Zivitski 2020). Kineske oružane snage postale su poslednjih godina aktivne i u sajber prostoru. U dokumentima kineske vojske od 2013. i 2015. godine sajber prostor je definisan kao strateški domen u kome mogu da deluju državne oružane snage. Iako je Kina aktivnosti u sajber prostoru definisala u defanzivnom maniru, veliki broj optužbi koje govore da Peking koristi informacionu tehnologiju u cilju špijunaže i krađe intelektualne svojine ukazuju da Kina ovu tehnologiju vidi i kao ofanzivno sredstvo (Jinghua 2019). Upotreba sajber prostora u ratne svrhe od strane Kine bilo je uočljivo i tokom prošlogodišnjeg kinesko-indijskog sukoba kada su kineske hakerske grupe uspele da onesposobe deo indijske električne mreže (Burgers and Farber 2021). Kina je takođe uspela da realizuje program bespilotnih letelica i da započne projekte vezane za razvoj streljane tehnologije, koja predstavlja temelj izgradnje domaćeg borbenog aviona pete generacije (Fisher 2008, 85–88).³

Jačanje kineske borbene gotovosti ogleđa se i u promeni intenziteta obuke i načina izvođenja vojnih vežbi. Pasivne vežbe koje su se godinama izvodile na poznatom terenu i u povoljnim vremenskim uslovima, izmenjene su u skladu sa realnim uslovima borbe (Bitzinger 2011, 14). Tokom prve decenije 21. veka kineska vojska je postala aktivna u vežbama bilateralnog tipa (sa Rusijom) i multilateralnog tipa u okviru Šangajske organizacije za saradnju sa državama centralne Azije. Kineska mornarica je umnogome sledila putokaz modernizacije koji je uspostavljen u kopnenoj vojsci. Povećanje broja borbenih brodova i razmeštanje novih kineskih nosača aviona u regionalnim vodama pratio je povećani intenzitet vojnih vežbi. Pomorske vojne vežbe izvedene tokom 2010. i 2011. godine u Južnom i Istočnom kineskom moru predstavljale su važan događaj za kinesku mornaricu i njenu buduću ulogu u regionu. Osim što su vežbe bile većeg kapaciteta, simulacije borbe protiv konvencionalnog neprijatelja izvedene na ovim vežbama imale su političke implikacije pri čemu je Kina signalizirala ostalim akterima ulogu i ciljeve njene

³ Projekat o kome je reč realizovan je 2010. godine kao borbeni avion J-20. Borbeni avion je u upotrebi od 2018. godine koga kineski analitičari često upoređuju sa američkim lovcima-bombarderima F-35 i F-22 (Waldron 2020).

mornarice u regionalnoj bezbednosnoj strukturi (Wines 2010; MB 2012, 210; Fravel 2011, 309–310).

Tabela 1: Razvoj kineskog naoružanja u 21. veku⁴

Godina/ Količina oružja (približne vrednosti)	Tenkovi	Bombar- -deri	Lovci	Višena menski borbeni avioni	Transport (vazdušni, pomorski)	Kopnena vojska i marinci	Pod- mornice	Borbeni brodovi	Strateško naoružanje
2000.	8000	215	1196	1800	56 (p) 600 (v)	1,6 mil. (kv) 10.000 (m)	69	62	517
2004.	7580	290	1326	1443	335 (p) 366 (v)	1,6 mil. (kv) 10.000 (m)	69	63	806
2008.	7660	132	1220	421	245 (p) 362 (v)	1,6 mil. (kv) 10.000 (m)	62	78	806
2012.	7400	132	962	707	240 (p) 690 (v)	1,6 mil. (kv) 10.000 (m)	71	78	470
2016.	6740	150	843	1020	288 (p) 841 (v)	1,15 mil. (kv) 10.000 (m)	57	78 + 1 (na)	467
2020.	5650	221	541	1279	355 (p) 688 (v)	965.000 (kv) 35.000 (m)	59	78 + 2 (na)	697

Skraćenice: p – pomorski; v – vazdušni; kv – kopnena vojska; m – marinci; na – nosač aviona

⁴ Rezultati predstavljeni u tabeli su zbirne vrednosti navedenog naoružanja u svim vidovima kineske vojske. Tabela je sačinjena na osnovu kompilacije podataka iz izveštaja *Military Balance* za navedene godine (MB 2001, 188–191; 2005, 270–275; 2009, 381–388; 2013, 286–296; 2017, 278–288; 2021, 249–258).

Nakon 2012. godine modernizacija oružanih snaga nastavljena je u sličnim okvirima kao i prethodnih godina. Iz Tabele 1 se vidi da je došlo do smanjivanja broja trupa u kopnenim snagama i povećanja broja transportnih vozila. Pri modernizaciji ratnog vazduhoplovstva fokus je bio na upotrebi novih višenamenskih borbenih aviona, dok je u mornarici zabeleženo relativno povećanje borbenih brodova, pri čemu glavni aspekt modernizacije predstavljaju dva nosača aviona. Modernizacija vojske u svakom smislu doprinosi jačanju borbene gotovosti što utiče i na mehanizam unutrašnjeg uravnotežavanja. Ipak, unapređivanje borbenih sposobnosti nije predstavljao glavni razlog zaoštavanja kinesko-američkih odnosa nakon pivota, niti jedini razlog zbog čega se Kina percipira kao revizionista regionalnog poretka. Nakon usvajanja strategije pivota i promena u kineskom rukovodstvu dolaskom Si Ći Pinga, izvršene su izmene i u konceptu kineske nacionalne odbrane.

Kineska bela knjiga od 2013. godine ističe da zaštita nacionalne privrede predstavlja pitanje nacionalne bezbednosti, zbog čega je neophodno da država osigura trgovinske rute i priliv energenata i ostalih resursa koji su važni za dalji privredni rast i bezbednost društva (IOSC PRC 2013). U istom dokumentu od 2015. godine navodi se da u okviru strategije „rebalansa” Amerika nastavlja sa jačanjem vojnog prisustva u regionu. Japan, kao i pojedine države regiona koje nastavljaju ubrzanu modernizaciju oružanih snaga, označeni su kao potencijalna opasnost za kineske nacionalne interese. Slično dokumentu od 2013. godine, i ovde se ističe značaj kineskih prekomorskih interesa, pri čemu najveće pretnje za stabilnost regiona predstavljaju SAD i Japan. Dokument predlaže da u skladu sa novim pretnjama budući strateški koncept treba da bude fokusiran na razvoj mornarice koja može da se suoči sa izazovima na otvorenom moru (China Daily 2015). U poslednjem dokumentu od 2019. godine SAD su predstavljene kao glavni protivnik Kine, pri čemu unilateralna politika Vašingtona u regionu istočne Azije doprinosi destabilizaciji ovog prostora. Kineska vojska je iz toga razloga, osim primarnog cilja odbrane države, dužna da održava stabilnost pomorskih ruta, ostrva i grebena u Južnom kineskom moru, Žutom moru i u regionalnom akvatoriju (SCIO PRC 2019).

Kineske aktivnosti na ostrvima u Južnom kineskom moru usmerene na izgradnju vojnih baza slede evoluciju strategije aktivne odbrane koja od 2015. godine usvaja koncept pobede u informatizovanim lokalnim ratovima, gde je fokus stavljen na upotrebu informacione tehnologije u ratnim dejstvima i na veći značaj mornarice za očuvanje državnih interesa (Fravel 2015). U ovom periodu Kina je počela sa raspoređivanjem vojske na ostrvima u Južnom kineskom moru, pa je tako početkom 2016. godine raspoređeno nekoliko baterija sa raketama zemlja-vazduh na ostrvu *Woody* u okviru ostrvskog lanca *Parcel* (Hunt, Scitutto and Hume 2016). Iste godine na ovim ostrvima, na kojima su inače izgrađene piste i hangari, mogli su da se vide borbeni avioni poput J-10 i J-11. Na ostrvima su prisutni i borbeni

brodovi sa pratećom infrastrukturom, što se može videti na satelitskim snimcima koji ukazuju na prisustvo razarača i frigata (CSIS 2018; European Space Imaging 2018). Na pojedinim grebenima izgrađene su stacione platforme (*point-defense*) u formi protivazdušnih topova i oružanih sistema za blisko dejstvo na moru (*close-in weapons systems*) (CSIS 2016). Na većim ostrvima moguće je videti radarske i komunikacione sisteme, skladišta, barake i prateće prostorije, što ukazuje da Kina ima nameru da na ostrvima izgradi trajne vojne baze (CSIS 2017).

Pojedini autori ipak osporavaju značaj militarizacije ostrva u Južnom kineskom moru, ističući da vojna infrastruktura koja se gradi, a pogotovo radarski sistemi, ne mogu da pruže željenu prednost koja bi uticala na ravnotežu snaga u ovom regionu. Zbog izuzetno male nadmorske visine ostrva, radari i raketni sistemi kojima bi se gađale potencijalne mete na moru ili u vazduhu ne mogu da funkcionišu u potpunosti bez podrške satelita i slične tehnologije, što dovodi u pitanje značaj ostrva i visokotehnološke infrastrukture koja je izgrađena (Pasandideh 2020). Uprkos ovim nedostacima, uvećano prisustvo kineskih oružanih snaga na ostrvima svakako otežava pristup unutrašnjosti mora drugim akterima, kako preko mornarice tako i preko avijacije. Ostrva koja imaju modernu avio i mornaričku infrastrukturu omogućavaju dublju projekciju moći u pravcu jugoistočne Azije. Dalja modernizacija oružanih snaga najverovatnije će uticati i na proširivanje sadašnjih vojnih kapaciteta na ostrvima, pri čemu se može očekivati uvećanje raketnih sistema i veći broj borbenih aviona na ostrvima. Glavna uloga ostrva u ravnoteži snaga u Južnom kineskom moru nije samo u kinetičkim sredstvima koja se nalaze na njima, već u informacionim sistemima – prikupljanju informacija. U skladu sa novom doktrinom informacionih ratova radarski sistemi na ostrvima u kombinaciji sa satelitskom tehnologijom predstavljaju važno sredstvo ranog upozorenja koje pruža informacije o kretanju potencijalnih meta na ovom prostoru (Dahm 2020). Sjedinjene Države i druge zemlje regiona kinesku aktivnost vide kao agresivnu politiku koja je u suprotnosti sa načelima slobodne plovidbe.

Prisustvo Sjedinjenih Država u istočnoj Aziji pre i posle pivota

Tokom devedesetih godina prošlog veka, mogućnosti kineske vojske bile su znatno ograničenije u pogledu projekcije moći u Južnom kineskom moru i ostvarivanju strategije odvratanja. Prema izveštaju korporacije RAND, kineske oružane snage devedesetih godina imale su svega 24 borbeni aviona sa kojima su mogle da učestvuju u sukobu iznad Južnog kineskog mora, nasuprot oružanim snagama SAD koje su imale na raspolaganju preko 600 (Heginbotham 2015, 339–440). Kineska mornarica je u tom periodu funkcionisala u ograničenim

kapacitetima, a udaljavanje od obale i kopnenih sistema uvećavalo je njenu ranjivost. Američki nosači aviona koji su mogli da se pozicioniraju na bezbednoj udaljenosti predstavljali su glavnu pretnju na koju kineske oružane snage u tom periodu nisu imale adekvatan odgovor (Heginbotham 2015, 339–440). Izveštaj Pentagona od 2001. godine u većoj meri potvrđuje premoć Sjedinjenih Država u Aziji, ističući da u bliskoj budućnosti ne treba očekivati nastanak ozbiljnog izazivača (DoD 2001). Iako je izveštaj rađen na vrhuncu američkog unipolarnog momenta, autori ovog izveštaja ostavili su rezervu za potencijalne promene na istoku kontinenta. Zbog geografskih karakteristika istočno-azijskog akvatorija i nedovoljno izgrađene infrastrukture, oružane snage Sjedinjenih Država ne mogu intenzivno i u većem opsegu da održavaju svoje prisustvo na ovom prostoru, što se potencijalno može odraziti na regionalnu ravnotežu snaga (DoD 2001, 4).

Dejvid Kang (David C. Kang) u knjizi *Uspom Kine* poglavlje o američkim interesima u istočnoj Aziji započinje sledećim rečima: „Amerika ne uravnotežava Kinu, stoga ne iznenađuje što druge države regiona to isto ne čine” (Kang 2007, 185). Dobri odnosi SAD i Kine tokom prve decenije 21. veka bili su utemeljeni na aktu o normalizaciji trgovinske saradnje dveju država 2000. godine (Govtrack 2000). Osim što je Kini omogućilo pristupanje Svetskoj trgovinskoj organizaciji, potpisivanje ovog akta je pozicioniralo ovu državu kao glavnog spoljnotrgovinskog partnera SAD. Strateški dokumenti iz tog perioda takođe opisuju Kinu kao partnera od poverenja (*responsible stakeholder*) u međunarodnoj politici. Nacionalna strategija bezbednosti od 2002. godine predstavlja Kinu kao važnog aktera za stabilnost istočne Azije, što je kasnije potvrđeno i u strategiji od 2006. godine (WH 2002, 27; WH 2006, 41–42). Tokom Bušove administracije bilo je čak i pregovora o uspostavljanju bolje vojne saradnje i održavanju zajedničkih vežbi na moru u cilju poboljšanja međusobnog poverenja dveju država. Vilijam Falon (William J. Fallon), tadašnji komandant američkih snaga na Pacifiku, smatrao je da vojna saradnja sa Kinom, što uključuje razmenu znanja i oficira nižeg ranga, značajno doprinosi stabilnim odnosima dveju sila (Kang 2007, 191). Stiv Čen (Steve Chan) u knjizi *U potrazi za ravnotežom u istočnoj Aziji* ispituje zašto regionalne države ne pokazuju jasnu volju za uravnotežavanjem Kine uprkos njenoj novonastaloj moći. Istražujući period devedesetih godina prošlog i prvu deceniju novog veka, autorova zapažanja govore da regionalne države nisu pokazivale želju da uravnoteže kinesku moć. Vojni budžeti u regionu istočne Azije bili su umanjeni, raspored američkih trupa je takođe bio na nižem nivou dok države istočne Azije nisu težile formiranju regionalnih koalicija koje bi eventualno bile usmerene protiv Kine. Naprotiv, većina regionalnih država je smatrala da proširivanje saradnje sa Kinom doprinosi stabilnosti regiona, što je ukazivalo na trend konverzije-spajanja (*convergence*) (Chan 2012, 76–83, 224–227).

Dešavanja u Južnoj Koreji i Japanu, kao i odnos domaćeg stanovništva prema oružanim snagama Sjedinjenih Država u tom periodu, takođe, potvrđuje istraživanja ovih autora. Tokom 2005. godine planirano proširivanje kapaciteta vojne baze Hampfri izazvalo je negodovanje, a zatim demonstracije lokalnog stanovništva koje je zahtevalo uklanjanje američkih snaga iz Južne Koreje i prestanak daljeg naoružavanja korejskog poluostrva (MB 2005, 261; Hopkins-Hayakawa 2011). Japan je tokom 2007. i 2008. godine nastojao da balansira između američkih zahteva za unapređivanjem vojne infrastrukture i odnosa sa drugim regionalnim akterima, pre svega Kinom. Japanska vlada je uspela u tom periodu da proširi bilateralnu saradnju sa Pekingom u sektoru bezbednosti, što takođe upućuje na odsustvo uravnotežavanja i jačanje saradnje o čemu Čen govori (MB 2009, 266–267).

Odsustvo uravnotežavanja i nezainteresovanost aktera da eventualno otpočnu nekakav oblik obuzdavanja kineske moći na početku 21. veka može se videti i u sledećim primerima. Tokom tajvanske krize 1995. i 1996. godine američke snage nisu promenile politiku prema Tajvanu i revidirale ugovor od 1979. godine kojim su se povukle sve američke trupe sa ostrva. Naglo uvećanje kineske ekonomske moći na početku 21. veka, koje se odrazilo i na uvećanu zavisnost istočnoazijskih država od Pekinga, takođe nije izazvalo sumnje regionalnih aktera u buduće namere kineskih vlasti (Chan 2012, 81–82). Ideja da će Amerika igrati manju ulogu u zapadnom Pacifiku mogla se uočiti u strateškim dokumentima pojedinih država, što je takođe uticalo na mišljenje da Kina ne predstavlja pretnju koju treba obuzdavati. Australijska bela knjiga od 2009. godine navodi da će u narednom periodu region osetiti smanjivanje američkog prisustva (AGDoD 2009). Iako SAD i dalje ima interese u istočnoj Aziji, Vašington će umanjiti broj trupa u regionu kako iz finansijskih razloga tako i zbog rizika od prenaprezanja. Kina je u istom dokumentu predstavljena kao ekonomska sila u sponu čiji je interes očuvanje stabilnosti regionalnog poretka (AGDoD 2009, 31–34). Dejvid Kang je svoje tvrdnje ponovio i u novinskom članku 2013. godine. Uprkos novonastaloj moći Kine i jasnim aspiracijama ka Južnom kineskom moru, regionalni akteri, kako Kang smatra, to nisu videli kao pretnju koja bi zahtevala kontra-balansiranje (Kang 2013).

Tabela 2: Prisustvo američkih trupa (obim)⁵

Godina	2000.	2004.	2008.	2012.	2016.	2020.
Južna Koreja	36.565	30.983	25.374	25.374	28.500	28.500
Japan	40.159	35.571	32.956	40.178	47.050	55.600
Guam	3490	4400	2935	4.137	5150	8150

Modernizacija kineske vojske tokom prve decenije 21. veka kao politički fenomen koji može da utiče na druge aktere međunarodne politike bio je prepoznat na Zapadu. Autori izveštaja Centra za strateške i budžetske procene (*Center for Strategic and Budgetary Assessments*) zaključuju da se američke pomorske snage po prvi put nakon Hladnog rata susreću sa kopnenom silom koja poseduje naoružanje daljeg dometa (Ehrhard and Work 2008, 195). Na osnovu ovoga autori upozoravaju da je za američke snage neophodno da razviju tehnologiju i koriguju taktiku koja će omogućiti pomorskim snagama da zaobiđu sve složeniju mrežu ograničavanja i sprečavanja pristupa (A2/AD) koju Kina uspostavlja u regionalnim vodama. Ipak, do ozbiljnijih promena u percepciji kineske moći dolazi tek nakon 2011. godine kada strategija pivota postaje ključna odrednica američke spoljne politike. Diplomatski i ekonomski zaokret ujedno je pratilo i povećanje vojnih kapaciteta u zapadnom Pacifiku. Tadašnji predsednik SAD Obama je bio izričit da partneri u ovom delu sveta ne treba da sumnjaju u predanost Vašingtona, kao i da će oružane snage SAD uvećati svoje prisustvo (uvećanje trupa koje je predsednik spomenuo videti u Tabeli 2) (Tongfi 2018, 189–193). Projekcije Pentagona o povećanju prisustva mornarice i avijacije u istočnoj Aziji od 50% do 60%, koje je najavio tadašnji američki sekretar odbrane Leon Paneta (Leon Panetta), pokazale su se kao tačne u slučaju Japana i ostrva Guam (*BBC* 2012). Vojna dimenzija rebalansiranja u istočnoj Aziji vidi se i u jačanju borbene gotovosti američkih snaga, povećanju vojnih budžeta regionalnih država i njihovog naoružavanja, intenziviranje vojnih vežbi i jačanje bilateralne i multilateralne saradnje regionalnih aktera sa Vašingtonom.

SAD i Južna Koreja izvele su krajem 2010. godine vojne vežbe u Žutom moru, u kojima su Sjedinjene Države učestvovala sa nosačem aviona „Džordž Vašington” klase *Nimitz* i jednim razaračem (*People’s Daily* 2010). Iako se može diskutovati o

⁵ Podaci iz tabele preuzeti su iz *The Military Balance* za svaku od navedenih godina (MB 2001, 26–27; 2005, 31–35; 2009, 41–43; 2013, 83–85; 2017, 58–59; 2021, 60–62).

uticajnosti ili značaju ove vežbe, s obzirom na ograničene kapacitete oružanih snaga koje su učestvovala, Kina je ovo videla kao početak povratka SAD u Aziju i pretnju da će Obamina administracija pokušati da uspostavi veću kontrolu nad Kinom kao neizvesnim faktorom međunarodne politike. Promene u američkoj politici bile su najavljene u izjavama pojedinih zvaničnika iz Pentagona. Izjava tadašnje zamenice sekretara odbrane Kristine Foks (Christine Fox) da „rukovodioci koji su na čelu Pentagona neće dopustiti da SAD izgubi ubedljivo vođstvo niti dođe u situaciju pariteta u vojnoj moći sa drugim akterima”, govori o tome da promene u politici Vašingtona prema Aziji jesu bile usmerene protiv Kine (Harner 2014).

U toku 2015. godine oficiri američke vojske ukazali su na mogućnost da bilateralne vojne vežbe prerastu u multilateralne, a u koje bi se uključile države regiona koje do tada nisu učestvovala (Parameswaran 2015). Multilateralne vežbe sa novim partnerima održane su 2018. godine u kojima je, pored ostalih država ASEAN-a (*Association of Southeast Asian Nations*), učestvovao i Vijetnam (Marstron 2019). Praksa održavanja bilateralnih vojnih vežbi Vijetnama i SAD bila je prisutna i tokom prethodnih godina, pri čemu se produbljivanje saradnje ovih država percipira kao odgovor na jačanje Kine. Ukidanje embarga na izvoz oružja Vijetnamu tokom poslednje godine Obamine administracije predstavljao je važan pokazatelj budućih odnosa ovih država (BBC 2016). Tako je Stejt department 2018. godine istakao da produbljivanje saradnje sa Vijetnamom treba da uključi prodaju oružja i vojne opreme kao protivmera kineskoj politici u regionu, koja je u Nacionalnoj strategiji odbrane iz iste godine obeležena kao „predatorska” (DoD 2018, 4; Jenings 2020). Zaoštavanje odnosa između SAD i Kine tokom Trampovog mandata videlo se u nacionalnoj strategiji od 2017. godine. U ovom dokumentu fokus je premešten sa borbe protiv terorizma na pretnje novih izazivača kao remetilačkih aktera svetskog poretka (WH 2017, 2–3). Proširivanje bezbednosne saradnje SAD i Vijetnama očekuje se i tokom Bajdenovog mandata, s obzirom da političko rukovodstvo Vijetnama američko prisustvo u Južnom kineskom moru vidi kao kontratežu kineskim interesima (Siow 2021).

Jačanje vojnih kapaciteta može se uočiti i kod drugih država istočne Azije. Japan je u periodu između 2010. i 2019. godine uvećao vojni budžet za 2% u odnosu na prethodnu deceniju. Iako se Tokio pridržava regulativa uspostavljenih još sedamdesetih godina prošlog veka koje određuju vojno finansiranje u visini od 1% BDP, političke diskusije u vezi ovog pitanja ostavljaju prostor za potencijalne izmene. Zbog trenutne bezbednosne situacije u regionu Vašington vrši pritisak na japanske vlasti kako bi podigle vojni budžet na 2% BDP, što bi bilo u skladu sa standardom NATO-a. U slučaju Južne Koreje trend uvećanja vojnog budžeta je očigledan. U navedenom periodu Seul je uvećao vojni budžet za više od 36%, dok planovi ministarstva odbrane najavljuju dodatno uvećanje budžeta za 7,5% do 2023. godine

(Tian 2020). U slučaju regionalnih država razlog jačanja vojnih kapaciteta može da bude i problem Severne Koreje. Ipak, planovi kineskih vlasti da Kina postane sila sa armijom svetske klase do polovine 21. veka svakako vrše veliki uticaj na vojnu politiku regionalnih aktera (SCIO PRC, 2019). Stvaranje armije svetske klase podrazumeva i jačanje nuklearnog naoružanja, što dodatno uznemirava regionalne države i SAD. Marina Kostić (2020, 689–690) navodi da Kina ima najaktivniji program razvoja balističkih raketa koji ima za cilj da zaobiđe američku protivraketnu odbranu i poveća mobilnost ovih raketa. Kako autorka zaključuje, aspiracije Pekinga da stvori oružane snage svetske klase poljuljale su poverenje ostalih aktera u kinesku “no-first use” politiku koja u netransparentnim uslovima vrši ubrzani razvoj nuklearnog i strateškog naoružanja.

Oživljavanje kvadrilateralog dijaloga o bezbednosti 2017. godine predstavlja jedan od indikatora politike obuzdavanja koju Sjedinjene Države zajedno sa regionalnim akterima pokušavaju da uspostave na ovom prostoru. Nezainteresovanost pojedinih država, pre svega Amerike, kao i neslaganja u pogledu političkih stavova koji mogu da naruše regionalne odnose ili dovedu do jačanja bezbednosne dileme rezultirali su početnim neuspehom ove platforme 2007. godine (Miyagi 2019, 2–5). Uspostavljanje regionalnog poretka zasnovanog na pravu (*rule based regional order*) predstavljeno je kao glavni razlog pokretanja kvadrilateralog dijaloga 2017. godine. Iako propagirani ciljevi nove platforme (QUAD 2.0) ukazuju na dobre namere ključnih aktera, sumnja da se platforma ipak gradi kao temelj za „azijski NATO” bila je prisutna u kineskim medijima (Rai 2018, 138–140). Sumnje kineskih političara nisu bile bez osnova. U strategiji Stejt Departmenta od 2018. godine Kina je predstavljena kao revizionistička sila. Strategija koja je napravljena u skladu sa ciljevima kvadrilateralog dijaloga, ukazuje na elemente obuzdavanja. Glavni ciljevi koji se navode u strategiji govore o ograničavanju kineskog uticaja jačanjem partnerstva sa ostalim državama regiona, kao i preduzimanje mera odvrćanja, čime bi se oblikovala buduća politika Kine (SD BEAPA 2018, 5).

Osim navedenih promena koje su se odigrale nakon usvajanja strategije pivota, na uvećanu pretnju Kine ukazuje i razmeštanje novog američkog naoružanja i borbenih trupa na istoku Azije. Tako je na korejsko poluostrvo 2017. godine dopremljen sistem THAAD (*Terminal High Altitude Area Defense*) (Lu 2017). Iako je namera bila da se ovim onemoguću potencijalni raketni napad Severne Koreje, radar koji pokriva površinu od preko hiljadu kvadratnih kilometara dozvoljava kontrolu kineske obale. Osim ovog sistema, Sjedinjene Države su rasporedile protivbalističke radarske sisteme u Japanu, dok su u regionu takođe stacionirani i protivraketni sistemi *Aegis* i *Patriot* (Alwardt 2020). U Australiju je 2019. godine poslat kontigent od 2500 američkih marinaca zajedno sa novim borbenim

helikopterima i savremenim radarskim sistemima (Smith, Cheng, Klingner and Lohman 2021). Najavljena modernizacija i proširivanje kapaciteta američke mornarice na preko 350 borbenih brodova, od strane prethodnog sekretara odbrane Marka Espera (Mark Esper), predstavlja najznačajniji faktor jačanja borbenih sposobnosti američke sedme flote koja je raspoređena u regionu Indo-Pacifika (Mehta and Larter 2020). Konačno, premeštanje novog razarača *Rafael Peralta* iz San Dijega u japansku luku Jokosuka početkom 2021. godine, osim što doprinosi jačanju kapaciteta sedme flote, ukazuje i da Bajdenova politika prema Kini neće radikalno odstupati od smernica koje su uspostavljene tokom Trampovog mandata (Nagasawa and Moriyasu 2021).

Zaključna razmatranja

Promene u kinesko-američkim odnosima nakon usvajanja strategije pivota upućuju na dva zaključka. Prvo, Švelerov koncept da svaki oblik uravnotežavanja predstavlja revizionizam u unipolarnom sistemu nije u potpunosti tačan. Unutrašnje uravnotežavanje koje je počelo krajem 20. veka modernizacijom kineske vojske, pogotovo kopnenih snaga, nije percipirano kao pretnja za ravnotežu snaga niti kao potencijalni revizionizam regionalnog poretka. Štaviše, Amerika je tokom Bušove administracije, uprkos upozorenjima pojedinih zvaničnika i teoretičara, uspela da uspostavi dobru saradnju sa Kinom. Ovakav odnos Amerike prema Kini implicira da hegemonova percepcija izazivača ne zavisi samo od ukupnog jačanja moći (*aggregate power*), već u kom pravcu se ta moć razvija i na koji način može da utiče na poziciju vodeće sile.

Ovo nas vodi ka drugom zaključku, a to je da je Voltova teorija ravnoteže pretnje primenljiva u ovom slučaju. Vašington nije video potrebu da obuzdava Kinu i njen uspon do onog trenutka kada je postalo jasno da ova sila može da predstavlja pretnju za regionalne igrače i Ameriku. Sjedinjene Države su odlučile da reaguju na uspon Kine tek onda kada se pojavio rizik da modernizacija vojske i jačanje borbene gotovosti kineskih oružanih snaga ide u pravcu stvaranja snažne mornarice koja može da kontroliše pomorski pojas istočne i jugoistočne Azije. Štaviše, političke namere Pekinga da izgradi vojne baze na ostrvima u Južnom kineskom moru doprinele su jačanju percepcije o kineskoj pretnji, pri čemu se ovakva politika vidi kao ugrožavanje ostalih država u regionu. U ovom slučaju Kina se vidi ne samo kao izazivač, već i kao revizionista regionalnog i globalnog poretka, što je čini pretnjom za liberalni međunarodni poredak predvođen Sjedinjenim Državama. Kineska pretnja je tokom proteklih deset godina evoluirala ne samo zbog jačanja ukupnih

privrednih i vojnih kapaciteta ove države, već prvenstveno zbog smjera u kome se vojna moć razvija i implikacija za kakve političke ciljeve će se koristiti.

Vojno pozicioniranje Kine u Južnom kineskom moru predstavlja centralni problem zbog čega se percepcija pretnje Vašingtona promijenila u drugoj deceniji 21. veka. Pozicioniranje kineskih snaga u Južnom i Istočnom kineskom moru i izgradnjom vojne infrastrukture na pojedinim ostrvima i grebenima, Kina formira tzv. tampon zonu koja štiti južni, industrijski deo države i ujedno otežava pristup Tajvanu i tajvanskom moreuzu. Ostrva sa razvijenom infrastrukturom mogu da imaju funkciju uvećavanja oružane sile, s obzirom na to da dozvoljavaju Pekingu da projektuje moć dublje u pravcu jugoistočne Azije uprkos ograničenim kapacitetima ratne mornarice. Mada je teško govoriti da kineske snage mogu ugroziti opstanak SAD ili njeno prisustvo u ovom regionu, dalje jačanje kineske vojske i mornarice svakako dovodi u pitanje mogućnost implementacije drugih američkih strategija na ovom prostoru i delotvornost snaga Sjedinjenih Država u slučaju veće krize. Kineska pretnja koja ne ugrožava opstanak SAD već njene strateške mogućnosti u ovom regionu, može da vodi ka daljem zaoštavanju odnosa. Ako Kina nastavi sa intenzivnim razvojem ratne mornarice Amerika će imati više razloga da reaguje, nego ako Kina odluči da ostane u okvirima kopnene sile. Tukididova zamka, o kojoj govori Graham Allison (Graham Allison), lako je uočljiva na ovom primeru (Allison 2017). Budućnost kineske pretnje zavisice od strateškog koncepta koje kinesko vojno rukovodstvo odluči da prihvati. Implementacijom nekakvog vida Mahanove doktrine u slučaju Kine, što bi podrazumevalo kontrolu prvog i drugog ostrvskog lanca u Istočnom i Južnom kineskom moru, predstavljalo bi prelomnu tačku za Ameriku i njene regionalne saveznike i ujedno postavilo Kinu kao regionalnog hegemonu.

Bibliografija

- Allison, Graham. 2017. *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Boston & New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Alwardt, Christian. 2020. "Us Missile Defence Efforts And Chinese Reservations In East Asia". *Asian Affairs* 51(3): 605–620.
- Art, Robert J. 2005. "Correspondence: Striking the Balance". *International Security* 30(3): 177–196.
- [AGDoD] Australian Government Department of Defense. 2009. "Defending Australia in Asian Pacific Century: Force 2030". Defense White Paper

- https://www.defence.gov.au/whitepaper/2009/docs/defence_white_paper_2009.pdf.
- BBC. 2012. "Leon Panetta: US to deploy 60% of navy fleet to Pacific". June 2. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-18305750>.
- BBC. 2016. "Obama lifts US embargo on lethal arms sales to Vietnam". May 23. <https://www.bbc.com/news/world-asia-36356695>.
- Bitzinger, Richard. 2011. "Modernising China's Military, 1997–2012". *China's Perspective*. <https://journals.openedition.org/chinaperspectives/5701?file=1>.
- Burgers, Tobias and David J. Farber. 2021. "China's Dangerous Step Toward Cyber Conflict". *The Diplomat*. March 12. <https://thediplomat.com/2021/03/chinas-dangerous-step-toward-cyber-war/>.
- Campbell, Kurt and Brian Andrews. 2013. "Explaining the US "Pivot" to Asia". Americas 2013/01. *Chatnam House*. https://kritisches-netzwerk.de/sites/default/files/explaining_the_us_pivot_to_asia_-_kurt_campbell_and_brian_andrews_-_the_asia_group_-_august_2013_-_9_pages_1.pdf.
- [CSIS] Center for Strategic and International Studies. 2016. "China's New Spratly Island Defenses". Asia Maritime Transparency Initiative. December 13. <https://amti.csis.org/chinas-new-spratly-island-defenses/>.
- [CSIS] Center for Strategic and International Studies. 2017. "A Constructive Year For Chinese Base Building". Asia Maritime Transparency Initiative. December 14. <https://amti.csis.org/constructive-year-chinese-building/>.
- [CSIS] Center for Strategic and International Studies. 2018. "An Accounting Of China's Deployments To The Spratly Islands". Asia Maritime Transparency Initiative. May 9. <https://amti.csis.org/accounting-chinas-deployments-spratly-islands/>.
- [CSIS] Center for Strategic and International Studies. 2021. "China Power. What Does China Really Spend on its Military?". China Power Project. Accessed 21 April 2021. <https://chinapower.csis.org/military-spending/>.
- Cha, Victor. 2016. "The Unfinished Legacy of Obama's Pivot to Asia". *Foreign Policy*. September 6. <https://foreignpolicy.com/2016/09/06/the-unfinished-legacy-of-obamas-pivot-to-asia/>.
- Chan, Steve. 2012. *Looking for Balance: China, The United States and Power Balance in East Asia*. Stanford California: Stanford University Press.
- China Daily*. 2015. "China's Military Strategy". May 26. http://www.china-daily.com.cn/china/2015-05/26/content_20820628_2.htm.

- Christensen, Thomas J. 1999. "China, the U.S.-Japan Alliance, and the Security Dilemma in East Asia". *International Security* 23 (4): 49-80.
- Christensen, Thomas J. 2001. "Posing Problems without Catching Up: China's Rise and Challenges for U.S. Security Policy". *International Security* 25(4): 5-40.
- Dahm, Michael J. 2020. "Beyond 'Conventional Wisdom': Evaluating The PLA's South China Sea Bases In Operational Context". *War on the Rocks*. March 17. <https://warontherocks.com/2020/03/beyond-conventional-wisdom-evaluating-the-plas-south-china-sea-bases-in-operational-context/>.
- Davidson, Janine. 2014. "The U.S. 'Pivot to Asia'". *American Journal of Chinese Studies* 21 (Special Issue June): 77-82.
- [DoD] Department of Defense. 2001. "Quadrennial Defense Review 2001". <http://archive.defense.gov/pubs/qdr2001.pdf>.
- [DoD] Department of Defense. 2018. "Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America". <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>.
- Ehrhard, Thomas P. and Robert O. Work. 2008. "Range, Persistence, Stealth, and Networking: The Case for a Carrier-Based Unmanned Combat Air System", *Center for Strategic and Budgetary Assessments*.
- European Space Imaging*. 2018. "Satellite Images Unveil Completed Chinese Military Fortresses in Spratly Islands". February 9. <https://www.euspaceimaging.com/satellite-images-unveil-completed-chinese-military-fortresses-in-spratly-islands/>.
- Fisher, Richard D. 2008. *China's Military Modernization: Building for Regional and Global Reach*. Westport, Connecticut: Praeger Security International.
- Fravel, Taylor M. 2011. "China's Strategy in the South China Sea". *Contemporary Southeast Asia* 33(3): 292-319.
- Fravel, Taylor M. 2015. "China's New Military Strategy: 'Winning Informationized Local Wars'". *Jamestown*. July 2. <https://jamestown.org/program/chinas-new-military-strategy-winning-informationized-local-wars/>
- Fravel, Taylor M. 2019. *Active Defense: China's Military Strategy since 1949*. Princeton: Princeton University Press.
- Garcia, Zenel. 2019. *China's Military Modernization, Japan's Normalization and the South China Sea Territorial Disputes*. London: Palgrave Macmillan.
- Goldstein, Avery. 1997-1998. "Great Expectations: Interpreting China's Arrival". *International Security* 22(3): 36-73.

- Goldstein, Avery. 2001. "The Diplomatic Face of China's Grand Strategy: A Rising Power's Emerging Choice". *The China Quarterly* 168: 835–864.
- Govtrack. 2000. "China Trade Bill". October 7. <https://www.govtrack.us/congress/bills/106/hr4444/text>.
- Harner, Stephen. 2014. "U.S. Policy, Not China, Is Driving The Asian Arms Race". *Forbes*. April 6. <https://www.forbes.com/sites/stephenharner/2014/04/06/u-s-policy-not-china-is-driving-the-asian-arms-race/?sh=7ff8aed45a84>.
- Heginbotham, Eric. 2015. *The US-China Military Scorecard: Forces, Geography and the Evolving Balance of Power 1996–2017*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Hopkins-Hayakawa, Sachie. 2011. "South Koreans protest land seizure for United States military base expansion, 2005-2007". *Global Non-Violent Action Database*. <https://nvdatabase.swarthmore.edu/content/south-koreans-protest-land-seizure-united-states-military-base-expansion-2005-2007>.
- Hunt, Katie, Jim Sciutto and Tim Hume. 2016. "China said to deploy missiles on South China Sea island". *CNN*. February 18. <https://edition.cnn.com/2016/02/16/asia/china-missiles-south-china-sea/>.
- [IOSC PRC] Information Office of the State Council. The People's Republic of China. 2013. "National Defense White Paper: Diversified Use of China's Armed Forces". http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2014/08/23/content_281474982986506.htm.
- Jenings, Ralph. 2020. "Vietnam Explores Increasing Foreign Military Cooperation to Resist China". *Voice of America*. January 25. <https://www.voanews.com/east-asia-pacific/vietnam-explores-increasing-foreign-military-cooperation-resist-china>.
- Kang, David C. 2007. *China Rising: Peace, Power and Order in East Asia*. New York: Columbia University Press.
- Kang, David C. 2013. "Paper Tiger". *Foreign Policy*. April 25. <https://foreignpolicy.com/2013/04/25/paper-tiger/>.
- Kenndy, Paul. 1987. *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York: Random House.
- Kim, Tongfi. 2018. "U.S. Rebalancing Strategy and Disputes in the South China Sea A Legacy for America's Pacific Century". In *Great Powers Grand Strategies: The New Game in South China Sea*. Edited by Andres Corr, 174–198. Annapolis Maryland: Naval Institute Press.
- Kostić, Marina T. 2020. „Strateška stabilnost i mogućnosti uključivanja Kine u pregovore o kontroli strateškog naoružanja”. *Međunarodni problemi* LXXII(4): 678–709.

- Lanteigne, Marc. 2016. "The South China Sea in China's Developing Maritime Strategy". In: *Power Politics in Asia's Contested Waters: Territorial Disputes in the South China Sea*. Edited by Enrico Fels and Truong-Minh Vu, 97–115. Springer International Publishing.
- Lemke, Douglas. 1997. "The Continuation of History: Power Transition Theory and the End of the Cold War". *Journal of Peace Research* 34(1): 23–36.
- Levy Jack S. 2004. "What Do Great Powers Balance Against and When?" In: *Balance of Power: Theory and Practice in 21st Century*. edited by T. V. Paul, James J. Wirtz, and Michel Fortmann, 7–43. Stanford: Stanford University Press.
- Liff, Adam P. 2016. "Whither the Balancers? The Case for a Methodological Reset". *Security Studies* 25(3): 420–459.
- Lowy Institute. 2020. "Asia power index". 2020 Edition. <https://power.lowyinstitute.org/>.
- Lu, Zhenhua. 2017. "US 'moving forward' with THAAD deployment in South Korea as North Korean crisis grows". *South China morning post*. August 15. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2106800/us-moving-forward-thaad-deployment-south-korea-north>.
- Macrotrends. 2021. "China Military Spending/Defense Budget 1989-2021". Accessed 25 May 2021. <https://www.macrotrends.net/countries/CHN/china/military-spending-defense-budget>.
- Marstron, Hunter. 2019. "The U.S. Navy and Southeast Asian nations held joint maneuvers for the first time. What are the key takeaways?". *The Washington Post*. September 13. <https://www.washingtonpost.com/politics/2019/09/13/us-navy-southeast-asian-nations-held-joint-maneuvers-first-time-what-are-key-takeaways/>.
- Mehta, Aaron and David B. Larter. 2020. "Amid Pacific naval arms race, US defense chief calls for increased funding for ships". *Defense News*. September 16. <https://www.defensenews.com/naval/2020/09/16/amid-pacific-naval-arms-race-us-defense-chief-pledges-billions-more-for-ships/>.
- Miyagi, Takashi. 2019. *The Changing Security Dynamics in the Indo-Pacific: The Re-Emergence of the Quadrilateral Security Dialogue*. Bachelor Thesis. Department of Global Political Studies, Malmo University.
- Morgenthau, Hans J. 1948. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred and Knopf.
- Morrow, James D. 1993. "Arms Versus Allies: Trade-Offs in the Search for Security". *International Organization* 47(2): 207–233.

- Nagasawa, Tsuyoshi and Ken Moriyasu. 2021. "Biden reviews US global military presence with eye on China". *Nikkei Asia*. February 7. <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/Biden-s-Asia-policy/Biden-reviews-US-global-military-presence-with-eye-on-China>.
- Nedeljković, Stevan. 2020. *Strategija uravnotežavanja u međunarodnim odnosima, studija slučaja: francusko i nemačko uravnotežavanje Sjedinjenih Američkih Država posle Hladnog Rata*. Doktorska disertacija. Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu.
- Parameswaran, Prashanth. 2015. "US Eyes Expanded Military Exercises with ASEAN Navies". *The Diplomat*, May 7. <https://thediplomat.com/2015/05/us-eyes-expanded-military-exercises-with-asean-navies/>.
- Parent, Joseph M. and Sebastian Rosato. 2015. "Balancing in Neorealism". *International Security* 40(2): 51–86.
- Pasandideh, Shahryar. 2020. "Do China's New Islands allow it to militarily dominate the South China Sea?" *Asian Security* 17(1): 1–24.
- People's Daily Online*. 2010. "How should China handle America's return to Asia?" December 6. <http://en.people.cn/90001/90780/91343/7222156.html>.
- Perlo-Freeman, Sam. 2013. "3. Military expenditure". In: *SIPRI Yearbook 2013: Armaments, Disarmament and International Security*. Oxford: Oxford University Press. <https://www.sipriyearbook.org/view/9780199678433/sipri-9780199678433-div1-24.xml>.
- Rai, Ashok. 2019. "Quadrilateral Security Dialogue 2 (Quad 2.0) – a credible strategic construct or mere "foam in the ocean"?" *Maritime Affairs: Journal of the National Maritime Foundation of India* 14(2): 138–148.
- Rice, Condoleezza. 2000. "Promoting the National Interest". *Foreign Affairs* 79(1): 45–62.
- Ross, Robert S. 1999a. "Engagement in US China Policy". In: *Engaging China: The Menagment of an Emerging Power*. Edited by Alistar Ian Johnson and Robert S. Ross, 180–211. London: Routledge.
- Ross, Robert S. 1999b. "The Geography of the Peace: East Asia in the Twenty Frist Century". *Internationnl Security* 23(4): 81–118.
- Sadler, Brent. 2021. "U.S. Navy, 2021 Index of US Military Strenght". *Heritage Foundation*. <https://www.heritage.org/2021-index-us-military-strength/assessment-us-military-power/us-navy>.
- Schweller, Randall L. 2006. *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*. Princeton: Princeton University Press.

- Schweller, Randall L. and Xiayou Pu. 2011. "After Unipolarity: China's Visions of International Order in an Era of U.S. Decline". *International Security* 36(1): 41–72.
- Shambaugh, David. 1999–2000. China's Military Views the World: Ambivalent Security, *International Security* 24(3): 52–79.
- Shambaugh, David. 2000. "A matter of time: Taiwan's eroding military advantage". *The Washington Quarterly* 23(2): 119–133.
- Shambaugh, David. 2013. "Assessing the US 'Pivot' to Asia". *Strategic Studies Quarterly* 7(2): 10–19.
- Shifrinson, Joshua. 2018. *Rising Titans, Falling Giants: How Rising Powers Exploit Power Shifts*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Siow, Maria. 2021. "US-Vietnam defence ties expected to strengthen with new governments in place and China looming: analyst". *South China Morning Post*. January 29. <https://www.scmp.com/week-asia/politics/article/3119865/us-vietnam-defence-ties-expected-strengthen-new-governments>.
- [SIPRI] SIPRI Yearbook. 2010. Armaments, Disarmament and International Security. "7. International arms transfers". Oxford: Oxford University Press. <https://www.sipriyearbook.org/view/9780199581122/sipri-9780199581122-div1-64.xml>.
- [SIPRI] SIPRI. 2020. "Military expenditure by country as percentage of gross domestic product, 1988-2019". <https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%201988%E2%80%932019%20as%20a%20share%20of%20GDP.pdf>.
- Smith, Jeff, Dean Cheng, Bruce Klingner, and Walter Lohman. 2021. "Index of US military Strength 2021: Asia". *Heritage Foundation*. <https://www.heritage.org/2021-index-us-military-strength/assessing-the-global-operating-environment/asia>.
- [SCIO PRC] State Council Information Office of the People's Republic of China. 2019. "China's National Defense in the New Era". <https://www.andrewerickson.com/2019/07/full-text-of-defense-white-paper-chinas-national-defense-in-the-new-era-english-chinese-versions/>.
- [SD BEAPA] State Department – Bureau of East Asian and Pacific Affairs. 2018. "Joint Regional Strategy". November 20. https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/01/JRS_EAP-UNCLASS-508.pdf.
- [MB] *The Military Balance 2001*. [2005. 2009. 2013. 2017. 2021.] London: International Institute for Strategic Studies & Routledge.

- [WH] The White House. 2002. "The National Security Strategy of the United States of America". <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf>.
- [WH] The White House. 2006. "The National Security Strategy of the United States of America". <https://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf>.
- [WH] The White House. 2017. "National Security Strategy of the United States". <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.
- Tian, Nan. 2020. "8. Military expenditure." In: *SIPRI Yearbook 2020: Armaments, Disarmament and International Security*. Oxford: Oxford University Press. <https://www.sipriyearbook.org/view/9780198869207/sipri-9780198869207-chapter-008-div1-084.xml>.
- Trapara, Vladimir. 2020. „Ulazak u 'neomahanovski' svet: savremeno pomorsko rivalstvo Kine i SAD". *Međunarodni problemi* LXXII(1): 37–60.
- Waldron, Greg. 2020. "China's enigmatic J-20 powers up for its second decade". *Flight Global* December 28. <https://www.flightglobal.com/defence/chinas-enigmatic-j-20-powers-up-for-its-second-decade/141698.article>.
- Waltz, Kenneth. 1979. *Theory of Interntional Politics*. Reading Massachusetts: Adison-Wasley Publishing.
- Weitz, Richard. 2015. *Parsing Chinese-Russian Military Exercises*. Strategic Studies Institute. Carlisle: U.S. Army War College.
- Walt, Stephen M. 1985. "Alliance Formation and the Balance of World Power". *International Security* 9(4): 3–43.
- Walt, Stephen M. 1987. *The Origins of Alliance*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Wines, Michael. 2010. "China Stages Naval Exercises". *New York Times*. November 3. <https://www.nytimes.com/2010/11/04/world/europe/04china.html>.
- Zhao, Minghao. 2019. "Is a New Cold War Inevitable? Chinese Perspectives on US–China Strategic Competition". *The Chinese Journal of International Politics* 12(3): 371–394.
- Zivitski, Liane. 2020. "China wants to dominate space, and the US must take countermeasures". *Defense News*. June 23. <https://www.defensenews.com/opinion/commentary/2020/06/23/china-wants-to-dominate-space-and-the-us-must-take-countermeasures/>.

Igor PEJIĆ

**ARMED FORCES MODERNISATION AND SHIFTS IN THE PERCEPTION
OF THE CHINESE THREAT**

Abstract: Following the principles of realist school of international relations we are analysing the shifts in Chinese military budget, military posture and overall modernization of armed forces before and after the American “Pivot” to Asia. These results are later compared to the United States’ foreign policy and military posture in East Asia that had changed in the past decade. Employing Walt’s theory of balance of threat in the following article we have analyzed the shifts in Chinese military power and how other regional actors’ perceptions had changed during the last two decades of the 21st century. China that began internal balancing at the end of the twentieth century was not perceived as a threat to American interests in East Asia, which could potentially alter the regional *status quo*. The United States along other regional countries did not perceive Chinese growing military power that was primarily land based, as a factor that should be contained. However, things started to change as Beijing assertiveness in South China Sea alerted other regional actors of Chinese growing naval power and political aspirations. As the research results show, the idea that any kind of balancing can lead to revisionism in the unipolar system is only partially correct concept which can be affected by intensity and nature of balancing politics.

Keywords: China, the United States, internal balancing, balance of power.

PRIKAZ KNJIGE

Zašto su danas važni nedržavni akteri u međunarodnom pravu?

Mihajlo Vučić (ur.), *Nedržavni akteri u međunarodnom pravu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2020, 344 str.

Države su dugo vremena smatrane za jedine aktere u okviru međunarodno-pravnog poretka. Pod pritiskom savremenih tendencija u međunarodnim odnosima došlo je do evolucije u pravnim shvatanjima i sve snažnijih rasprava o novim akterima u međunarodnom poretku. Tako sve veću ulogu dobijaju osim država i različiti drugi akteri, počevši od međunarodnih organizacija, nevladinih organizacija, multinacionalnih kompanija do raznih privatnih oružanih grupa. Nedržavni subjekti iz više razloga imaju još uvek nedefinisan status u međunarodnom pravu. Upravo ovom problematikom se kroz jedanaest članaka bavi zbornik radova *Nedržavni akteri u međunarodnom pravu*, u izdanju Instituta za međunarodnu politiku i privredu, koji je uredio dr Mihajlo Vučić.

U prvom delu zbornika naglašeno je pitanje definicije različitih aktera koji imaju određeni stepen subjektiviteta i problem kako ih podvesti pod generičan pojam nedržavnih aktera u međunarodnom pravu. U ovom delu se ukazuje da su nedržavni akteri neophodni sastojak ljudskih zajednica, te da iz tog razloga upravo i proizilazi legitimnost njihovog postojanja, ali je primetno da tendencija porasta nedržavnih aktera u međunarodnim odnosima izaziva i konstantne kritike. Pozitivizam kao teorijski pristup predstavlja jednu od glavnih prepreka adekvatnom sagledavanju ovog značajnog pitanja. Aktualizaciji dodatno doprinosi i stalni rast značaja nedržavnih aktera u praksi. Delovanje nedržavnih aktera u međunarodnom poretku sagledava se kroz prizmu njihove mogućnosti da stvaraju pravne norme ili učestvuju u njihovom stvaranju, kao i njihove sposobnosti da budu nosioci prava i obaveza u međunarodno-pravnom smislu. U posebnom delu zbornika se analizira narastajuća tendencija upotrebe sile u međunarodnim odnosima sa nedržavnim akterima. Ova analiza dobija na značaju ako se razmatra mogućnost upotrebe prava nedržavnih aktera na samoodbranu, s obzirom da se ono ne predviđa Poveljom Ujedinjenih nacija. Ako imamo u vidu narastajući transnacionalni terorizam u svetu moglo bi se zaključiti da je moguće koristiti pravo na samoodbranu i protiv

nedržavnih aktera budući da Povelja Ujedinjenih nacija ne precizira iz kojih sve izvora može pretiti opasnost.

U pravnoj teoriji postoje brojne podele između aktera međunarodnog prava, jedna od najčešćih i najznačajnih podela jeste na međunarodne aktere sa delimičnom i potpunom pravnom ličnošću. Dok se države smatraju originarnim subjektom koji ima potpuni pravni subjektivitet drugi akteri uključujući i međunarodne organizacije imaju samo određene elemente subjektiviteta. Međutim, primetno je da Ujedinjene nacije, kao međunarodna organizacija usled svoje univerzalnosti, polako poprima elemente potpunog subjektiviteta. Upravo analizirajući pravni subjektivitet Ujedinjenih nacija, zbornik ukazuje na ulogu međunarodnih organizacija u međunarodnim odnosima. Posebna pažnja posvećuje se istorijskom razvoju međunarodnih organizacija počevši od specijalizovanih organizacija do Društva naroda, kao prve univerzalne organizacije tog tipa. Ukazuje se na sve nedostatke Društva naroda, što je dovelo do stvaranja Ujedinjenih nacija kao organizacije od koje se očekivalo da će na efikasniji način odgovoriti izazovima kolektivne bezbednosti. Ipak, zaključuje se da, koliko god bile značajna i samostalna organizacija, Ujedinjene nacije predstavljaju samo odraz volje država članica.

Pitanje subjektiviteta drugih nedržavnih aktera, poput multinacionalnih i transnacionalnih kompanija kao i nevladinih organizacija i pojedinca, izaziva brojne kontroverze. Poglavlja u kojima se raspravlja o ovim pitanjima zaslužuju posebnu pažnju pošto nude šira teorijska razmatranja. U ovom delu zbornika pruža se jasno razgraničenje između multinacionalnih i transnacionalnih organizacija, što je vrlo bitno imajući u vidu veoma retke i nejasne definicije ovih međunarodnih aktera u stručnoj literaturi. Precizno definisanje ovih aktera je neophodno pošto su multinacionalne kompanije najznačajniji davaoci investicija baziranih na znanju, inženjeringu, marketingu i finansijskim uslugama i da je njihov doprinos nemerljiv za međunarodnu trgovinu. Kao primer za opravdanje subjektiviteta multinacionalnih kompanija u međunarodnom pravu navodi se činjenica da se one mogu pojavljivati kao strana u investicionim arbitražama. Ističe se da multinacionalne kompanije između ostalog imaju poslovnu, pravnu i deliktnu sposobnost, ali nemaju određene nadležnosti i sposobnosti, kao što je na primer mogućnost vođenja odbrambenog rata.

Doprinos sagledavanju položaja nedržavnih aktera u međunarodnom pravu pruža i vrlo detaljna i zanimljiva analiza položaja pojedinca kao novog subjekta međunarodnog prava. Analiza obiluje teorijskim shvatanjima najpoznatijih stručnjaka međunarodnog prava, što omogućava sagledavanje evolucije pravnih shvatanja prema kojima se u ranijem periodu na pojedinca gledalo kao na objekat. Ovo, nasuprot savremenih shvatanja prema kojima se on u jednom delu doživljava kao subjekat u međunarodnim odnosima i međunarodnom pravu.

Pitanje položaja investitora, kao nedržavnih aktera u međunarodnom pravu, i njihov rastući značaj na međunarodnoj sceni, uključujući i začetke stvaranja pravnog subjektiviteta ovih aktera, posebno se obrađuje. Nakon vrlo temeljne analize može se izvesti jasan zaključak da se odgovornost, a samim tim i međunarodno-pravni subjektivitet investitora u međunarodnom pravu ne razvija istom brzinom kao što se razvija uticaj investitora na međunarodnoj sceni.

U zborniku se skreće pažnja i na pitanje rastućeg uticaja nevladinih organizacija u kreiranju politike upravljanja u oblasti životne sredine. Značaj ovog dela rasprave proističe iz sve aktuelnijih i prepoznatljivijih problema (globalnog, regionalnog i lokalnog značaja) u oblasti životne sredine. Zbog međusobne povezanosti različitih nivoa upravljanja u oblasti životne sredine postoji jaka potreba jačanja saradnje svih aktera aktivnih u međunarodnim odnosima i međunarodnom pravu. Zbornik razmatra položaj nevladinih organizacija u najznačajnim međunarodnim ugovorima koji se bave pitanjem zaštite životne sredine i sugeriše da ne postoji jedinstvo među stručnjacima oko pitanja koji akteri se mogu smatrati nedržavnim subjektima od značaja za upravljanje u oblasti životne sredine. Zbornik ukazuje i na problem koji se tiče nedovoljno jasne uloge nedržavnih aktera u procesu upravljanja ekološkim rizicima.

Na kraju zbornika razmatra se pitanje odgovornosti međunarodnih organizacija u međunarodnom pravu. Ovo pitanje dobija na značaju s obzirom da se u pravnoj teoriji međunarodne organizacije smatraju akterima koji po elementima koje poseduju imaju najveće šanse da steknu punopravni subjektivitet, za sada svojstven ekskluzivno državama. Analizira se značaj Nacrta pravila o odgovornosti međunarodnih organizacija za protivpravne akte, donetim 2011. godine. Donošenjem Nacrta priznata je odgovornost i međunarodnih organizacija, pored država. Posebna pažnja posvećena je odgovornosti nedržavnih aktera za povrede humanitarnog i ratnog prava. Ukazuje se na četiri grupe međunarodnih i regionalnih ugovora koji na određen način regulišu krivičnu odgovornost nedržavnih aktera. Moguće je da bi sagledavanje pitanja odgovornosti međunarodnih organizacija za protivpravna dela bilo efikasnije da je u ovom delu dat detaljniji prikaz slučajeva koji su se do sada pojavili pred međunarodnim sudovima i arbitražama, a ticali su se pitanja odgovornosti međunarodnih organizacija za protivpravne akte. Ovaj deo zbornika može se preporučiti za čitanje onima koji žele više saznati o odgovornosti transnacionalnih entiteta za protivpravne akte u međunarodnom pravu, s obzirom da naša pravna nauka do sada nije dovoljno pažnje posvećivala ovom pitanju.

Značaj zbornika *Nedržavni akteri u međunarodnom pravu* ogleda se, pre svega, u pokušaju da se na jednom mestu i na sveobuhvatan način otvori rasprava i pruži pregled najznačajnijih pitanja iz ove materije. Moglo bi se tvrditi da je, na taj način

popunjena praznina u pravnoj literaturi kod nas i dat inicijalni doprinos našoj pravnoj teoriji po ovom pitanju. Radovi izloženi u zborniku mogu poslužiti i kao osnova za neka buduća istraživanja. A potreba da se radi na daljem razjašnjenju brojnih pitanja u vezi sa položajem nedržavnih aktera izgleda više nego očigledna, budući da se oni, prema sadašnjim shvatanjima, nalaze u sivoj zoni, negde između subjekata i objekata međunarodnog prava.

Ljubomir TINTOR

UPUTSTVO ZA AUTORE

Međunarodni problemi objavljuju sledeće kategorije radova:

Originalni naučni rad predstavlja rezultate naučnog istraživanja sa jasnim doprinosom u vidu širenja i/ili produbljanja postojećeg naučnog saznanja o predmetu istraživanja. On mora da bude strukturisan tako da jasno sadrži sledeće elemente:

- opšti kontekst i obrazložen cilj istraživanja;
- teorijski okvir (pregled literature) jasno određen u uvodnom delu članka;
- postavljene hipoteze ili istraživačko pitanje;
- primenjen naučni metod; predstavljanje dobijenih rezultata i njihovo tumačenje;
- zaključak sa odgovorom na postavljene hipoteze ili istraživačko pitanje.

Pregledni rad pruža sveobuhvatan sažetak dosadašnjih naučnih istraživanja na određenu temu i/ili sistematičan uvid u trenutno stanje naučne discipline, tako što ukazuje na otvorena istraživačka pitanja, disciplinarna (ne)slaganja i postojeće kontroverze. Pregledni rad utvrđuje praznine u naučnom znanju u posmatranoj oblasti ili problematici, odnosno koja istraživačka pitanja još uvek nemaju odgovore i pruža naznake mogućih pravaca daljeg razvoja obrađene tematike ili naučne discipline.

Prikaz knjige je sistematičan opis i/ili kritička analiza kvaliteta i značaja monografije, zbornika radova ili udžbenika. Prikaz knjige treba da pruži osnovnu biografsku belešku o autoru, sintetizovanu deskripciju teme ili problema koji obrađuje data naučna publikacija, sažetak iznete naučne argumentacije, uočen doprinos naučnoj disciplini i slabosti, te zaključak koji sažima mišljenje autora prikaza o analiziranoj publikaciji.

Autori su dužni da se u pripremi rukopisa pridržavaju sledećih uputstava:

FORMAT

Sve kategorije članaka treba predati u *Word*-u i sačuvati u *.doc* ili *.docx* formatu.

Koristite latinično pismo, font *Times New Roman* veličine 12, prored *Single*, a pasuse odvajajte jednim redom.

Paginacija treba da bude smeštena u donjem desnom uglu i da počinje na prvoj stranici članka.

OBIM

Rukopisi na srpskom ili engleskom jeziku treba da budu obima 6000–8000 reči (uzeto bez apstrakata i spiska referenci).

Obim prikaza knjiga može da bude do 1500 reči.

NASLOV

Naslov napišite velikim podebljanim slovima veličine 14.

Naslov treba da bude koncizan i da što vernije opiše sadržaj članka, odnosno da odrazi osnovnu ideju predstavljenog istraživanja i naznači važnost dobijenih rezultata.

IME I AFILIJACIJA

Ispod naslova napišite ime i prezime sa pratećom fusnotom u kojoj navodite pun naziv institucije u kojoj ste zaposleni, njeno sedište i svoju elektronsku adresu. Pod afilijacijom podrazumevamo instituciju u kojoj je sprovedeno istraživanje čije rezultate predstavljate u članku.

U fusnoti navodite naziv projekta u okviru kojeg je sačinjeno istraživanje i izvor finansiranja ili drugu vrstu dobijene podrške. Ovde takođe možete da ukažete čitaocima ukoliko pogledi izneti u članku odražavaju vaš lični stav, a ne stav institucije u kojoj ste zaposleni.

APSTRAKTI I KLJUČNE REČI

Ispod vašeg imena i prezimena stavljate apstrakt na srpskom jeziku obima 150–200 reči. Isti apstrakt preveden na engleski stavljate na samom kraju članka.

Kod originalnih naučnih članaka, apstrakt mora da prikaže predmet i cilj istraživanja, teorijski okvir, osnovne hipoteze ili istraživačko pitanje, korišćen metod, jasan opis najvažnijih rezultata istraživanja, te krajnji zaključak u jednoj rečenici.

Kod preglednih članaka, apstrakt mora da sadrži glavni cilj pregleda dosadašnjih naučnih istraživanja na određenu temu i/ili sistematičnog uvida u trenutno stanje naučne discipline, obrazloženje načinjenog izbora, osnovne rezultate pregleda i izvedeni zaključak, u kojem treba opisati implikacije za dalja istraživanja, primenu ili praksu.

Ispod apstrakta prilažete do 10 ključnih reči na srpskom jeziku koje najbolje opisuju sadržaj članka. Podsećamo da je dobar izbor ključnih reči preduslov za ispravno indeksiranje članka u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka. Ključne reči ne smeju da ponavljaju reči sadržane u naslovu članka. Ključne reči dajete i na engleskom jeziku i prilažete ih uz apstrakt na engleskom jeziku.

OSNOVNI TEKST

Poravnajte osnovni tekst u skladu sa opcijom *justify*.

Podnaslovi se pišu podebljanim slovima, dok se pod-podnaslovi pišu u *italic*-u; u oba slučaja veličina slova je 12.

Koristite samo tri nivoa podnaslova (svi treba da budu centrirani):

Prvi nivo: **Podnaslov**

Drugi nivo: ***Podnaslov***

Treći nivo: *Podnaslov*

Nemojte numerisati podnaslove.

U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, a prilikom prvog pominjanja u tekstu navesti u zagradi kako ona glase u originalu. Imena i prezimena koja potiču iz naroda koji ne koriste latinično pismo treba navesti u latinizovanoj transkripciji (npr. kineska, japanska ili arapska imena i prezimena). Isto važi za nazive različitih vrsta organizacija.

Latinske, starogrčke i druge strane reči i izraze navodite u kurzivu (*italic*), npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire* itd.

Ukoliko želite da koristite skraćenicu, onda kod prvog pominjanja punog termina (bilo u apstraktu, bilo u samom tekstu) navedite željenu skraćenicu u zagradi i potom je koristite dosledno u ostatku teksta. Koristite skraćenicu koje su opšteprihvaćene u domaćoj naučnoj i stručnoj literaturi.

Koristite samo sledeći oblik navodnika „ ”, a kada se unutar ovih znakova navoda nalaze i dodatni navodnici onda koristite ‘ ’.

Rukopis mora da bude tehnički uredan, a jezički stil mora da bude jasan, čitljiv i usklađen sa pravopisom i gramatikom srpskog ili engleskog jezika. Rukopisi koji ne ispunjavaju ove zahteve neće biti uzeti u postupak recenzije.

NAVOĐENJE IZVORA

Međunarodni problemi koriste navođenje referenci shodno formatu „autor-datum” zasnovanom na Čikaškom stilu – *The Chicago Manual of Style* (16th ed.), delimično dopunjenom shodno potrebama časopisa.

Izvore navodite u samom tekstu, i to tako što u zagradi dajete prezime autora, godinu izdanja i broj stranice (po potrebi). Pun opis izvora dajete u spisku korišćene bibliografije koji stavljate iza osnovnog teksta.

U samom tekstu, izvor uvek treba da stavite neposredno pre znakova interpunkcije. Kada ime autora pominjete u rečenici nije potrebno da ga ponavljate u zagradi, ali onda godinu i broj stranice navodite neposredno nakon pominjanja imena:

Johnson and Axinn (2013, 136) argue that killing with emotions is morally superior to killing without emotions, because military honour demands a clear will to assume a risk of sacrifice of health and life.

Kada je ime autora već u zagradi, koristite uglaste zagrade za navođenje njegovog rada:

(opširnije o ovom konceptu videti kod Jovanovića [2013, 133–136]).

Kada u zagradi navodite više izvora, onda ih razdvojte tačkom i zarezom:

(Jabri 2007; Herman 2004; Rohrbach 2020)

Kada u istoj zagradi navodite dva ili više rada istog autora, onda ne morate da ponavljate njegovo ime:

(Jabri 2007, 2011; Gregory 2014a, 2014b)

Knjiga

Navođenje u Bibliografiji:

Vučić, Mihajlo. 2019. *Korektivna pravda pred Međunarodnim sudom*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Tadjbakhsh, Shahrbanou, and Anuradha Chenoy. 2007. *Human Security: Concepts and Implications*, 2nd ed. Oxon: Routledge.

Vasquez, John A., Sanford Jaffe, James Turner Johnson, and Linda Stamato, eds. 1995. *Beyond Confrontation: Learning Conflict Resolution in the Post-Cold War Era*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Bentham, Jeremy (1907) 2018. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Reprint, London: Clarendon Press. www.econlib.org/library/Bentham/bnthPML.html.

Dal Lago, Alessandro, and Salvatore Palidda, eds. 2010. *Conflict, Security and the Reshaping of Society: The Civilization of War*. Oxon & New York: Routledge.

Hayek, Friedrich A. 2011. *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition*. Edited by Ronald Hamowy. Vol. 17 of *The Collected Works of F. A. Hayek*, edited by Bruce Caldwell. Chicago: University of Chicago Press, 1988–.

Navođenje u tekstu:

(Vučić 2019, 59)

(Tadjbakhsh and Chenoy 2007)

(Vasquez et al. 1995)

(Bentham [1907] 2018)

(Dal Lago and Palidda 2010)

(Hayek 2011, 258)

Članak u časopisu

Navođenje u Bibliografiji:

Nordin, Astrid H.M. and Dan Öberg. 2015. "Targeting the Ontology of War: From Clausewitz to Baudrillard". *Millennium: Journal of International Studies* 43 (2): 395–423.

Kostić, Marina T. 2019. „Isključiva priroda evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija i previranja na evropskom postsovjetskom prostoru“. *Međunarodni problemi* LXXI (4): 498–526.

Adams, Tracy, and Zohar Kampf. 2020. "‘Solemn and just demands’: Seeking apologies in the international arena". *Review of International Studies*. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0260210520000261>.

Navođenje u tekstu:

(Nordin and Öberg 2015, 401)

(Kostić 2019, 500)

(Tracy and Kampf 2020)

Članak u zborniku radova

Navođenje u Bibliografiji:

Herman, Michael. 2004. "Ethics and Intelligence After September 2001". In: *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, edited by Len V. Scott and Peter D. Jackson, 567–581. London and New York: Routledge.

Zakić, Katarina. 2019. „Politika ekonomskih integracija Kine u Evroaziji“. U: *Integracioni procesi u Evroaziji*, uredili dr Dušan Proroković i dr Ana Jović-Lazić, 13–44. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Navođenje u tekstu:

(Herman 2004)

(Zakić 2019)

Rad izložen na konferenciji (ako nije objavljen u zborniku sa konferencije)

Navođenje u Bibliografiji:

Korać, Srđan. 2016. "Human Security and Global Ethics: Can International Organizations be Moral Agents?". Paper presented at the Third International Academic Conference on Human Security, Human Security Research Center (HSRC), Faculty of Security Studies, University of Belgrade, Belgrade, November 4–5.

Navođenje u tekstu:

(Korać 2016)

Prikaz knjige

Navođenje u Bibliografiji:

Firchow, Pamina. 2020. "Measuring Peace: Principles, Practices and Politics". Review of *Measuring Peace*, by Richard Caplan. *International Peacekeeping* 27 (2): 337–338.

Stekić, Nenad. 2018. „Tesna povezanost ljudske bezbednosti i međunarodnih odnosa u Arktičkom krugu“, Prikaz knjige *Human and societal security in the circumpolar Arctic – local and indigenous communities* Kamrul Hossain, José Miguel Roncero Martín & Anna Petrétei (eds). *Međunarodni problemi* LXX (4): 455–457.

Navođenje u tekstu:

(Firchow 2020, 337)

(Stekić 2018, 455)

Pravni i zvanični dokumenti

Međunarodni ugovori

Navođenje u Bibliografiji:

[PTBT] Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water. 1963. Signed by US, UK, and USSR, August 5. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/volume-480-I-6964-English.pdf>.

[TFEU] Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. 2012. *Official Journal of the European Union*, C 326, October 26. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>.

[UN Charter] Charter of the United Nations, October 24, 1945. <https://www.un.org/en/sections/un-charter/introductory-note/index.html>.

Navođenje u tekstu:

(PTBT 1963, Article III, para. 3)

(TFEU 2012, Article 87)

(UN Charter, Chapter X)

Dokumenti Ujedinjenih nacija

Navođenje u Bibliografiji:

[UNSC] UN Security Council. Resolution 2222, Protection of Civilians in Armed Conflict, S/RES/2222. May 27, 2015. <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/2015.shtml>.

[UNGA] UN General Assembly. Resolution 67/18, Education for Democracy, A/RES/67/18. November 28, 2012. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/RES/67/18>.

Navođenje u tekstu:

(UNSC Res. 2222)

(UNGA Res. 67/18)

Nacionalno zakonodavstvo

Navođenje u Bibliografiji:

[Constitution RS] Constitution of the Republic of Serbia. 2006. *Official Gazette of the Republic of Serbia*, No. 98/2006.

Homeland Security Act. 2002. United States of America, 107th Congress, 2nd Session (November 25). https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/hr_5005_enr.pdf.

Navođenje u tekstu:

(Constitution RS 2006, Article 111)

(Homeland Security Act 2002)

Zvanični izveštaji

Navođenje u Bibliografiji:

[YILC] Yearbook of the International Law Commission. 2014. Vol. 2, Part Two. https://legal.un.org/docs/?path=../ilc/publications/yearbooks/english/ilc_2014_v2_p2.pdf&lang=ES.

[The 9-11 Commission] U.S. National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. 2004. *The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*. Washington, D.C.: Government Publication Office.

US Congress. 1993. Nomination of R. James Woolsey to be Director of Central Intelligence: Hearing Before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate. 104th Congress, 1st session, February 2–3, 1993. <https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/hearings/103296.pdf>.

[USAFH] United States Air Force Headquarters. 2014. United States Air Force RPA Vector: Vision and Enabling Concepts: 2013–2038. www.af.mil/Portals/1/documents/news/USAFRPVectorVisionandEnablingConcepts2013-2038.pdf.

Navođenje u tekstu:

(YILC 2014, 321)

(The 9-11 Commission 2004, 437)

(US Congress 1993, 125)

(USAFH 2014)

Zakonodavstvo Evropske unije

Navođenje u Bibliografiji:

Regulation (EU) No. 1052/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 establishing the European Border Surveillance System (Eurosur). *Official Journal of the European Union*, L 295, 6 November 2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1052&from=EN>.

[EC] European Commission. 2010. The EU Internal Security Strategy in Action: Five steps towards a more secure Europe, COM(2010) 673 final, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, November 22. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0673&from=GA>.

Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance), *Official Journal of the European Union*, L 141, 5 June 2015. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015L0849&from=EN>.

Navođenje u tekstu:

(Regulation [EU] No. 1052/2013, Article 11, para. 4)

(EC COM[2010] 673 final)

(Directive [EU] 2015/849)

Odluke međunarodnih sudova i tribunala

Navođenje u Bibliografiji:

[ICJ] International Court of Justice. Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, 22 July 2010, ICJ Reports. <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>.

[ICJ Order 1999] *Legality of Use of Force (Yugoslavia v. United Kingdom)*. International Court of Justice, Order ICJ Rep. 1999 (June 2). <https://www.icj-cij.org/files/case-related/113/113-19990602-ORD-01-00-EN.pdf>.

[ICTY Indictment IT-98-32-A] *Prosecutor v. Vasiljevic*, Case No. IT-98-32-A. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Indictment, 30 October 2000. <https://www.icty.org/x/cases/vasiljevic/ind/en/vasonly-ii000125e.pdf>.

Costa v Ente Nazionale per l'Energia Elettrica, Case 6/64, [1964] ECR 585. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>.

[CJEU Judgment T-289/15] *Hamas v Council*, Case T-289/15. Court of Justice of the European Union, Judgment, 6 March 2019, ECLI:EU:T:2019:138. <http://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?language=EN&critereEcli=ECLI:EU:T:2019:138>

[Opinion of AG Bobek] *Région de Bruxelles-Capitale v Commission*, Case C-352/19 P. Court of Justice of the European Union. Opinion of Advocate General Bobek delivered on 16 July 2020(1), ECLI:EU:C:2020:588. <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=485A5D9AC129179D3D2F2.EC571A384CD?text=&docid=228708&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=5064004>.

Navođenje u tekstu:

(ICJ Advisory Opinion 2010, 411)

(ICJ Order 1999, para. 3)

(ICTY Indictment IT-98-32-A)

(*Costa v ENEL*)

(CJEU Judgment T-289/15, para. 23)

(Opinion of AG Bobek C-352/19 P)

Novine i magazini

Navođenje u Bibliografiji:

Gibbs, Samuel. 2017. "Elon Musk leads 116 experts calling for outright ban of killer robots", *The Guardian*, August 20.

Power, Matthew. 2013. "Confessions of a Drone Warrior", *GQ*, October 22. <https://www.gq.com/story/drone-uav-pilot-assassination>.

Economist. 2015. "Who will fight the next war?" October 24. <https://www.economist.com/united-states/2015/10/24/who-will-fight-the-next-war>.

Navođenje u tekstu:

(Gibbs 2017, A10)

(Power 2013)

(*Economist* 2015)

Audio-vizuelni mediji

Navođenje u Bibliografiji:

Scott, Ridley. [1982] 2007. *Blade Runner: The Final Cut*. Directed by Ridley Scott. Burbank, CA: Warner Bros. Blue-Ray disc, 117 min.

Future Weapons. 2019. Waddell Media. Emitovano od 7. do 16. avgusta na kanalu Discovery Science HD, 3 sezone, 30 epizoda (svaka 43 minuta). <https://go.discovery.com/tv-shows/future-weapons/>.

Tech Legend. 2020. "Best Drones 2020 – Top 8 Best Drone with Cameras to Buy in 2020". Uploaded on February 7, 2020. YouTube video, 27:20 min. https://www.youtube.com/watch?v=Z6_4JU5Mspw.

Navođenje u tekstu:

(Scott [1982] 2007)

(Future Weapons 2019)

(Tech Legend 2020)

Društveni mediji

Navođenje u Bibliografiji:

National Library of Australia. 2020. "National Library of Australia's Facebook Page". Facebook, August 1, 2020. <https://www.facebook.com/National.Library.of.Australia/>.

Kruszelnicki, Karl (@DoctorKarl). 2017. "Dr Karl Twitter post." Twitter, February 19, 2017, 9:34 a.m. <https://twitter.com/DoctorKarl>.

Trapara, Vladimir. 2018. „Pobeda ili ništa”. *Unwrapping the Essence* (blog). 29 maj 2018. <https://unwrappingtheessence.weebly.com/blog/pobeda-ili-nista>.

Navođenje u tekstu:

(National Library of Australia 2020)

(Kruszelnicki 2017)

(Trapara 2018)

Doktorska disertacija

Navođenje u Bibliografiji:

Rohrbach, Livia. 2020. *Beyond intractability? Territorial solutions to self-determination conflicts*. Doctoral dissertation. Department of Political Science, University of Copenhagen.

Navođenje u tekstu:

(Rohrbach 2020)

Izvor sa interneta

U slučaju da navodite nedatirani dokument sa interneta, priložite datum kada ste pristupili tom elektronskom sadržaju i godinu pristupa računajte kao godinu objavljivanja tog izvora.

Navođenje u Bibliografiji:

Oxford Library. 2012. "Library Strategy". Oxford Library. Accessed 3 June 2012. <http://www.ol.org/library/strategy.html>.

Google Maps. 2015. "The British Library, London, UK". *Google*. Accessed February 5, 2015. <https://www.google.com.au/maps/place/The+British+Library/@51.529972,-0.127676,17z/data=!3m1!4b1!4m2!3m1!1s0x48761b3b70171395:0x18905479de0fdb25>.

IMPP [Institut za međunarodnu politiku i privredu]. n.d. „Misija”. Pristupljeno 1. avgusta 2020. <https://www.diplomacy.bg.ac.rs/misija/>.

Navođenje u tekstu:

(Oxford Library 2012)

(Google Maps 2015)

(IMPP n.d.)

Lična komunikacija

Izvori iz područja lične komunikacije obuhvataju razgovore uživo, intervjuje, materijale sa predavanja, telefonske razgovore, klasičnu i elektronsku prepisku. Izvore ove vrste navedite samo u tekstu, bez stavljanja u Bibliografiju, zato što je najčešće reč o podacima u koje čitalac nema uvid ili se zbog nematerijalnog oblika ne mogu naknadno proveriti:

... kao što je dr Slobodan Janković naveo u mejlu koji mi je poslao 10. decembra 2019. godine ...

Kada su objavljena u zbirkama, pisma se navode prema godini izdanja, s tim što datum kada je poslato pojedinačno pismo navodite u samom tekstu:

U pismu koje je Univerzitet u Beogradu 13. maja 2017. godine uputio Grinovoj (Green 2012, 34) ...

Sekundarni izvor (posredno navođenje izvora)

Kada želite da navedete izvor koji ste pročitali u nekom drugom izvoru, uvek treba da ukažete na oba izvora – originalni i posredni:

Navođenje u tekstu:

U knjizi *Moć*, objavljenoj 1975. godine, Luman shvatanje moći pretežno zasniva na literaturi o društvenoj razmeni i moći zajednice (navedeno prema Guzzini 2013, 79).

Navođenje u Bibliografiji:

Guzzini, Stefano. 2013. *Power, realism, and constructivism*. Abingdon and New York: Routledge.

TABELE, DIJAGRAMI I GEOGRAFSKE KARTE

Grafičke priloge (tabele, dijagrame, geografske karte, grafikone i sl.) numerišete i dajete im pun naslov:

Tabela 1: Indeks ljudskog razvoja u zemljama članicama EU

Dijagram 2: Strane direktne investicije kineskih kompanija u Africi (u milionima dolara)

Karta 1: Nacionalne pomorske jurisdikcije i granice na Arktiku

Ukoliko je grafički prilog preuzet od nekog drugog autora ili iz nekog dokumenta neophodno je ne samo navesti izvor, već i dobiti pisanu saglasnost za objavljivanje priloga pre podnošenja rukopisa na razmatranje Uredništvu časopisa *Međunarodni problemi*. Dobijena saglasnost se dostavlja uz rukopis.

BIBLIOGRAFIJA

Na kraju članka, a pre apstrakta na engleskom jeziku, prilažete spisak korišćenih izvora naslovljen **Bibliografija**, koji sme da sadrži samo reference koje ste koristili u tekstu.

Bibliografske jedinice navodite prema prethodno predstavljenim pravilima za navođenje izvora, a ređate ih prema abecednom redosledu.

Ako imate dva ili više radova istog autora objavljenih iste godine, onda uz godinu dodajte slova a, b, c, itd. i ređajte bibliografske jedinice po abecednom redosledu prvog slova naslova rada:

Gregory, Derek. 2014a. "Drone Geographies". *Radical Philosophy* RP 183: 7–19.

Gregory, Derek. 2014b. "The Everywhere War". *The Geographical Journal* 177 (3): 238–250.

Rukopisi koji nisu usaglašeni sa navedenim smernicama neće biti uzeti u postupak recenziranja.

Uređivački odbor

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodni problemi su najstariji naučni časopis u Srbiji i na Balkanu posvećen međunarodnim odnosima. Prvi broj je objavljen u aprilu 1949. godine, samo godinu dana nakon početka rada njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda.

Međunarodni problemi objavljuju rezultate naučnih istraživanja iz oblasti međunarodnih odnosa, međunarodne bezbednosti, međunarodnog prava i studija globalizacije. *Međunarodni problemi* objavljuju originalne i pregledne naučne radove i prikaze knjiga, na srpskom ili engleskom jeziku, koji prethodno nisu nigde objavljeni niti se nalaze u postupku razmatranja za objavljivanje u nekoj drugoj publikaciji. *Međunarodni problemi* ne objavljuju stručne radove, analitičke komentare niti predloge javnih politika, pa Vas najljubaznije molimo da ne šaljete te vrste članaka.

Uređivački odbor daje prednost analizi kontroverznih pitanja savremene teorije i prakse međunarodnih odnosa uz poštovanje bogatstva disciplinarnih i sazajnih perspektiva. Bez zastupanja konkretnog političkog i teorijsko-metodološkog stanovišta, a sa namerom da podstakne obuhvatniji naučni dijalog o ubrzanim promenama u svetskoj politici u 21. veku, Uređivački odbor smatra da su prioritetne sledeće tematske celine:

- Preobražaj prirode svetske politike u ranom 21. veku;
- Fenomenologija i praksa transnacionalnosti i kosmopolitizma;
- Problemi institucionalizacije međunarodnih odnosa;
- Različita teorijska tumačenja aktuelnih globalnih procesa;
- Kontroverzna pitanja upotrebe spoljnopolitičkih instrumenata vodećih globalnih aktera;
- Uticaj naprednih tehnologija Četvrtе industrijske revolucije na oblikovanje međunarodnih odnosa u 21. veku;
- Civilizacija, religija i identitet u kontekstu svetske politike i globalizacije;
- Konceptualni i metodološki iskoraci izvan tradicionalnog epistemološkog okvira naučne discipline međunarodnih odnosa.
- Časopis izlazi četiri puta godišnje i kategorisan je kod resornog ministarstva kao nacionalni časopis međunarodnog značaja (M24).

ODBEVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Članovi Uređivačkog odbora imaju zadatak da u akademskoj javnosti deluju kao svojevrtni ambasadori časopisa, da pruže doprinos u vidu preporučivanja kvalitetnih autora i rukopisa, podsticanja potencijalnih autora da podnose rukopise za objavljivanje u *Međunarodnim problemima*, te da recenziraju rukopise i pripremaju uvodnike i uredničke komentare.

Glavni i odgovorni urednik odgovara za objavljeni sadržaj i treba da teži stalnom unapređenju časopisa uopšte i procesa osiguranja kvaliteta objavljenog sadržaja, kao i zaštiti slobode izražavanja, integriteta i standarda naučnoistraživačkog rada od upliva političkih, finansijskih i drugih interesa. Glavni i odgovorni urednik treba uvek da objavi ispravku, objašnjenje, obaveštenje o povlačenju članka i izvinjenje.

Glavni i odgovorni urednik donosi konačnu odluku o tome koji će rukopis objaviti na osnovu: 1) ocene njegovog uklapanja u tematski okvir uređivačke politike, 2) ocene naučnog značaja, originalnosti, validnosti i disciplinarnosti istraživanja predstavljenog u rukopisu, 3) ocene njegove usklađenosti sa zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenje autorskih prava i plagiranje. Glavni i odgovorni urednik zadržava diskreciono pravo da primljeni rukopis proceni i odbije bez recenziranja, ukoliko utvrdi da ne odgovara tematskim zahtevima uređivačke politike i opšteprihvaćenim standardima naučnoistraživačkog rada (tj. ako ne sadrži strukturne elemente originalnog ili preglednog naučnog rada). Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, Uređivački odbor obaveštava autora u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa o tome da li se tema rukopisa uklapa u uređivačku politiku i da li je pokrenut postupak recenziranja.

Novi glavni i odgovorni urednik ne sme da preinači odluku svog prethodnika o objavljivanju rukopisa, osim ukoliko nisu utvrđene nove činjenice koje ukazuju na sporan kvalitet tog rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzentata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad i takav rukopis se isključuje iz daljeg razmatranja.

Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodni problemi* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti Instituta za međunarodnu politiku i privredu kao nosioca autorskih prava. Takođe, rad koji je već objavljen u nekom drugom časopisu ne sme biti podnet za objavljivanje u *Međunarodnim problemima*.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu (Nacionalni savet za nauku i tehnološki razvoj, 2018). Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene.

Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu. Prikazi knjiga moraju da budu činjenično tačni i nepristrasni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovala u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava i da ih dostave uz rukopis, a ne naknadno. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su suštinski doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su suštinski doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Navođenje kao jednog od autora rukopisa lica koje nije učestvovalo u izradi istraživanja sadržanog u rukopisu predstavlja kršenje etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Rukopisi sa više od dva autora neće biti uzimani u razmatranje, osim izuzetno ukoliko se proceni da rukopis predstavlja rezultate opsežnog empirijskog istraživanja.

Ako su u suštinskim aspektima naučnog istraživanja predstavljenog u rukopisu i/ili u samoj pripremi rukopisa učestvovala i druge osobe koje nisu autori, njihov doprinos mora da bude naveden u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno navedu izvore koji su bitno uticali na istraživanje sadržano u rukopisu i na sam rukopis. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijave projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Recikliranje teksta

Recikliranje teksta, odnosno situacija u kojoj isti autor upotrebljava istovetne delove svog teksta u dva ili više svojih objavljenih radova, predstavlja kršenje etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad i izdavaštvo.

Glavni i odgovorni urednik procenjuje ukupan obim recikliranih delova teksta, značaj mesta gde se oni pojavljuju u rukopisu (da li su deo uvoda, odeljka o

primenjenoj metodologiji, diskusije tj. glavnog dela članka ili zaključka), da li je naveden prethodni izvor recikliranog teksta i da li postoji povreda autorskih prava.

Ukoliko je utvrđeno postojanje podudaranja teksta manjeg obima, od autora se može zatražiti da ponovo napiše sporan deo teksta i da navede prethodno objavljen izvor iz kojeg je taj deo teksta preuzet – ako to već nije učinio. Autor ne može da opravda recikliranje teksta samo na osnovu činjenice da je naveo izvor iz kojeg je preuzeo taj deo teksta. Podudaranje delova teksta u značajnom obimu predstavlja osnov za odbijanje rukopisa.

Prilikom postupanja u slučajevima recikliranja teksta glavni i odgovorni urednik i Uređivački odbor rukovode se smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics* – COPE, https://publicationethics.org/files/Web_A29298_COPE_Text_Recycling.pdf).

Plagijarizam

Plagiranje – odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao vlastitih, bez navođenja autora ili izvora – predstavlja grubo kršenje etičkih standarda u izdavaštvu i propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo.

Plagiranje obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili prepričavanje ili sažimanje tuđeg teksta, u celini ili delovima, bez jasnog ukazivanja na njegovog autora i izvor ili bez jasnog obeležavanja preuzetog dela teksta (npr. korišćenjem navodnika);
- Predstavljanje tuđih ideja kao vlastitih, bez navođenja autora tih ideja i izvora u kojem su te ideje prvobitno predstavljene;
- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Postupanje u slučajevima kada postoje jasne indicije da primljeni rukopis ili rad objavljen u časopisu predstavljaju plagijat opisano je u odeljcima *Postupanje u slučajevima neetičnog ponašanja* i *Povlačenje već objavljenih radova*.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodnih problema* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti ocenjuju usklađenost teme rukopisa sa tematskim okvirom časopisa, naučnu relevantnost istraživane teme i primenjenih metoda, originalnost i naučni značaj rezultata predstavljenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnom aparaturom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu od strane autora dužan je da o tome obavesti glavnog i odgovornog urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori glavnog i odgovornog urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti glavnog i odgovornog urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti glavnog i odgovornog urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti glavnog i odgovornog urednika. Glavni i odgovorni urednik uvažiće zahtev autora da određeni pojedinac ne bude recenzent njihovog rukopisa ako proceni da je taj zahtev valjano obrazložen i praktičan.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima. Uputstvo za recenzente detaljnije propisuje merila i smernice za ocenu rukopisa.

Rukopisi koji su poslani recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u

predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa. U normalnim okolnostima, rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma prijema rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet recenzenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Glavni i odgovorni urednik garantuje da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (prvenstveno ime i afilijacija) i da će preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih recenzenata. Ako odluke recenzenata nisu iste, glavni i odgovorni urednik može da traži mišljenje drugih recenzenata.

Izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika. Recenzenti moraju da raspoložu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi; oni ne smeju da budu iz iste institucije kao autori rukopisa niti smeju da sa njima imaju nedavno objavljene zajedničke radove.

Glavni i odgovorni urednik šalje podneti rukopis zajedno sa obrascem recenzije dvojici recenzenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojoj pripada tema rukopisa. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Glavni i odgovorni urednik može da tokom postupka recenzije zahteva od autora da dostavi dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za ocenu naučnog doprinosa rukopisa. Glavni i odgovorni urednik i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autor ima ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, glavni i odgovorni urednik će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava naučne standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, glavni i odgovorni urednik će tražiti mišljenje dodatnog recenzenta.

POSTUPANJE U SLUČAJEVIMA NEETIČNOG PONAŠANJA

Glavni i odgovorni urednik je dužan da pokrene odgovarajući postupak ukoliko razumno sumnja ili utvrdi da je došlo do povrede etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu – bilo u objavljenim člancima ili u još neobjavljenim rukopisima. Svako može da u bilo kom trenutku prijavi glavnom i odgovornom uredniku sumnju o postojanju povrede etičkih standarda uz dostavljanje valjanih dokaza.

Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza. Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predloženi samo osobama koje su neposredno uključene u postupak. Autorima za koje postoji razumna sumnja da su prekršili etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na predložene dokaze i iznesu sopstvenu argumentaciju.

Glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom – i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka – okončava postupak tako što donosi odluku o tome da li je došlo do povrede etičkih standarda. U slučaju da je postupkom utvrđena povreda, ona se istom odlukom klasifikuje kao lakša ili teža. U teže povrede etičkih standarda ubrajaju se plagijat, lažno autorstvo, izmišljanje i krivotvorenje podataka i/ili naučnih rezultata i ekstenzivno autoplagiranje (preko 50% od ukupnog teksta rukopisa ili objavljenog članka).

Pored odbijanja predatog rukopisa ili povlačenja već objavljenog rada (u skladu sa procedurom opisanom u odeljku *Povlačenje već objavljenih radova*) predviđene su i sledeće mere, koje se mogu primenjivati zasebno ili kumulativno:

- U slučaju lakše povrede etičkih standarda, autorima se izriče zabrana objavljivanja u trajanju od dve godine;
- U slučaju teže povrede etičkih standarda ili dva ili više puta ponovljene lakše povrede, autorima se izriče zabrana objavljivanja u trajanju od pet do deset godina;
- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kojem se opisuje utvrđen slučaj povrede etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja neposrednom rukovodiocu i/ili poslodavcu prekršioca;
- Upoznavanje relevantnih naučnih i stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom postupanja u slučajevima neetičnog ponašanja glavni i odgovorni urednik i Uređivački odbor se rukovode smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (<http://publicationethics.org/resources/>).

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima težih povreda etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu, objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

U pogledu povlačenja rada, glavni i odgovorni urednik i Uređivački odbor rukovode se odgovarajućim smernicama Odbora za etiku u izdavaštvu (<https://publicationethics.org/files/retraction-guidelines.pdf>).

AUTORSKA PRAVA

Autori prenose sva autorska prava na Institut za međunarodnu politiku i privredu kao izdavača časopisa *Međunarodni problemi*.

Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, autori prenose autorska prava na izdavača.

U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen za štampu u časopisu, autori zadržavaju sva prava.

Spisak prava koje autori prenose na izdavača detaljno je uređen Ugovorom o prenosu autorskih prava, koji autori potpisuju nakon što je članak prihvaćen za objavljivanje.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove glavnog odgovornog urednika i Uređivačkog odbora.

Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

MANUSCRIPT SUBMISSION GUIDELINES

***International Problems* publishes the following types of articles:**

Original research article presents the results of research with clear contribution with a view of expanding and/or deepening of existing knowledge. It should be structured to include the following elements: general context and aim of research; theoretical background (review literature) clearly stated in the introduction; departing hypothesis or research question; applied methods; presentation and explanation of the results; conclusion discussing the main research findings departing hypothesis or research question.

Review article provides a comprehensive summary of research on a certain topic or a perspective on the state of the field by describing current areas of agreement as well as controversies and debates. Review article identifies gaps in knowledge and the most important but still unanswered research questions and suggest directions for future research.

Book review is a systematic description and/or critical analysis of the quality and significance of a book, edited volume, and textbook. Book review should include a general description of the topic and/or problem addressed by the work in question, summary of the book's main argument, basic biographical information about the author, summary of contents, strengths and weaknesses, as well as a concluding statement summarizing reviewer's opinion of the book.

In preparing manuscripts authors are kindly requested to comply with the following rules:

FORMAT

All types of manuscripts should be submitted in Word and saved in .doc or .docx format.

Use Times New Roman font in size 12, with single-lined spacing, and with an empty line between paragraphs.

Use continuous line numbers starting on the first page, with page numbers on the right side of the bottom of the page.

LENGTH

Articles range from 6000–8000 words (excluding abstracts and bibliography).

The length of book review essays is up to 1500 words.

TITLE

Use bold for the article title (size 14).

The title should not only accurately describe the content of manuscript (i.e. convey the main topics of the study and highlight the importance of the research) but it should be concise.

NAME AND AFFILIATION

Below the title is given the author's full name, with a footnote that refers to her/his institutional affiliation (the name of the institution and its seat), and her e-mail address. Author's affiliation is the affiliation where the research was conducted.

In the footnote, the author also provides all details regarding the project under which the research presented in her article is conducted and/or sources of financial and other support. The author also may point to readers that some of the views presented in the article express her own opinion and not the one of the institution she works for.

ABSTRACT AND KEY WORDS

Below the author's name include abstract of 150–200 words that describes the material presented in the manuscript.

For original research article, the abstract must summarise the entire article, including theoretical background, the departing hypothesis or research question, the aim, a concise account of the methods, a clear description of the most important findings, and a brief presentation of the conclusions.

For review article, the abstract should include the primary objective of the review, the reasoning behind choice, the main outcomes and results of the review, and the conclusions that might be drawn, including their implications for further research, application, or practice.

The author provides up to 10 key words for the main idea of the article which can be used for indexing purposes. Key words should not repeat the title.

MAIN TEXT

The basic text should be justified.

Use no more than three levels of headings (all should be centred):

First-level headings – **Heading**

Second-level headings – *Heading*

Third-level headings – *Heading*

Do not number headings.

Define all abbreviations at first mention in the abstract and in the main text by giving the full term, then the abbreviation in parentheses, and use them consistently thereafter.

Only the following form of quotation marks should be put in the text: “ ”. In case the additional quotation marks are to be put within these ones it should be done in the following way: ‘ ‘.

The text should be clear, readable, and concise. Manuscripts should be well presented, with correct grammar, spelling and punctuation. If the English is unsatisfactory, we will return the manuscript for correction without review.

Please use British (-ise) spelling style consistently throughout your manuscript.

Latin, Old Greek and other non-English words and terms in the text should be italicised (e.g. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*).

CITATION STYLE

International Problems uses the author-date reference style based on *The Chicago Manual of Style* (16th ed). Sources are cited in the text, usually in parentheses, by the author’s surname, the publication date of the work cited, and a page number if necessary. Full details are given in the reference list (use the heading References).

In the text, the reference should be placed just before punctuation. If the author’s name appears in the text, it is not necessary to repeat it, but the date should follow immediately:

Johnson and Axinn (2013, 136) argue that killing with emotions is morally superior to killing without emotions, because military honour demands a clear will to assume a risk of sacrifice of health and life.

If the reference is in parentheses, use square brackets for additional parentheses: (see, e.g., Johnson and Axinn [2013, 133–136] on this important subject).

In text, separate the references with semicolons:

(Jabri 2007; Herman 2004; Rohrbach 2020)

If citing more than one work by an author, do not repeat the name:

(Jabri 2007, 2011; Gregory 2014a, 2014b)

Book

Reference list entry:

Jabri, Vivienne. 2007. *War and the Transformation of Global Politics*. Basingstoke and New York: Palgrave MacMillan.

Tadjbakhsh, Shahrbanou, and Anuradha Chenoy. 2007. *Human Security: Concepts and Implications*, 2nd ed. Oxon: Routledge.

Vasquez, John A., Sanford Jaffe, James Turner Johnson, and Linda Stamoto, eds. 1995. *Beyond Confrontation: Learning Conflict Resolution in the Post-Cold War Era*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Bentham, Jeremy (1907) 2018. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Reprint, London: Clarendon Press. www.econlib.org/library/Bentham/bnthPML.html.

Dal Lago, Alessandro, and Salvatore Palidda, eds. 2010. *Conflict, Security and the Reshaping of Society: The Civilization of War*. Oxon & New York: Routledge.

Hayek, Friedrich A. 2011. *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition*. Edited by Ronald Hamowy. Vol. 17 of *The Collected Works of F. A. Hayek*, edited by Bruce Caldwell. Chicago: University of Chicago Press, 1988–.

In-text citation:

(Jabri 2007, 59)

(Tadjbakhsh and Chenoy 2007)

(Vasquez et al. 1995)

(Bentham [1907] 2018)

(Dal Lago and Palidda 2010)

(Hayek 2011, 258)

Journal article

Reference list entry:

Nordin, Astrid H.M. and Dan Öberg. 2015. "Targeting the Ontology of War: From Clausewitz to Baudrillard". *Millennium: Journal of International Studies* 43 (2): 395–423.

Adams, Tracy, and Zohar Kampf. 2020. "'Solemn and just demands': Seeking apologies in the international arena". *Review of International Studies*. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0260210520000261>.

In-text citation:

(Nordin and Öberg 2015, 401)

(Tracy and Kampf 2020)

Article in edited volume

Reference list entry:

Herman, Michael. 2004. "Ethics and Intelligence After September 2001". In: *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, edited by Len V. Scott and Peter D. Jackson, 567–581. London and New York: Routledge.

Reference list entry:

(Herman 2004)

Conference paper (if not published in conference proceedings)

Reference list entry:

Korać, Srđan. 2016. "Human Security and Global Ethics: Can International Organizations be Moral Agents?". Paper presented at the Third International Academic Conference on Human Security, Human Security Research Center (HSRC), Faculty of Security Studies, University of Belgrade, Belgrade, November 4–5.

Reference list entry:

(Korać 2016)

Book review

Reference list entry:

Firchow, Pamina. 2020. "Measuring Peace: Principles, Practices and Politics", Review of *Measuring Peace*, by Richard Caplan. *International Peacekeeping* 27 (2): 337–338.

Reference list entry:

(Firchow 2020, 337)

Legal and official documents

International treaties

Reference list entry:

[PTBT] Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water. 1963. Signed by US, UK, and USSR, August 5. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/volume-480-I-6964-English.pdf>.

[TFEU] Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. 2012. *Official Journal of the European Union*, C 326, October 26. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>.

[UN Charter] Charter of the United Nations, October 24, 1945. <https://www.un.org/en/sections/un-charter/introductory-note/index.html>.

In-text citation:

(PTBT 1963, Article III, para. 3)

(TFEU 2012, Article 87)

(UN Charter, Chapter X)

UN documents

Reference list entry:

[UNSC] UN Security Council. Resolution 2222, Protection of Civilians in Armed Conflict, S/RES/2222. May 27, 2015. <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/2015.shtml>.

[UNGA] UN General Assembly. Resolution 67/18, Education for Democracy, A/RES/67/18. November 28, 2012. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/RES/67/18>.

In-text citation:

(UNSC Res. 2222)

(UNGA Res. 67/18)

National legislation

Reference list entry:

[Constitution RS] Constitution of the Republic of Serbia. 2006. *Official Gazette of the Republic of Serbia*, No. 98/2006.

Homeland Security Act. 2002. United States of America, 107th Congress, 2nd Session (November 25). https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/hr_5005_enr.pdf.

In-text citation:

(Constitution RS 2006, Article 111)

(Homeland Security Act 2002)

Official reports

Reference list entry:

[YILC] Yearbook of the International Law Commission. 2014. Vol. 2, Part Two. https://legal.un.org/docs/?path=../ilc/publications/yearbooks/english/ilc_2014_v2_p2.pdf&lang=ES.

[The 9-11 Commission] U.S. National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. 2004. *The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*. Washington, D.C.: Government Publication Office.

US Congress. 1993. Nomination of R. James Woolsey to be Director of Central Intelligence: Hearing Before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate. 104th Congress, 1st session, February 2–3, 1993. <https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/hearings/103296.pdf>.

[USAFH] United States Air Force Headquarters. 2014. United States Air Force RPA Vector: Vision and Enabling Concepts: 2013–2038. www.af.mil/Portals/1/documents/news/USAFRPVectorVisionandEnablingConcepts2013-2038.pdf.

In-text citation:

(YILC 2014, 321)

(The 9-11 Commission 2004, 437)

(US Congress 1993, 125)

(USAFH 2014)

EU legislation

Reference list entry:

Regulation (EU) No. 1052/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 establishing the European Border Surveillance System (Eurosur). *Official Journal of the European Union*, L 295, 6 November 2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1052&from=EN>.

[EC] European Commission. 2010. The EU Internal Security Strategy in Action: Five steps towards a more secure Europe, COM(2010) 673 final, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, November 22. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0673&from=GA>.

Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance), *Official Journal of the European Union*, L 141, 5 June 2015. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015L0849&from=EN>.

In-text citation:

(Regulation [EU] No. 1052/2013, Article 11, para. 4)

(EC COM[2010] 673 final)

(Directive [EU] 2015/849)

Decisions of international courts and tribunals

Reference list entry:

[ICJ] International Court of Justice. Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, 22 July 2010, ICJ Reports. <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>.

[ICJ Order 1999] *Legality of Use of Force (Yugoslavia v. United Kingdom)*. International Court of Justice, Order ICJ Rep. 1999 (June 2). <https://www.icj-cij.org/files/case-related/113/113-19990602-ORD-01-00-EN.pdf>.

[ICTY Indictment IT-98-32-A] *Prosecutor v. Vasiljevic*, Case No. IT-98-32-A. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Indictment, 30 October 2000. <https://www.icty.org/x/cases/vasiljevic/ind/en/vasonly-ii000125e.pdf>.

Costa v Ente Nazionale per l'Energia Elettrica, Case 6/64, [1964] ECR 585. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>.

[CJEU Judgment T-289/15] *Hamas v Council*, Case T-289/15. Court of Justice of the European Union, Judgment, 6 March 2019, ECLI:EU:T:2019:138. <http://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?language=EN&critereEcli=ECLI:EU:T:2019:138>

[Opinion of AG Bobek] *Région de Bruxelles-Capitale v Commission*, Case C-352/19 P. Court of Justice of the European Union. Opinion of Advocate General Bobek delivered on 16 July 2020(1), ECLI:EU:C:2020:588. <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=485A5D9AC129179D3D2F2.EC571A384CD?text=&docid=228708&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=5064004>.

In-text citation:

(ICJ Advisory Opinion 2010, 411)

(ICJ Order 1999, para. 3)

(ICTY Indictment IT-98-32-A)

(*Costa v ENEL*)

(CJEU Judgment T-289/15, para. 23)

(Opinion of AG Bobek C-352/19 P)

Newspapers and magazines

Reference list entry:

Gibbs, Samuel. 2017. "Elon Musk leads 116 experts calling for outright ban of killer robots", *The Guardian*, August 20.

Power, Matthew. 2013. "Confessions of a Drone Warrior", *GQ*, October 22. <https://www.gq.com/story/drone-uav-pilot-assassination>.

Economist. 2015. "Who will fight the next war?" October 24. <https://www.economist.com/united-states/2015/10/24/who-will-fight-the-next-war>.

In-text citation:

(Gibbs 2017, A10)

(Power 2013)

(*Economist* 2015)

Audio and visual media

Reference list entry:

Scott, Ridley. [1982] 2007. *Blade Runner: The Final Cut*. Directed by Ridley Scott. Burbank, CA: Warner Bros. Blue-Ray disc, 117 min.

Future Weapons. 2019. Waddell Media. Aired on August 7–16 on Discovery Science HD, 3 seasons, 30 episodes (43 min. each). <https://go.discovery.com/tv-shows/future-weapons/>.

Tech Legend. 2020. “Best Drones 2020 – Top 8 Best Drone with Cameras to Buy in 2020”. Uploaded on February 7, 2020. YouTube video, 27:20 min. https://www.youtube.com/watch?v=Z6_4JU5Mspw.

In-text citation:

(Scott [1982] 2007)

(Future Weapons 2019)

(Tech Legend 2020)

Social media

Reference list entry:

National Library of Australia. 2020. “National Library of Australia’s Facebook Page”. Facebook, August 1, 2020. <https://www.facebook.com/National.Library.of.Australia/>.

Kruszelnicki, Karl (@*DoctorKarl*). 2017. “Dr Karl Twitter post.” Twitter, February 19, 2017, 9:34 a.m. <https://twitter.com/DoctorKarl>.

Trapara, Vladimir. 2018. “Victory or nil”. *Unwrapping the Essence* (blog). May 29, 2018. <https://unwrappingtheessence.weebly.com/blog/pobeda-ili-nista>.

In-text citation:

(National Library of Australia 2020)

(Kruszelnicki 2017)

(Trapara 2018)

Doctoral dissertation

Reference list entry:

Rohrbach, Livia. 2020. *Beyond intractability? Territorial solutions to self-determination conflicts*. Doctoral dissertation. Department of Political Science, University of Copenhagen.

In-text citation:

(Rohrbach 2020)

Internet source

If citing an undated online document, give an access date and use the year of access as year of publication.

Reference list entry:

Oxford Library. 2012. "Library Strategy". Oxford Library. Accessed 3 June 2012. <http://www.ol.org/library/strategy.html>.

Google Maps. 2015. "The British Library, London, UK". *Google*. Accessed February 5, 2015. <https://www.google.com.au/maps/place/The+British+Library/@51.529972,-0.127676,17z/data=!3m1!4b1!4m2!3m1!1s0x48761b3b70171395:0x18905479de0fdb25>.

IIPE [Institute of International Politics and Economics]. n.d. "Mission". Accessed August 1, 2020. <https://www.diplomacy.bg.ac.rs/en/mission/>.

In-text citation:

(Oxford Library 2012)

(Google Maps 2015)

(IIPE n.d.)

Personal communication (letter, emails, telephone conversation)

Personal communications include conversations, interviews, lecture material, telephone conversations, letters and e-mail messages. Place references to personal communications such as letters and conversations within the running text and not as formal end references, because they do not contain recoverable data:

... as mentioned in an e-mail to me from Dr Slobodan Jankovic, December 10, 2019 ...

When in published collections, letters are cited by date of the collection, with individual correspondence dates given in the text:

In a letter to Mary Louise Green from University of Belgrade, May 13, 2017 (Green 2012, 34), ...

Secondary source

If you read an article or book which cites or quotes some information that you want to use, always refer to both the original source and the source where you found the information:

In-text citation:

In his 1975 book *Power* [Macht], Luhmann bases his understanding of power mainly on the social exchange and community power literature (cited in Guzzini 2013, 79).

Reference list entry:

Guzzini, Stefano. 2013. *Power, realism, and constructivism*. Abingdon and New York: Routledge.

TABLES, FIGURES AND GEOGRAPHICAL MAPS

It is necessary to give their number and full title – e.g. *Table 1: Human Development Index among EU members* or *Figure 2: State-Building or Sovereignty Strategy* or *Map 1: Maritime jurisdiction and boundaries in the Arctic region*.

It is particularly important that you have been given written permission to use any tables, figures, and geographical maps you are reproducing from another source before you submit manuscript.

REFERENCE LIST

The list of references should only include works that are cited in the text, tables, figure legend, and footnotes, and that have been published or accepted for publication.

Personal communications and unpublished works should only be mentioned in the text. Do not use footnotes or endnotes as a substitute for a reference list.

Reference list entries should be alphabetised by the last name of author or editor. If no author/editor, order by title.

If the reference list contains two or more items by the same author in the same year, add a, b, etc. and list them alphabetically by title of the work:

Gregory, Derek. 2014a. "Drone Geographies". *Radical Philosophy* RP 183: 7–19.

Gregory, Derek. 2014b. "The Everywhere War". *The Geographical Journal* 177 (3): 238–250.

Manuscripts that do not comply with the above-mentioned guidelines will not be taken into consideration for reviewing process.

Editorial Board

EDITORIAL POLICY

International Problems is the oldest peer-reviewed journal in Serbia and the Balkans publishing original research focused on international affairs. Its first issue was published in April 1949. *International Problems* is quarterly journal brought out by the Institute of International Politics and Economics, Belgrade.

International Problems welcomes the submission of scholarly articles on matters of international relations, international security, international law, and globalisation studies. *International Problems* publishes original and review research articles and book reviews, in Serbian or English, that have not been published before and that are not under consideration for publication anywhere else. *International Problems* does not publish foreign policy commentary or policy proposals.

The Editorial Board favours manuscripts that present the research addressing contemporary controversial issues in international relations from various disciplinary and methodological perspectives. Espousing no specific political or methodological stance and willing to advance our understanding of and provoke deeper dialogue on rapidly changing world politics in the 21st century, the Editorial Board prioritizes the following themes:

- Transformation of world politics in the early 21st century.
- Phenomenology and practice of transnationalism and cosmopolitanism.
- Institutionalisation of international relations and its challenges.
- Various theoretical standpoints on current global processes.
- Controversial use of foreign policy instruments by major global actors (old and emerging).
- The impact of the Fourth Industrial Revolution and its advanced technologies on international relations in the 21st century.
- Civilisations, religion, and identities in the context of world politics and globalisation.
- Conceptual and methodological innovations in epistemology of International Relations.

RESPONSIBILITIES OF EDITORIAL COUNCIL, EDITORIAL BOARD, AND EDITORS

Editorial Council is an advisory body that actively contributes to the development of the journal. The tasks and duties of the Editorial Council include: the support to the development of the journal, its promotion, encouraging scholars and academicians in the area of political, security, and legal aspects of international relations to get involved as journal's authors and/or reviewers, writing editorials, reviews and commentaries.

Members of Editorial Board have tasks to act as the journal's ambassadors in the academic community, to contribute with a view to identifying key topics, suggesting quality manuscripts on these topics, and encouraging potential authors to submit to *International Problems*, as well as to review submitted manuscripts and prepare editorials and comments.

Editor-in-Chief is accountable for published content and should strive to constantly improve the journal and the processes for assuring the quality of published material, as well as the protection of freedom of expression, integrity and standards of the research from the influence of political, financial and other interests. Editor-in-Chief should always be willing to publish corrections, clarifications, retractions, and apologies.

Editor-in-Chief is responsible for the final decision to accept or reject a manuscript, and the decision should be based on: 1) evaluation of the manuscript relevance to thematic scope of the journal defined by the editorial policy, 2) assessment of importance, originality, validity and disciplinary relevance of the study presented in the manuscript, 3) assessment of manuscript's compliance with legal requirements regarding libel, copyright infringement and plagiarism. Editor-in-Chief has the discretionary power to reject a submitted manuscript without peer review process if it does not meet the requirements regarding thematic scope of the journal and universal standards of the research (i.e. if it does not have structural elements either of original or review article). Submitted manuscripts that do not meet technical standards defined in Instructions for authors will be sent back to the authors for correction. In normal circumstances, Editorial Board informs the author within seven days from the date of the manuscript submission whether the topic of the manuscript complies with thematic scope of the journal and if peer review process starts.

New Editor-in-Chief must not overturn decision to publish a manuscript made by the previous editor-in-chief unless new facts are established referring to serious problems in quality of the manuscript.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board must not have a conflict of interest with regard to the manuscript they consider for publication. Members of Editorial Board who have conflict of interest will be excluded from the decision making on the submitted manuscript. If a conflict of interests is identified or declared, Editor-in-Chief selects reviewers and handles the manuscript. Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board are obliged to disclose a conflict of interests timely.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board decisions' to accept or reject manuscript should be free from any racial, gender, sexual, religious, ethnic, or political bias.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board must not use unpublished material from submitted manuscripts in their research without written consent of the authors. The information and ideas presented in submitted manuscripts must be kept confidential and must not be used for personal gain.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board shall take all reasonable measures to ensure that the reviewers remain anonymous to the authors before, during and after the evaluation process and the authors remain anonymous to reviewers until the end of the review procedure.

RESPONSIBILITIES OF AUTHOR(S)

By submitting the manuscript, the authors warrant that the entire manuscript is their original work, that it has not been published before and are not under consideration for publication elsewhere. Multiple submission of the same manuscript constitutes ethical misconduct and eliminates the manuscript from consideration by *International Problems*.

Authors warrant that the manuscript, once published in *International Problems*, will not be published elsewhere in any language without the consent of Institute of International Politics and Economics as the copyright holder. In addition, an article published in any other publication must not be submitted to *International Problems* for consideration.

In the case a submitted manuscript is the result of a research project, or its previous version has been presented at a conference (under the same or similar title), detailed information about the project, the conference, etc. shall be provided in a footnote attached to the manuscript title.

It is the responsibility of authors to ensure that manuscripts submitted to *International Problems* comply with ethical standards in scientific research. Authors

warrant that the manuscript contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of third parties. The Publisher will not be held legally responsible should there be any claims for compensation.

Content of manuscript

Submitted manuscript should contain sufficient detail and references to allow reviewers and, subsequently, readers to verify the claims presented by authors. The deliberate presentation of false claims is a violation of ethical standards. Book reviews should be accurate and unbiased.

Authors are exclusively responsible for the contents of their submissions and must make sure that, if necessary, they have permission from all parties involved in the presented research to make the data public.

Authors wishing to include figures, tables or other materials that have already been published elsewhere are required to obtain permission from the copyright holder(s), and provide it with the submission, not later. Any material received without such evidence will be assumed to originate from the authors.

Authorship

Authors must make sure that only contributors who have contributed to the submission are listed as authors and, conversely, that all contributors who have contributed to the submission are listed as authors. A manuscript with more than two authors shall not be considered for publishing unless it undoubtedly presents the results of a large-scale empirical study.

If persons other than authors were involved in important aspects of the presented research study and the preparation of the manuscript, their contribution should be acknowledged in a footnote.

Acknowledgment of sources

Authors are required to properly acknowledge all sources that have significantly influenced their research and their manuscript. Information received in a private conversation or correspondence with third parties, in reviewing project applications, manuscripts and similar materials must not be used without the written consent of the information source.

Text recycling

Text recycling occurs when an author uses the identical sections of her/his text in two or more published articles, and it is considered a scientific misconduct and breach of publishing ethics.

Editor-in-Chief considers how much of text is recycled in a submitted manuscript, the significance of places in which the text recycling occurs in the manuscript (e.g. whether are they part of the introduction, section on applied methodology, discussion or conclusion), whether the source of the recycled text has been acknowledged, and whether there is a breach of copyright.

If detected overlap is considered minor, action may not be necessary or the authors may be asked to re-write overlapping sections and cite their previous article(s), if they have not done so. The authors cannot justify the text recycling only on the ground that she/he cited the source. More significant overlap constitutes a basis for rejection of the manuscript.

When handling the cases of text recycling, the Editorial Board will follow guidelines and recommendations issued by the Committee on Publication Ethics – COPE (available at https://publicationethics.org/files/Web_A29298_COPE_Text_Recycling.pdf).

Plagiarism

Plagiarism – that is when someone assumes another’s ideas, words, or other creative expression as one’s own without referring to original authors and source – is a clear scientific misconduct and breach of publishing ethics. Plagiarism may also involve a violation of copyright law, punishable by legal action.

Plagiarism includes the following:

Word for word, or almost word for word copying, or purposely paraphrasing portions of another author’s work without clearly indicating the source or marking the copied fragment (for example, using quotation marks).

Assuming other people’s ideas without stating the authorship and sources in which those ideas are originally presented.

Copying equations, figures, or tables from someone else’s paper without properly citing the source and/or without permission from the original author or the copyright holder.

The procedure in cases where there are clear indications that a submitted manuscript or published article fall under the definition of plagiarism is described in the sections *Dealing with unethical behaviour* and *Retraction policy*.

Conflict of interests

Authors should disclose in their manuscript any financial or other substantive conflict of interest that might have influenced the presented results or their interpretation.

Fundamental errors in published works

When authors discover a significant error or inaccuracy in their own published work, it is their obligation to promptly notify Editor-in-Chief or the publisher and cooperate to retract or correct the paper.

By submitting a manuscript, the authors agree to abide by *International Problems'* editorial policies.

RESPONSIBILITIES OF REVIEWERS

Reviewers are required to provide competent, explained, and unbiased feedback in a timely manner on the scholarly merits and the scientific value of the manuscript.

The reviewers assess manuscripts for the compliance with the thematic profile of the journal, the relevance of the investigated topic and applied methods, the originality and scientific relevance of results presented in the manuscript, the presentation style and scholarly apparatus.

Reviewer should alert the Editor-in-Chief to any reasonable doubt or knowledge of possible violations of ethical standards by the authors. Reviewer should recognise relevant published works that have not been cited by the authors. Reviewer should alert the Editor-in-Chief to substantial similarities between a reviewed manuscript and any manuscript published or under consideration for publication elsewhere, in the event they are aware of such. Reviewers should also alert the Editor-in-Chief to a parallel submission of the same paper to another journal, in the event they are aware of such.

Reviewer must be free from disqualifying competing interests with respect to the authors and/or the funding sources for the research. If such conflict of interest exists, the reviewers must report them to the Editor without delay.

Reviewer who feels unqualified to review the research topic presented in manuscript – or is not familiar with the research area in which it falls – should notify the Editor-in-Chief. Editor-in-Chief will respect requests from authors that an individual should not review their submission if these are well-reasoned and practicable.

Review must be conducted objectively. Reviewer`s judgement should be stated in a clear manner and supported with arguments. Instructions for reviewers provide detailed guidelines and criteria for the assessment of manuscripts.

Any manuscripts received for review must be treated as confidential documents. Reviewers must not use unpublished materials disclosed in submitted manuscripts without the express written consent of the authors. The information and ideas presented in submitted manuscripts shall be kept confidential and must not be used for personal gain.

PEER REVIEW

The submitted manuscripts are subject to a peer review process. The purpose of peer review is to assist the Editor-in-Chief in making decisions whether to accept or reject manuscript as well as the author in improving the paper. In normal circumstances, the journal strives to provide authors with the decision within 30 days of submission.

Peer review is double-blinded – both authors and reviewers are unknown to each other before, during and after the reviewing process. Editor-in-Chief is obliged to exclude all personal data on authors (name and affiliation) before sending manuscript to reviewers and to act in all reasonable ways to prevent the disclosure of authors` identity to reviewers. Reviewers of a manuscript act independently from each other during the reviewing process. Reviewers are not aware of each other`s identities. If judgements of reviewers differ, Editor-in-Chief may ask for additional assessment.

The choice of reviewers is at the Editor-in-Chief`s discretion. The reviewers must be knowledgeable about the subject area of the manuscript; they must not be from the authors` own institution and they should not have recent joint publications with any of the authors.

Editor-in-Chief sends a submitted manuscript along with the Review Form to two reviewers with the expertise in the field in which the manuscript`s topic falls. The Review Form includes a series of questions to help reviewers to cover all aspects that can decide the fate of a submission. In the final section of the Review Form, the reviewers must include observations and suggestions aimed at improving the submitted manuscript.

During the reviewing process, Editor-in-Chief may require authors to provide additional information (including raw data) if they are necessary for the evaluation of the scientific contribution of the manuscript. These materials shall be kept confidential and must not be used for personal gain.

With respect to reviewers whose reviews are seriously and convincingly questioned by authors, Editor-in-Chief will examine whether the reviews are objective and high in academic standard. If there is any doubt regarding the objectivity of the reviewers or quality of the reviews, Editor-in-Chief will assign additional reviewers.

DEALING WITH UNETHICAL BEHAVIOUR

Editor-in-Chief has a duty to initiate adequate procedure when she/he has a reasonable doubt or determines that a breach of ethical standards has occurred – in published articles or submitted manuscripts. Anyone may inform the Editor-in-Chief at any time of suspected unethical behaviour by giving the necessary evidence.

Editor-in-Chief in cooperation with the Editorial Board will decide on starting an investigation aimed at examining the reported information and evidences. During an investigation, any evidence should be treated as strictly confidential and only made available to those strictly involved in investigating procedure. The authors suspected of misconduct will always be given the chance to respond to any evidences brought up against them and to present their arguments.

Editor-in-Chief in cooperation with the Editorial Board – and, if necessary, with a group of experts – concludes the investigation by making decision whether a breach of ethical standards has occurred or has not. In the case of determined breach of ethical standards, it will be classified as either minor or serious. Serious breaches of ethical standards are plagiarism, false authorship, misreported or falsified data or fabricated or falsified research results, and substantial text recycling (over 50% of a manuscript/article body text).

Along with the rejection of manuscript or retraction of published article from the journal (in accordance with the *Retraction Policy*), the following actions can be pursued, either individually or cumulatively:

A ban on submissions for a two-year period in the case of a minor breach of ethical standards.

A ban on submissions for a period 5–10 years in the case of a serious breach of ethical standards or repetitive minor breaches.

Publication of a formal announcement or editorial describing the case of breach of ethical standards.

Informing the wrongdoer's head of department and/or employer of the breach of ethical standards by means of a formal letter.

Referring a case to a professional organisation or legal authority for further investigation and action.

When dealing with unethical behaviour, the Editor-in-Chief and the Editorial Board will rely on the guidelines and recommendations provided by the Committee on Publication Ethics – COPE (available at <http://publicationethics.org/resources/>).

RETRACTION POLICY

Legal limitations of the publisher, copyright holder or author(s), infringements of professional ethical codes, such as multiple submissions, bogus claims of authorship, plagiarism, fraudulent use of data or any major misconduct require retraction of an article. Occasionally a retraction can be used to correct errors in submission or publication.

In dealing with retractions, Editorial Board complies with guidelines developed by Committee on Publication Ethics (available at <https://publicationethics.org/files/retraction-guidelines.pdf>).

COPYRIGHT

Authors transfer the copyright to the Institute of International Politics and Economics, Belgrade, as the publisher of journal *International Problems*.

Once the manuscript is accepted for publication, authors shall transfer the copyright to the Publisher.

If the submitted manuscript is not accepted for publication by the journal, all rights shall be retained by the author(s).

The rights related to the manuscript that authors grant to the publisher, including any supplemental material, and any parts, extracts or elements, are detailed by the Copyright Transfer Agreement, which authors sign once the manuscript is accepted for publication.

DISCLAIMER

The views expressed in the published articles and other materials do not express the views of Editor-in-Chief and Editorial Board.

The authors take legal and moral responsibility for the ideas expressed in the articles. Publisher shall have no liability in the event of issuance of any claims for damages. The Publisher will not be held legally responsible should there be any claims for compensation.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNI problemi = International problems : časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu / glavni i odgovorni urednik Srđan Korać. - Latinično izd. - God. 1, br. 1 (apr. 1949)- . - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1949- (Beograd : Donat graf). - 24 cm

Tromesečno. - Drugo izdanje na drugom medijumu
: Međunarodni problemi (Online) = ISSN 2406-0690
ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi
COBISS.SR-ID 6012674

**NOVIJA IZDANJA
INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU**

- Vladimir Trapara, RATOVI RUSIJE 1999-2019., proširano, 2019, 290 str.
INTEGRACIONI PROCESI U EVROAZIJI, Dušan Proroković, Ana Jović-Lazić (ur.),
tvrd povez, 2019, 352 str.
- Mihajlo Vučić, KOREKTIVNA PRAVDA PRED MEĐUNARODNIM SUDOM,
proširano, 2019, 198 str.
- STRANE INVESTICIJE U SRBIJI – NOVI POGLEDI, Sanja Jelisavac Trošić (ur.),
proširano, 2019, 218 str.
- KONTROVERZE SPOLJNE POLITIKE SAD I MEĐUNARODNIH ODNOSA U TRAMPOVOJ ERI,
Vladimir Trapara, Aleksandar Jazić (ur.), proširano, 2019, 216 str.
- Miloš M. Petrović, NASTANAK UKRAJINSKE KRIZE: OD POLITIČKE ILUZIJE EVROPSKE UNIJE
DO BITKE ZA POSTSOVJETSKU EVROPU, proširano, 2019, 120 str.
- BALKAN U DOBA GLOBALNOG PREUREĐIVANJA, Slobodan Janković, Marina Kostić (ur.),
proširano, 2019, 204 str.
- Miloš V. Jončić, MEĐUNARODNOPRAVNI POLOŽAJ CIVILNOG STANOVNIŠTVA U ORUŽANIM
SUKOBIMA, proširano, 2019, 366 str.
- Dragan Petrović, KRALJEVINA JUGOSLAVIJA I SSSR 1929–1935., proširano, 2019, 290 str.
DAVID VS. GOLIATH: NATO WAR AGAINST YUGOSLAVIA AND ITS IMPLICATIONS,
Nebojša Vuković (ur.), tvrd povez, 2019, 482 str.
- ENERGETSKA DIPLOMATIJA REPUBLIKE SRBIJE U SAVREMENIM MEĐUNARODNIM
ODNOSIMA, Dušan Proroković (ur.), proširano, 2019, 274 str.
- Mihajlo Vučić, MEHANIZMI OSTVARIVANJA NAČELA NEUZROKOVANJA ŠTETE
U PRAKSI UPRAVLJANJA MEĐUNARODNIM VODOTOKOVIMA, proširano, 2019, 276 str.
- Srđan T. Korać, DISCIPLINSKO RATOVANJE U DOBA DRONOVA I ROBOTA,
proširano, 2019, 212 str.
- Sanja Jelisavac Trošić, Dragoljub Todić, Milorad Stamenović, SVETSKA TRGOVINSKA
ORGANIZACIJA, ŽIVOTNA SREDINA I SISTEM ZDRAVSTVENE ZAŠTITE,
tvrd povez, 2018, 309 str.
- UPOTREBA SILE U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA, Žaklina Novčić (ur.),
proširano, 2018, 286 str.
- Dragoljub Todić, UJEDINJENE NACIJE, MEĐUNARODNI UGOVORI I ŽIVOTNA SREDINA,
proširano, 2018, 372 str.
- Dobrica D. Vesić, KONSTRUKTIVNA I KREATIVNA DESTRUKCIJA – U EKONOMIJI
I MENADŽMENTU, proširano, 2018, 222 str.
- BUDUĆNOST SARADNJE KINE I SRBIJE, Ivona Lađevac (ur.), proširano, 2018, 150 str.
- Dragan Petrović, KRALJEVINA SHS I SOVJETSKA RUSIJA (SSSR) 1918–1929,
tvrd povez, 2018, 402 str.
- SRBIJA I SVET U 2017. GODINI, Dušan Proroković, Vladimir Trapara (ur.),
proširano, 2018, 244 str.
- Ivana Božić Miljković, EKONOMIJE BALKANSKIH ZEMALJA NA POČETKU XXI VEKA,
proširano, 2018, 204 str.
- KOSOVO: *SUI GENERIS* OR A PRECEDENT IN INTERNATIONAL RELATIONS,
Dušan Proroković (ur.), tvrd povez, 2018, 344 str.

Europe in Changes: The Old Continent at a New Crossroads, Katarina Zakić and Birgül Demirtaş (eds.), 2021

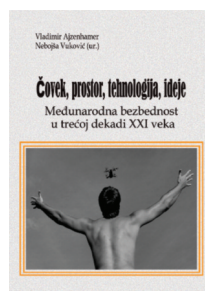
Izazovi savremenog sveta: strateško delovanje država ili rezultanta globalnih i lokalnih procesa i povoda? Zoran Jeftić i Nenad Stekić (ur.), 2020.

Европа и мигрантско питање 2014–2020. Dragan Petrović, Rajko Bukvić, Европа и мигрантско питање 2014–2020., 2020.

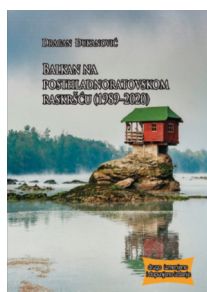
Zarazne bolesti kao globalni bezbednosni izazov – Pandemiya COVID-19: stvarnost i posledice, Zoran Jeftić i Mihajlo Kopanja (ur.), 2020.

Čovek, prostor, tehnologija, ideje, Vladimir Ajenhamer, Nebojša Vuković (ur.), 2020.

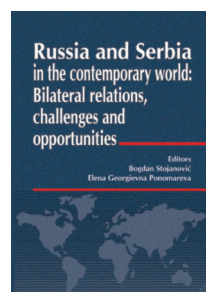
Nedržavni akteri u međunarodnom pravu, Mihajlo Vučić (ur.), 2020.

Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989–2020), Dragan Đukanović, drugo dopunjeno izdanje, 2020.

Security Challenges and the Place of the Balkans and Serbia in a Changing World, Ana Jović-Lazić and Alexis Troude (eds.), 2020

Russia and Serbia in the contemporary world: Bilateral relations, challenges and opportunities, Bogdan Stojanović, Elena Ponomareva (eds.), 2020

Nova izdanja Instituta